

1A-B/1971/VT/11:5 E

monografieën volkstelling 1971
15B

typologieën van nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad

milieu-differentiatie en maatschappelijke ongelijkheid binnen Nederland

r. e. van engelsdorp gastelaars
w. j. m. ostendorf
s. de vos

vakgroep stad en land — sociaal-geografisch Instituut — universiteit van amsterdam

centraal bureau
voor de
statistiek

stichting interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

monografieën volkstelling 1971

centraal bureau voor de statistiek

voorborg:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

stichting interuniversitair instituut voor
sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Kengetal: VTM/1971-15 B

Key figure: VTM/1971-15 B

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 27,- (incl. B.T.W.)

Bestelnummer: 840-371-15 B

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 27.00 (V.A.T. incl.)

Quote nr.: 840-371-15 B

Ten geleide

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planningsinstituten in ons land heeft ertoe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Teneinde in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaats gehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971 hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoeksinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerkstelligen. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezinssociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezinssociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekerstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publicatie van de monografieën.

De voorliggende publikatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op de basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister van Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën (de nummers 1 t/m 11 en 18 uit deze reeks) de begeleidingscommissie Gezinssociologische Censusmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. De commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen. De concrete werkzaamheden in dit kader werden verricht door een coördinatie-team bestaande uit drs. C. J. M. Corver van SISWO, drs. A. M. van der Heiden van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht en drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen, beiden medewerkers van de vakgroep westerse sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1.	Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2.	Geboorte-intervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	verschenen
3.	Gescheidenen en verweduwd	A. Olde Daalhuis	verschenen
4.	Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	verschenen
5.	Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	verschenen
6.	Een sociaal-demografische analyse van de huwelijkssluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	verschenen
7.	Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends	verschenen
8.	Vergrijzing	A. C. Boelmans-Kleinjan Th. A. M. Vis	4de kwartaal 1980
9.	Ontwikkelingsfasen van het gezin	L. Th. van Leeuwen	verschenen
10.	Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. H. Boerma	verschenen
11.	Huishoudensamenstelling en samenlevingsvormen	M. J. J. M. Malmberg C. M. van 't Klooster-van Wingerden	verschenen
12.	Onderwijs in Nederland	J. M. Vliegen	4de kwartaal 1980
13.	Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	verschenen
14.	Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot	4de kwartaal 1980
15A.	Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei	Th. M. Guffens J. J. Latten	verschenen
15B.	Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf	verschenen
16.	Regionale arbeidsmarkten	S. de Vos F. Schuurmans	4de kwartaal 1980
17.	Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	G. J. M. Conen	4de kwartaal 1980
18.	Huishouden, huwelijk en gezin	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	verschenen

Voorwoord

Dit rapport maakt deel uit van een groter project dat in de reeks van censusmonografieën oorspronkelijk onder de naam «Fysieke Verstedelijking» te boek stond.

Het doel van dit project is in het interimrapport, dat in 1976 is verschenen, aangeduid als «Een herziening van de typologie van Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad». De herziening zou dan vooral hierin moeten schillen, dat getracht zou moeten worden datgene te ijken, wat bij het concept van de vroegere typologie werd verondersteld.

Dit project omvat meer dan in dit rapport ter sprake komt. In de eerste plaats blijven een tweetal deelprojecten hier vrijwel volledig buiten beschouwing; dit betreft de indeling van Nederland in een aantal op stedelijke kernen georiënteerde functionele regio's en een onderzoek naar de interne sociaal-ruimtelijke geleding van een aantal Nederlandse agglomeraties. Bovendien is, zoals reeds in het interimrapport is gemeld, binnen dit project tot een taakverdeling besloten. In de vakgroep urbane en rurale sociologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen heeft men zich bezig gehouden met de bevolkingsgroei van de Nederlandse gemeenten sinds 1880. Het resultaat hiervan is neergelegd in monografie 15A. In dit rapport komt het deel van de vakgroep Stad en Land van het Sociaal-Geografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam aan de orde; hierin zijn voornamelijk data verwerkt, die de Volkstelling van 1971 heeft opgeleverd; de hier besproken analyse heeft geleid tot een drietal typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad. Een studie waarin gepoogd wordt de typologieën naar bevolkingsgroei en naar stedelijkheidsgraad nader met elkaar te vergelijken moet nog ondernomen worden.

Dit rapport verschijnt veel later dan oorspronkelijk was bedoeld. Door meerdere hier niet nader aan te duiden oorzaken is een cumulatie van vertragingen opgetreden. Naast de beperkingen die de data van de volkstelling van 1971 op zich reeds opleveren (bijvoorbeeld de beperktheid van de aard van de gegevens en de gemeente als kleinste aggregaat-eenheid) is ook dit late verschijnen debet aan een eventuele vermindering van de relevantie van de resultaten. Immers, de ontworpen typologieën kunnen enerzijds alleen maar gebaseerd zijn op via de volkstelling beschikbaar gekomen data en hebben anderzijds betrekking op de situatie van 1971, terwijl zich sindsdien in Nederland in maatschappelijk en ruimtelijk opzicht ontwikkelingen hebben voorgedaan, die hier goeddeels buiten beschouwing moeten blijven, maar waardoor de actualiteitswaarde van dit rapport vermindert.

Afgezien van de auteurs hebben sinds de interimrapportage de kandidaat-assistenten M. van der Tweel, J. Gramberg en M. H. J. van der Heijde bijdragen aan de dataverwerking en interpretatie geleverd. De volharding van deze laatste, die ook de kleurenkaarten heeft vervaardigd, verdient bewondering. H. M. van Groos heeft de andere kaarten gemaakt. Veel van de computerverwerking is verricht door H. Kooreman. Dr. H. A. Reitsma is behulpzaam geweest bij de vertaling. De data zijn verstrekt door het CBS; met vooral drs. J. Schmitz van dit bureau hebben steeds prettige en waardevolle contacten bestaan. De ambtelijke coördinatie van dit project was in handen van drs. C. J. M. Corver van het SISWO.

R. E. van Engelsdorp Gastelaars
W. J. M. Ostendorf
S. de Vos

Inhoud

Summary	XIX
1. Stedelijkheidsverschillen binnen Nederland anno 1971	1
1.1. Inleiding	1
1.2. Maatschappelijke differentiatie en materieel-ruimtelijke geleding	2
1.3. Intergewestelijke geleding binnen Nederland; centrale en perifere gewesten	6
1.4. Intra-gewestelijke geleding binnen Nederland; kernsteden en suburbs	9
1.5. Verschillen in stedelijkheid binnen Nederland; doelstelling van deze studie	12
2. Opzet van de analyse	15
2.1. De onderzoekseenheden	15
2.2. De variabelen	15
2.3. De analyse	17
2.4. Variabelen betrokken bij de analyse op intergewestelijk niveau	18
2.5. Variabelen betrokken bij de analyse op intra-gewestelijk niveau	21
3. Intergewestelijke geleding binnen Nederland: centrale en perifere gewesten	25
3.1. Welgestelden versus minder welgestelden	25
3.2. Protestants-Christelijken versus Rooms-Katholieken	28
3.3. Sociaal-economisch gedepriveerden versus de rest	32
3.4. Conclusie	37
4. Intra-gewestelijke geleding binnen Nederland; kernsteden, suburbs en plattelandskernen	39
4.1. Factor 1. Allochtone welgestelden	39
4.2. Factor 2. Minderheden	40
4.3. Factor 3. Allochtone jonge gezinshoudens	41
4.4. Conclusie	43
5. Het verband tussen de intergewestelijke en de intra-gewestelijke geleding	45
6. Drie typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad	51
6.1. Twee soorten typologieën	51
6.2. Een indeling van gewesten	52
6.3. Een indeling van gemeenten	52
6.4. Een indeling van gemeenten met behulp van cluster-analyse	54
6.5. Het kaartbeeld van de drie typologieën	59
7. Samenvatting	61

Bijlagen

I.	Toelichting op de indeling van Nederland in 34 nodale gewesten	65	5.	De afname van de industriële werkgelegenheid in de periode 1963-1973, gerelateerd aan de landelijke afname, in 39 Corop-gebieden, ingedeeld in West-Nederland (de drie westelijke provincies) en de rest	35
II.	Variabelen gebruikt om de bevolkingsopbouw van de gewesten respectievelijk gemeenten te indiceren	69	6.	De verdeling van de scores van een aantal als suburbaan gekwalificeerde gemeenten op de factor allochtone welgestelden	40
III.	Factor-ladingen van de variabelen op de drie intergewestelijke factoren	72	7.	De verdeling van de specifieke forensen-gemeenten, die het CBS in 1947, 1960 en 1971 onderscheidt, over de centrale, intermediaire, semi-perifere en perifere gewesten	46
IV.	Factor-ladingen van de variabelen op de drie intra-gewestelijke factoren	73	8.	De gemiddelde standaardafwijkingen van de drie intra-gewestelijke factoren in de vier klassen van gewesten	48
V.	Afgrenzing van agglomeraties met behulp van de factor «Minderheden»	74	9.	De gemiddelde scores van de kernsteden op de drie intra-gewestelijke factoren in de vier klassen van gewesten	49
VI.	Scores van de 34 gewesten op variabele 1, de hieruit resulterende typering, de factorscores op de drie intergewestelijke factoren en de uit de eerste factorscore resulterende typering	75	10.	De van de factoren met behulp van meervoudige regressie-analyse verklaarde variantie in totaal en in elk van de vier klassen van gewesten afzonderlijk	49
VII.	Lijst van de 872 gemeenten per provincie met het bijbehorende gewestnummer, de scores op drie variabelen, de hieruit resulterende typering, de factorscores op de drie intra-gewestelijke factoren, de hieruit resulterende typering, en de via cluster-analyse verkregen typering	76	11.	De correlatie-coëfficiënten tussen de drie intra-gewestelijke factoren en de belangrijkste materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen voor alle gemeenten en voor de gemeenten binnen elk van de vier klassen van gewesten afzonderlijk	50
VIII.	Lijst van de 872 gemeenten per provincie met de indeling op elk van de drie typologieën	90	12.	De oplossing met vier clusters: de range (het gemiddelde vermindert respectievelijk vermeerderd met éénmaal de standaardafwijking) van de factorscores van de eenheden behorend tot elk van de vier clusters op de drie intra-gewestelijke factoren	56
IX.	Verdeling der Nederlandse gemeenten naar type (fysiek-morfologische criteria)	105	13.	De oplossing met acht clusters: de range (het gemiddelde vermindert respectievelijk vermeerderd met éénmaal de standaardafwijking) van de factorscores van de eenheden behorend tot elk van de acht clusters op de drie intra-gewestelijke factoren	56
X.	Verdeling der Nederlandse gemeenten naar type (sociaal-morfologische criteria)	114			
XI.	Verdeling der Nederlandse gemeenten naar type (sociaal-morfologische criteria - cluster-analyse)	123			
XII.	Typologie van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad op basis van fysiek-morfologische criteria	los bijgevoegd			
XIII.	Typologie van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad op basis van sociaal-morfologische criteria	los bijgevoegd			
XIV.	Typologie van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad op basis van sociaal-morfologische criteria - cluster-analyse	los bijgevoegd			
	Geraadpleegde literatuur	133			

Tabellen

1.	Produkt-moment correlatie-coëfficiënten tussen de tien variabelen die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van gewesten indiceren	18
2.	Produkt-moment correlatie-coëfficiënten tussen de tien variabelen die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van gemeenten indiceren	22
3.	De verdeling van de scores van de 34 gewesten op de factoren welstand en religie	31
4.	De aanwezigheid van industrie, gerelateerd aan het landelijk gemiddelde, in 39 Corop-gebieden, ingedeeld in West-Nederland (de drie westelijke provincies) en de rest in 1963 en 1973	34

Kaarten

1.	Indeling van Nederland in 34 nodale gewesten	16
2.	Factor «welstand»	26
3.	Factor «religie»	29
4.	Globale loop van de bestandslijn tijdens het «Twaalfjarig Bestand» (voorzover vallend binnen de huidige landsgrenzen)	30
5.	Factor «sociaal-economische deprivatie»	33

Monographs Census 1971

1. Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2. Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	appeared
3. Divorced and widowed persons	A. Olde Daalhuis	appeared
4. Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	appeared
5. Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	appeared
6. Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	appeared
7. Economic activity of women in the Netherlands	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	appeared
8. Aging in the Netherlands	Th. A. M. Vis	4th quarter 1980
9. Family life-cycle	L. Th. van Leeuwen	appeared
10. Preadults in relation to their families	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	appeared
11. Various compositions of households	C. M. van 't Klooster- van Wingerden	4th quarter 1980
12. Education in the Netherlands	J. M. Vliegen	4th quarter 1980
13. Religious denomination	M. M. J. van Hemert	appeared
14. Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot	4th quarter 1980
15A. Typologies of municipalities bases on degree of growth of population	Th. M. Guffens J. J. Latten	appeared
15B. Typologies of municipalities based on degree of urbanization	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf S. de Vos	appeared
16. Regional labour markets	F. Schuurmans	4th quarter 1980
17. Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	4th quarter 1980
18. Households, marriages and families	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	appeared

Contents

Summary	XIX
1. Differences in degree of urbanization in the Netherlands in 1971	1
1.1. Introduction	1
1.2. Social differentiation and material-spatial constellation	2
1.3. Interregional differentiation in the Netherlands; central and peripheral regions	6
1.4. Intra-regional differentiation in the Netherlands; central cities and suburbs	9
1.5. Differences in degree of urbanization in the Netherlands; purpose of this study	12
2. Research design	15
2.1. The units of analysis	15
2.2. The variables	15
2.3. The analysis	17
2.4. Variables involved in the analysis at the interregional level	18
2.5. Variables involved in the analysis at the intra-regional level	21
3. Interregional differentiation in the Netherlands: central and peripheral regions	25
3.1. The wealthy versus the less wealthy	28
3.2. Protestants versus Roman-Catholics	32
3.3. The socio-economically deprived versus others	37
3.4. Conclusion	
4. Intra-regional differentiation in the Netherlands: central cities, suburbs and rural settlements	39
4.1. Factor 1 Non-native wealthy	40
4.2. Factor 2 Minorities	41
4.3. Factor 3 Non-native young families	43
4.4. Conclusion	
5. The relation between the interregional and intra-regional differentiation	45
6. Three typologies of Dutch municipalities based on degree of urbanization	51
6.1. Two kinds of typologies	51
6.2. A classification of regions	52
6.3. A classification of municipalities	52
6.4. A classification of municipalities with the help of cluster analysis	54
6.5. The pattern of the three mapped typologies	59
7. Summary	61

Appendices

I.	Explanation of the division of the Netherlands in 34 regions	65	5.	The decline of industrial employment during 1963—1973, as compared to the national decline, in 39 Corop-regions divided in the western part of the Netherlands (the three western provinces) and the remaining provinces	35
II.	Variables used to indicate the characteristics of the population of the regions and municipalities	69	6.	The division of the scores on the factor Non-native wealthy of a number of municipalities which have been specified as suburban	40
III.	Loadings of the variables on the three inter-regional factors	72	7.	The division of the specifically commuters' residential municipalities of the CBS in 1947, 1960, and 1971 in the central, intermediate, semi-peripheral, and peripheral regions	46
IV.	Loadings of the variables on the three intra-regional factors	73	8.	The mean of the standard deviations of the three intra-regional factors in the four groups of regions	48
V.	Delimitation of agglomerations on the basis of the factor «Minorities»	74	9.	The mean scores of the central cities on the three intra-regional factors in the four groups of regions	49
VI.	Scores of the 34 regions on variable 1 with the resulting typification; and the scores on the three interregional factors with the typification that results from the first factor score	75	10.	Percentages of variance of the factors explained in a multiple regression analysis for all municipalities and for the municipalities within each of the four groups of regions separately	49
VII.	List of the 872 municipalities per province with the corresponding region-number, and the scores on three variables with the resulting typification; the factor scores on the three intra-regional factors with the resulting typification and the typification obtained through cluster analysis	76	11.	The correlation coefficients between the three intra-regional factors and the most important variables which indicate the degree of material-spatial urbanization for all municipalities and for the municipalities within each of the four groups of regions separately	50
VIII.	List of the 872 municipalities per province with the classification on each of the three typologies	90	12.	The solution with four clusters: the range (the mean plus or minus one standard deviation) of the factor scores of the units of analysis belonging to each of the four clusters on the three intra-regional factors	56
IX.	Grouping of the Dutch municipalities (physical-morphological criteria)	105	13.	The solution with eight clusters: the range (the mean plus or minus one standard deviation) of the factor scores of the units of analysis belonging to each of the eight clusters on the three intra-regional factors	56
X.	Grouping of the Dutch municipalities (socio-morphological criteria)	114			
XI.	Grouping of the Dutch municipalities (socio-morphological criteria — cluster analysis)	123			
XII.	Typology of Dutch municipalities based on degree of urbanization by means of physical-morphological criteria	separately included			
XIII.	Typology of Dutch municipalities based on degree of urbanization by means of socio-morphological criteria	separately included			
XIV.	Typology of Dutch municipalities based on degree of urbanization by means of socio-morphological criteria — cluster analysis	separately included			
	Bibliography	133			

Tables

1.	Product-moment correlation coefficients between the ten variables that indicate the degree of material-spatial urbanization of regions	18
2.	Product-moment correlation coefficients between the ten variables that indicate the degree of material-spatial urbanization of municipalities	22
3.	Distribution of the scores of the 34 regions on the factors welfare and religion	31
4.	The presence of industry, as compared to the national mean, in 39 Corop-regions, divided in the western part of the Netherlands (the three western provinces) and the remaining provinces in 1963 and 1973	34

Maps

1.	Division of the Netherlands in 34 regions	16
2.	Factor «welfare»	26
3.	Factor «religion»	29
4.	Approximate location, within the Netherlands, of the cease-fire line during the «Twaalfjarig Bestand»	30
5.	Factor «socio-economic deprivation»	33

Summary

Based on the results of the «1971 Population and housing census», a number of monographs has been compiled in co-operation between the Netherlands Central Bureau of Statistics and socio-scientific staff members of a number of Dutch Universities. The project was co-ordinated by The Netherlands Universities' Joint Social Research Centre (SISWO) and financed by the Government from an interdepartemental fund for scientific research. The present publication is one out of a series of 18 monographs. This monograph concerns typologies of municipalities based on degree of urbanization.

This study is based on three hypotheses:

1. The daily activity regions (hereafter simply regions) into which the Netherlands may be divided, together form a material-spatial pattern which can best be described as a centre-periphery constellation (Map 2). To a large degree it constitutes the material-spatial embodiment of the present and past relations which exist(ed) within the production system and the politico-administrative system. For the inhabitants of the regions, the «centre-periphery» pattern represents above all a differentiation of possibilities to make a living. However, in view of the material-spatial components it comprises, it can also be labeled a pattern of differences in «degree of urbanization». As a matter of fact, it can also be described in terms of (a) «degree of agglomeration» (to be measured by the concentration of jobs, services and residents in each region, that is, in terms of those features which are frequently cited as qualifications for the degree of urbanization) as well as in terms of (b) differences in the characteristics of the population (e.g. differences in welfare, education, life-cycle, etc.). One should keep in mind, however, that the label «degree of urbanization» does not refer to the foundation on which above-mentioned pattern is based. To characterize the regions as either «urban» or «non-urban», serves in this context merely illustrative purposes.

2. The «neighbourhoods» or municipalities within the Dutch regions form a material-spatial pattern which may be described as a «central city-suburb» pattern. Essentially, it forms the material-spatial embodiment of past and present developments in the functional segmentation and the amount of capital investment within separate societal units (e.g. households, firms and institutions), and thus, in the spatial occupation of the units. For the inhabitants of the neighbourhoods or municipalities, this pattern represents above all a differentiation of opportunities regarding the way in which one organizes everyday life. Because of the material-spatial components it comprises, however, it can also be characterized as a pattern of differences in «degree of urbanization». After all, it can be described not only in terms of (a) the «degree of congestion» (to be measured by the concentration of artefacts in each neighbourhood or municipality), and (b) in terms of the nature of the housing stock, but also (c) according to differences in the characteristics of the population (e.g. life-cycle, welfare, nationality, religion, political affiliation, geographic mobility, etc.). Here again, one should be aware that «degree of urbanization» does not refer to the foundation on which the central city-suburb pattern is based. The characterization of neighbourhoods or municipalities as either «urban» or «non-urban» simply serves illustrative purposes.

3. The two above-mentioned patterns of centre-periphery and central city-suburb are not unrelated. Increasing functional segmentation and increasing amount of capital investment have resulted in a growing need for space for individual societal units. Consequently, a material-spatial differentiation between central cities and suburbs has emerged especially in those regions which were among the first to be faced with congestion (e.g. shortage of space for expansion by existing land uses, traffic congestion, lack of parking facilities, etc.), that is, in the central regions. In other words, intra-regional differentiation in terms of the degree of urbanization is most pronounced in precisely these central, most highly urbanized regions.

The three hypotheses are empirically supported by the results of an analysis of 1971 census data. It has been demonstrated that the degree of agglomeration, the degree of congestion and the nature of the housing stock are related to characteristics of the population. And the more central the region is, the stronger this relationship appears to be. Thus, there apparently exist two levels of material-spatial embodiment of social inequality in the Netherlands. At the regional level this inequality is associated with the living conditions, that is the inhabitants' position in the job market and «service market». At the municipal level, inequality is associated with the way one is housed, that is, the residents' position in the housing market (as unit of analysis the municipality has been used).

In view of the plausibility of the hypotheses, three typologies based on the degree of urbanization have been devised. These typologies comprise – completely in accordance with the analysis – indications of (a) the degree of urbanization of the region in which a given municipality is located, and (b) the degree of urbanization of the municipality itself. This is to be expected because an intra-regional typification has meaning only in the context of the region in which the municipality is located. (The intra-regional analysis was done after the municipal scores had been standardized with respect to the region.)

The first typology uses physical-morphological criteria. Because it is based on the characteristics of the built-up environment, it probably comes closest to satisfying the demand for a typology based on the degree of urbanization. The reason for this is that it describes (a) the regions according to their degree of agglomeration, and (b) the municipalities according to (i) their degree of congestion, and (ii and iii) two dimensions which typify the housing stock, that is, in terms of those features which are frequently cited as qualifications for the degree of urbanization. The close association between the physical-morphological variables on the one hand and the characteristics of the population of regions and municipalities on the other, must be seen as an illustration of the scientific relevance of the physical-morphological variables used and, therefore, of the typology itself.

The typology consists of 16 types. On the basis of their degree of agglomeration, the regions have been divided into 4 groups: central, intermediate, semi-peripheral and peripheral. In each of these four classes, the municipalities within each region have been subdivided, on the basis of the degree of congestion and the nature of the housing stock, into: urban, high quality suburban, young growing, and rural.

The second typology is primarily social in nature. It is based on socio-morphological criteria, namely, the characteristics of the population of both the regions and the municipalities. The regions have been classified according to the level of living; the municipalities according to the occurrence of minorities, level of living, and age-structure. This typology, which covers basically aspects of welfare and well-being, derives its justification from the close correlation which its composing parts possess with the physical-morphological variables. It consists of the same 16 types as in the first typology. And given the close relation between the composing dimensions of the two typologies, they overlap one another to a

considerable degree. In other words, they often typify regions and municipalities in the same way.

The third typology is a variation on the second typology. At the regional scale this typology is identical with the second typology, so it too differentiates between central, intermediate, semi-peripheral, and peripheral. For the classification of municipalities – based on the three above-mentioned criteria – use has been made of cluster analysis. This has resulted in 8 types: old urban, young urban, old high quality suburban, young high quality suburban, young growing suburban, rural countryside, poor rural, and stagnating rural. This third typology, therefore, contains 32 types.

1. Stedelijkheidsverschillen binnen Nederland anno 1971

1.1. Inleiding

Tallose studies zijn in de loop van de tijd gewijd aan het verband tussen de opbouw en ligging van bepaalde territoriale complexen – woonstraten, stadswijken, dorpen, stedelijke conurbaties, plattelandsregio's e.d. – en de hoedanigheid van de maatschappelijke constellatie ter plaatse¹. Hierbij gaat het in hoofdzaak om twee soorten beschouwingen. Soms is het doel inzicht te krijgen in de wijze waarop de binnen een gegeven territoriaal kader bestaande maatschappelijke verhoudingen hun neerslag vinden in de materieel-ruimtelijke orde ter plaatse. In andere gevallen is de aandacht gericht op de mate waarin territoriale complexen door hun materieel-ruimtelijke inrichting en lokatie bijdragen tot de hoedanigheid van de maatschappelijke constellatie ter plekke. Onder eerstgenoemde gezichtspunt vallen bijvoorbeeld die studies waarin aan de orde is gesteld op welke wijze de hoedanigheid van het produktiesysteem in een bepaald land, middels de daaruit voortvloeiende spreiding van bewoners en bestaansbronnen binnen dat land, heeft geleid tot de vorming van «probleemregio's», gekenmerkt door een tekort aan werkgelegenheid en voorzieningen en een weinig welvarende bevolking². Vanuit het tweede gezichtspunt zijn bijvoorbeeld al die studies geschreven waarin wordt ingegaan op de mate waarin de leefwijze en het welbevinden van buurtbewoners gedetermineerd wordt door de mate waarin de betreffende buurt een homogene dan wel heterogene bevolkingsopbouw heeft³.

Binnen het hier geschetste probleemveld valt de vraag naar het verband tussen de urbanisatiegraad van een gegeven territoriaal complex en het karakter van de maatschappelijke constellatie ter plaatse. Hierbij wordt de urbanisatiegraad van afzonderlijke nederzettingen in het algemeen afgemeten aan de omvang en dichtheid van het grondgebruik aldaar terwijl bij grotere territoriale eenheden meestal wordt uitgegaan van de mate waarin het grondgebruik in het betreffende gebied is geconcentreerd binnen nederzettingen met een urbane signatuur. Ook deze vraag is reeds in veel beschouwingen aangesneden. En ook in dit geval kunnen beide hierboven onderscheiden gezichtspunten worden onderkend. Enerzijds is bijvoorbeeld al vele malen aandacht besteed aan de wijze waarop het industrialisatieproces in een bepaald land heeft doorgewerkt of nog doorwerkt in het urbanisatiepatroon ter plaatse⁴, terwijl anderzijds telkenmale opnieuw wordt ingegaan op de vraag in hoeverre de stedelijkheidsgraad van een nederzetting effect heeft op de leefwijze van de bewoners⁵.

In Nederland is de interesse in het verschijnsel urbanisatie groot, en dat niet alleen op wetenschappelijke gronden. In kringen welke zijn betrokken bij de ruimtelijke ordening en volkshuisvesting in dit land bestaat momenteel bijvoorbeeld een sterke belangstelling voor de vraag welke maatschappelijke ontwikkelingen ten grondslag liggen aan het steeds heviger wordende proces van suburbanisatie vanuit de grote steden⁶. En tegelijkertijd woedt in deze kringen een debat over de vraag in hoeverre de stedelijkheidsgraad van een nederzetting in dit land van invloed is op het welzijn van de bewoners ter plaatse⁷. Het is gezien deze belangstelling dan ook niet verwonderlijk dat de overheid in dit land reeds twee maal een publikatie heeft gewijd aan een classificatie van gemeenten naar hun stedelijkheidsgraad. Zo verscheen in 1958 een «Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad» welke was gebaseerd op de uitkomsten van de 12e Algemene Volks- en Woningtelling van 31 mei 1947 en van de Algemene Woningtelling van

30 juni 1956. In 1964 werd deze publikatie gevolgd door een tweede waarin voornoemde typologie is bijgesteld aan de hand van de resultaten van de 13e Algemene Volkstelling van 31 mei 1960. Deze typologie – waarin de urbanisatiegraad van een gemeente werd vastgesteld aan de hand van kenmerken als bevolkingsomvang en -dichtheid en aan het percentage agrariërs ter plaatse – is vervolgens bij herhaling gebruikt in discussies als de twee welke hierboven zijn aangestipt⁸.

Nu heeft het gebruik dat van genoemde typologie is gemaakt tot dusverre niet geleid tot een beschouwing waarin voor de betreffende typologie op systematische wijze is aangegeven: (a) van welke momenteel binnen Nederland vast te stellen vormen van maatschappelijke differentiatie mag worden aangenomen dat ze covariëren met de stedelijkheidsgraad der Nederlandse gemeenten, en (b) in hoeverre de in de typologie vastgelegde differentiatie van gemeenten naar urbanisatiegraad in dit verband moet worden gezien als materieel-ruimtelijke neerslag van voornoemde vormen van maatschappelijke differentiatie en in hoeverre als determinant. De hierna volgende studie heeft daarom tot doel na te gaan in hoeverre het, gelet op de twee hier gestelde vragen, (nog) zin heeft een typologie van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad te construeren op grond van de uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling van 1971.

1.2. Maatschappelijke differentiatie en materieel-ruimtelijke geleiding

De materieel-ruimtelijke hoedanigheid van een territoriaal complex kan blijkens bovenstaand betoog worden gezien als neerslag en als determinant van de maatschappelijke constellatie ter plaatse. Hierbij geldt voor de ons bekende studies op dit punt dat per studie in het algemeen slechts één van beide optieken aan de orde komt. Dit leidt tot de vraag welke optie voor de hierna volgende studie is gekozen. Wij stellen dat elke binnen een gegeven territoriaal kader aanwezige maatschappelijke constellatie materieel-ruimtelijk belichaamd is in een constellatie van «gevestigde» organisatieverbanden (huishoudens, bedrijven, instellingen) en artefacten (gebouwen, wegen, akkers, e.d.). Zo'n materieel-ruimtelijke constellatie is beschreven als van de constituerende elementen is vastgesteld welke hoedanigheid ze bezitten (bijvoorbeeld af te leiden uit de demografische samenstelling of de sociaal-economische posities van huishoudens, de personeelsopbouw of het soort eindprodukt van bedrijven, het assortimentstype of de organisatievorm van instellingen, het bouwvolume of de ontsluitingswijze van gebouwen) en welke temporeel-ruimtelijke lokatie ze ten opzichte van elkaar innemen (bijvoorbeeld vast te stellen aan de hand van de openingstijden van dienstverlenende instellingen en de onderlinge nabijheid van bedrijven en huishoudens, gemeten in reistijd middels het openbaar vervoer⁹). Deze lichamelijke heeft twee aspecten. Materieel-ruimtelijke constellaties, alsmede ontwikkelingen daarin, zijn namelijk tezelfdertijd zowel de uitdrukking van maatschappelijke constellaties en ontwikkelingen als een conditie voor deze maatschappelijke constellaties en ontwikkelingen.

Deze twee aspecten houden nauw verband met elkaar. De vorm waarin de binnen een gegeven territoriaal kader bestaande maatschappelijke constellatie zich op een bepaald moment materieel-ruimtelijk uitdrukt is namelijk mede bewerkstelligd door de conditionerende invloed die van de (vroegere) materieel-ruimtelijke verhoudingen ter plaatse is uitgegaan. Daarnaast is de wijze waarop de binnen een gegeven territoriaal kader aanwezige materieel-ruimtelijke constellatie de maatschappelijke verhoudingen ter plaatse conditioneert geheel afhankelijk van de hoedanigheid van deze verhoudingen. Deze twee aspecten kunnen daarom het best in combinatie met elkaar worden bestudeerd¹⁰.

Deze stellingname is niet zonder gevolgen voor de opbouw van het betoog hierna. Daarom volgt hier eerst nog een korte toelichting op de gekozen optie aan de hand van een voorbeeld. De laatste tijd wordt ook in Nederland met bezorgdheid gesproken over de toenemende materieel-ruimtelijke segregatie binnen de steden. Met name in de grote agglomeraties krijgen steeds meer straten en buurten een bevolkingsopbouw (bijvoorbeeld geken-

merkt door het overwegen van Mediterraneanen en Surinamers of door het in de meerderheid zijn van jonge alleenstaanden en ongehuwd samenwonenden) die afwijkt van de elders binnen deze agglomeraties en in de rest van het land gangbare opbouw (gedomineerd door autochtoon Nederlandse gezinshuishoudens). Hierbij betreft de zorg zowel de verpaupering der grote steden die uit deze ontwikkeling zou blijken als het mogelijke isolement van de gesegregeerd levende «minderheden»¹¹. Het is dan ook heel begrijpelijk dat naarstig wordt gezocht naar het antwoord op de vraag van welke maatschappelijke verhoudingen en ontwikkelingen deze binnenstedse segregatie nu eigenlijk de belichaming vormt. De literatuur biedt in dit verband twee opvattingen: één waarin de groeiende segregatie in hoofdzaak wordt gezien als belichaming van de toenemende maatschappelijke ongelijkheid in de grote steden en één waarin deze segregatie meer in verband wordt gebracht met de groeiende culturele pluriformiteit in de steden.

Eerstgenoemde opvatting behelst de volgende redenering. De bevolking van de grote agglomeraties raakt door de toenemende immigratie van gastarbeiders, rijksgenoten van overzee en jongeren steeds diverser samengesteld wat betreft de maatschappelijke posities die de verschillende bewoners innemen. Dit houdt in dat tussen deze bewoners steeds grotere verschillen ontstaan in welstand, kennis, rechtspositie en sociaal aanzien. Derhalve verschillen ze steeds meer in de mate waarin ze over de mogelijkheden beschikken om een woning en woonbuurt te verwerven overeenkomstig hun noden en behoeften. Bijgevolg verschillen ze in potentie steeds meer wat betreft de hoedanigheid van hun woning en woonbuurt. Het in concreto binnen een bepaalde agglomeratie ontwikkelde segregatiepatroon is wat zijn vorm betreft echter mede afhankelijk van de materieel-ruimtelijke opbouw van deze agglomeratie. Deze afhankelijkheid laat zich met name in twee opzichten vaststellen. Ten eerste conditioneert de opbouw van het woningbestand ter plaatse in niet onbelangrijke mate de aard van het segregatieproces. De toegankelijkheid van de verschillende straten en buurten in een stad voor bewonercategorieën met een door hun beperkte welstand, onzekere werksituatie, vreemde herkomst of afwijkende burgerlijke staat veroorzaakte zwakke positie op de woningmarkt varieert in het algemeen namelijk nogal. Ten tweede impliceert een eenmaal in gang gezet segregatieproces materieel-ruimtelijk gezien het ontstaan van «meerderheden» en «minderheden» per buurt of straat. Hierbij voelen met name laatstgenoemden zich op den duur bij gebrek aan voor hen toegankelijke contactpartners en voorzieningen, steeds meer genoodzaakt het betreffende woongebied te verlaten om een woning in een meer overeenkomstig hun maatschappelijke situatie (welstand, sociaal aanzien e.d.) bevolkte woonbuurt te betrekken¹². In de tweede opvatting wordt de hierboven gesignaleerde toenemende diversiteit van de bevolkingsopbouw binnen de grote steden daarentegen voornamelijk geschetst in termen van groeiende verscheidenheid wat betreft de ter plaatse aangehangen waarden en leefregels. Daardoor verschillen de bewoners onderling steeds meer in hun voorkeuren en behoeften met betrekking tot hun woning en directe woonomgeving. Bijgevolg verschillen ze in potentie steeds meer wat betreft de hoedanigheid van hun woning en woonbuurt. Het in concreto binnen een bepaalde agglomeratie ontwikkelde segregatiepatroon is echter ook in deze opvatting mede afhankelijk van de materieel-ruimtelijke opbouw van deze agglomeratie. Ten eerste conditioneert de opbouw van het woningbestand ter plaatse de aard van het segregatieproces. De straten en buurten in een stad verschillen in het algemeen namelijk nogal wat betreft hun attractie voor de op grond van hun leefwijze te onderscheiden bewonercategorieën. De ene buurt is bijvoorbeeld vooral aantrekkelijk voor op rust en groen gestelde jonge gezinnen, terwijl de andere buurt meer attractie heeft voor jonge alleenwonenden die een levendig woonmilieu prefereren. Ten tweede betekent het ontstaan van meerderheden en minderheden per woongebied dat laatstgenoemden op den duur bij gebrek aan voor hen aantrekkelijke contactpartners en voorzieningen steeds meer geneigd raken naar een woning in een meer overeenkomstig hun leefwijze bevolkte en geoutilleerde woonwijk om te zien¹³.

Het valt buiten het bestek van dit betoog om een keuze tussen deze twee opvattingen te maken. Het gaat er hier slechts om te illustreren wat wij bedoelen met de stelling dat materieel-ruimtelijke verhoudingen en ontwikkelingen de belichaming vormen van maatschappelijke verhoudingen en ontwikkelingen. In dit verband lijkt het gegeven voorbeeld een bruikbare illustratie te vormen voor onze opvatting dat (a) de wijze waarop de binnen een gegeven territorium bestaande maatschappelijke constellatie zijn materieel-ruimtelijke uitdrukking krijgt, mede bepaald wordt door de ter plaatse aanwezige materieel-ruimtelijke constellatie als conditionerende factor, terwijl (b) de hoedanigheid van deze conditionerende werking afhangt van de «uitdrukkingsbehoeften» en «uitdrukkingsmogelijkheden» van de in genoemde maatschappelijke constellatie participerende personen en organisatieverbanden. Wij zijn het blijkens de tweede stelling dus oneens met auteurs als Wirth die een bepaalde materieel-ruimtelijke constellatie een eenduidig te beschrijven invloed op de maatschappelijke constellatie ter plaatse toekennen die zou zijn terug te vinden bij alle participanten in die constellatie, ongeacht hun maatschappelijke positie¹⁴.

De hierna volgende studie kan nu ook worden omschreven als onderzoek ter beantwoording van de vraag in hoeverre de momenteel in Nederland bestaande maatschappelijke verhoudingen belichaamd zijn in een materieel-ruimtelijke geleding naar stedelijkheidsgraad binnen dit land. Het lijkt echter zinvol om, vóórdat tot dit onderzoek wordt overgegaan, vast te stellen welk type territoriaal complex als analyse-eenheid in aanmerking komt om het bestaan van genoemde geleding te onderzoeken. Het spreekt immers bepaald niet vanzelf dat de Nederlandse gemeenten in deze de aangewezen eenheden vormen. Het hiervoor in termen van belichaming geschetste verband tussen maatschappelijke en materieel-ruimtelijke verhoudingen en ontwikkelingen kan namelijk slechts worden onderzocht binnen en tussen territoriale complexen met een omvang die overeenkomt met de ruimtelijke kaders waarbinnen de voor het onderzoek relevante maatschappelijke constellaties – intern gestructureerd in de vorm van markt- en organisatieverhoudingen¹⁵ – ten tijde van het onderzoek zijn gevat.

Ons inziens houdt het bestaan van deze ruimtelijke kaders met name verband met de omstandigheid dat de in verplaatsing tot uitdrukking komende relaties tussen de participanten binnen maatschappelijke constellaties ook in deze tijd nog steeds in verschillende opzichten in hun ruimtelijke reikwijdte zijn begrensd¹⁶. Op deze gedachte voortbordurend hebben we voor deze studie gekozen voor de volgende territorium-typen als analyse-eenheid: het «territorium van de Staat der Nederlanden» (het territoriale complex waarvan de interne materieel-ruimtelijke geleding wordt bestudeerd), het «gewest» (het type territoriaal complex dat als analyse-eenheid dient om de binnen het territorium van de Staat der Nederlanden aanwezige materieel-ruimtelijke geleding te onderzoeken) en de «buurt» (het type territoriaal complex dat als analyse-eenheid dient om de materieel-ruimtelijke geleding binnen de onderscheiden Nederlandse gewesten te bestuderen). Deze drie typen zijn als volgt te omschrijven.

Het «territorium van de Staat der Nederlanden» behoeft als territoriaal complex nauwelijks nadere toelichting. Zoals de aanduiding al aangeeft, vormt het Nederlandse staatsapparaat met zijn vele functies op politiek-bestuurlijk, economisch en sociaal-cultureel terrein de maatschappelijke grondslag van dit territorium. Het betreffende grondgebied is namelijk het rayon dat door genoemd staatsapparaat wordt bestierd. De grens van dit territorium is bijgevolg eenduidig vastgelegd en wettelijk geautoriseerd. Ze fungeert echter niet alleen als staatsgrens. Ook de reikwijdte van allerlei particuliere organisaties (banken, grootwinkelbedrijven, vakverenigingen, sportbonden, omroepverenigingen, etc.) is, om allerlei in termen van maatschappelijke ontoegankelijkheid te schetsen redenen, door deze grens vastgelegd. Derhalve mag worden verwacht dat Nederland enerzijds, vergeleken met de omliggende landen, zowel maatschappelijk als materieel-ruimtelijk

een eigen signatuur heeft, terwijl het land anderzijds intern ook zo duidelijk een eenheid vormt dat het acceptabel is de maatschappelijke en materieel-ruimtelijke verscheidenheid binnen dit land te benaderen in termen van maatschappelijke differentiatie en materieel-ruimtelijke geleding.

Met de aanduiding «gewest» wordt bedoeld op het territoriale complex dat in de Angelsaksische literatuur bekend staat als het «daily system»¹⁷. Kenmerkend voor dit complex-type is het bestaan van een uitgebreid, in «dagelijks» terugkerende verplaatsingen tot uitdrukking komend relatiennetwerk tussen de binnen dit complex aanwezige grondgebruikers en artefacten. Grensbepalend voor het gewest is de omstandigheid dat de ingezetenen ter plaatse beperkt zijn in de omvang van het rayon dat zij in één dag kunnen bestrijken, gegeven dat ze er daarbij naar streven aan het eind van de dag weer voor het avondeten of bedtijd thuis te zijn¹⁸. Dit betekent dat het gewest in Nederland momenteel gemiddeld zo'n duizend km² beslaat. In het algemeen gaat het hierbij om een kernstad met een collectie stadjes, suburbs en dorpen rondom¹⁹. In tegenstelling tot de hierboven genoemde besproken staatsgrens is de gewestgrens echter allesbehalve een eenduidig gedefinieerde lijn op de landkaart. Wel is in dit land momenteel een toenemende neiging bespeurbaar om de temporeel-ruimtelijk bepaalde gewestgrenzen ook administratief vast te leggen, teneinde op deze wijze een scherp omschreven territoriaal kader te krijgen voor allerlei politiek-bestuurlijke, economische en sociaal-culturele organisaties (gewestraden, gewestelijke arbeidsbureaus, streekscholen e.d.). De interne structurering van het type territoriaal complex neemt derhalve nog steeds toe met als gevolg dat ook de grens van het gewest ten opzichte van de buitenwereld scherper wordt²⁰.

Tenslotte is de aanduiding «buurt» bedoeld voor het territorium-type dat van zijn omgeving is af te grenzen op grond van de aanwezigheid van een intern relatiennetwerk dat in «dagelijks» terugkerende verplaatsingen te voet tot uitdrukking komt. Grensbepalend is in dit geval de omstandigheid dat de ter plaatse participierenden – met name bewoners of werkenden – zeker in deze tijd van snelverkeer slechts een beperkt rayon beloopbaar achten. Onderzoek heeft uitgezonden dat tien minuten looptijd momenteel al veel is. Meestal gaat men al eerder op vervoermiddelen met een grote snelheid over²¹. Dit betekent dat de buurt in dit land op het ogenblik enkele honderden hectaren beslaat. Hierbij kan het zowel gaan om een woonbuurt of -kern (respectievelijk in de stad of op het platteland) als om een uitgaans- en winkelcentrum of een kantoorwijk (met name in de grote steden). Vanuit het standpunt van de bewoners gezien speelt met name het leven van alledag van minder mobiele bewonerscategorieën (bijvoorbeeld huisvrouwen, kinderen of bejaarden) zich voor het overgrote deel binnen het ruimtelijk bestek van de buurt af. De mate waarin deze territoriale eenheid van de omgeving kan worden afgegrensd, neemt de laatste tijd mogelijk af door de groeiende geografische beweeglijkheid van personen en door het toenemend gebruik van niet tot daadwerkelijke verplaatsingen leidende communicatiemiddelen. Slechts auteurs die in hun studies geïmponeerd zijn geraakt door de grote mobiliteit van de volwassen mannelijke automobilist hebben dit territorium-type echter al geheel als ruimtelijk kader afgeschreven. Volgens ons is dit echter niet terecht²².

Gegeven de relevantie van deze drie territorium-typen wordt de vraagstelling voor deze studie nu als volgt:

- In hoeverre is de momenteel in Nederland bestaande maatschappelijke constellatie belichaamd in een materieel-ruimtelijke geleding tussen gewesten die kan worden aangeduid als geleding in stedelijkheidsgraad?
- In hoeverre is de momenteel in Nederland bestaande maatschappelijke constellatie per gewest belichaamd in een materieel-ruimtelijke geleding tussen buurten die kan worden aangeduid als geleding in stedelijkheidsgraad?

In de volgende paragrafen van dit hoofdstuk wordt aan de hand van literatuuronderzoek getracht een voorlopig antwoord op deze vragen te geven.

1.3. Intergewestelijke geleding binnen Nederland; centrale en perifere gewesten

Vanaf hoofdstuk 2 zal vervolgens worden getracht dit antwoord met behulp van de uitkomsten van de Algemene Volkstelling 1971 in een typologie van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad om te zetten.

Een combinatie van maatschappelijke en daaraan inherente materieel-ruimtelijke ontwikkelingen heeft er binnen dit land gedurende de laatste anderhalve eeuw toe geleid dat momenteel een differentiatie is vast te stellen met als uitersten enerzijds «centrale» gewesten als die van Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage en anderzijds «perifere» gewesten als Oost-Groningen, Zuidoost-Drenthe, de Achterhoek en Midden- en Zuid-Limburg. Ook in deze differentiatie is een maatschappelijke en een materieel-ruimtelijke component te onderkennen, waarbij laatstgenoemde component de belichaming vormt van eerstgenoemde.

De grondslag voor het hier gepostuleerde intergewestelijke contrast tussen centrum en periferie is gelegd door twee ontwikkelingen. Ten eerste is in Nederland sinds het eind van de 19e eeuw een industrieel-kapitalistisch productiesysteem tot ontwikkeling gekomen. Vergeleken met buurlanden als Engeland, België en Duitsland was dit laat. Een bespreking van de oorzaken hiervan valt echter buiten het bestek van deze beschouwing²³. Deze ontwikkeling vond zijn oorsprong ook niet, zoals in eerdergenoemde buurlanden, binnen de nijverheid zelf, doch werd op gang gebracht door een nieuwe opbloei van de handel en het havenbedrijf²⁴. Twee tendenties bepaalden deze opbloei. In de eerste plaats kreeg de bedrijvigheid in een aantal Nederlandse havensteden in de loop van de 19e eeuw een injectie doordat deze steden een belangrijke positie verwierven als doorvoerhavens voor het in die tijd sterk geïndustrialiseerd rakende Duitse achterland²⁵. In de tweede plaats bloeiden de economische betrekkingen tussen Nederland en de koloniën vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw opnieuw op, doordat deze koloniën van belang werden als leverancier van grondstoffen aan en als afzetmarkt voor produkten uit de Europese industriecentra. Deze ontwikkeling kwam deels ten goede aan Nederlandse handelscentra doordat de Staat der Nederlanden de relaties tussen Europa en de Nederlandse koloniën wist te monopoliseren²⁶. Genoemde handels- en havenactiviteiten stimuleerden vervolgens de nijverheid in dit land (verwerking koloniale grondstoffen, scheepsbouw, textielnijverheid mede ten behoeve van de koloniën e.d.). De welvaart steeg. Daardoor groeide weer de binnenlandse afzetmarkt voor industrieproducten. Gevolg van dit alles was, dat met name na 1890 de industrialisatie van ons land op gang kwam, een ontwikkeling die zich tot na de Tweede Wereldoorlog heeft voortgezet. Kenmerken van deze ontwikkeling zijn: een toenemende bedrijfsgrootte binnen de nijverheid, een toenemende arbeidsdeling binnen deze bedrijfssector (zowel binnen als tussen bedrijven), een toename van de hoeveelheid kapitaalmiddelen per werknemer en een zowel absolute als relatieve groei van de commerciële dienstverlening (in brede zin, dat wil zeggen zowel tot uitdrukking komend in de handel en het transport-, communicatie- en distributiebedrijf als in de bank- en verzekeringssector)²⁷.

Ten tweede ontwikkelde Nederland zich politiek-bestuurlijk sinds het begin der vorige eeuw tot een centraal georganiseerde staat. Daarbij kreeg deze staat in de loop der tijd ook steeds meer taken op sociaal, economisch en cultureel terrein. Deze ontwikkeling verliep in fasen. In de loop van de 19e eeuw ontwikkelde Nederland zich tot een centraal bestuurde parlementaire democratie met een volksvertegenwoordiging, een regering en ministeries. De omvang van het overheidsapparaat bleef echter beperkt. Pas na 1900 breidde het aantal functies van het overheidsapparaat zich in snel tempo uit. Steeds meer vormen van openbare dienstverlening (onder meer betreffende het onderwijs, de sociaal-medische zorg, het maatschappelijk werk, het vervoer en de volkshuisvesting) werden in de loop van de 20e eeuw mede een taak van de overheid²⁸.

Inherent aan beide ontwikkelingen was vanaf het begin een voortdurend proces van «structuurvergroting»²⁹. De nijverheid en commerciële dienstverlening concentreerden zich in steeds minder en steeds grotere ondernemingen met een steeds complexere organisatie; bestuur en dienstverlening door de overheid vonden steeds meer plaats vanuit op nationaal niveau georganiseerde verbanden met een uitgebreid ambtenarenbestand; allerlei particuliere organisaties (politieke partijen, sportbonden, vakverenigingen) fuseerden in de loop der tijd tot op nationale schaal opererende verbanden waarbij honderdduizenden leden betrokken waren. Deze structuurvergroting – per verband tot uitdrukking komend in de groei van het aantal participanten en in de toenemende complexiteit van de interne organisatie – ging bovendien gepaard met een proces van «hiërarchisering»: voornoemde uitdijende verbanden kregen een steeds sterker «verticaal» gelede opbouw met aan de top een relatief kleine kern van besluitvormers (de directies van ondernemingen, de top van ministeries, de hoofdbesturen van verenigingen e.d.). Het voortdurend streven naar winst en de daaruit voortvloeiende behoefte aan productieverhoging en organisatorische efficiency vormden met name bij particuliere verbanden de drijfveren voor deze structuurvergroting en hiërarchisering. Het groeiende streven een zo volledig mogelijk pakket van overal in het land toegankelijke voorzieningen te creëren voor al die categorieën van (potentiële) gebruikers die bij een commerciële opzet van deze voorzieningen niet aan hun trekken zouden kunnen komen, was een andere drijfveer. Deze gold met name voor de overheid. Haar streven in dit opzicht werd in de hand gewerkt door de omstandigheid dat allerlei bevolkingscategorieën die tot in de 19e eeuw geen zeggenschap hadden gehad in de staatshuishouding in de loop van de laatste eeuw politiek mondig zijn geworden. Tenslotte maakten de voortdurend in aantal en kwaliteit groeiende transport- en communicatiemiddelen de beschreven processen mogelijk³⁰.

Deze structuurvergroting en hiërarchisering hadden ingrijpende materieel-ruimtelijke implicaties. Ten eerste vond een proces van ruimtelijke «schaalvergroting» plaats: de ruimtelijke reikwijdte van maatschappelijke verbanden werd groter. Het belang van het grondgebied der Nederlandse Staat als bestreken rayon nam toe ten koste van dat van kleinere regio's. Dit proces uitte zich onder andere in de infrastructuur. Pas gedurende de laatste 100 jaar ontstond binnen Nederland een water-, spoor- en autowegennet met nationale reikwijdte³¹.

Ten tweede gingen bovengenoemde processen materieel-ruimtelijk gezien gepaard met het ontstaan van een polariteit tussen de Randstadgewesten als «centrum» en de overige gewesten in het land als meer of minder uitgesproken «periferie». De Randstad heeft zich in de loop van de laatste 150 jaar namelijk ontwikkeld tot het concentratiegebied bij uitstek voor op nationaal en internationaal niveau opererende handels- en distributieondernemingen (groothandel e.d.), voor hoog gespecialiseerde organisaties, gericht op sociale en culturele dienstverlening (instellingen voor hoger onderwijs, het radio- en t.v.-complex, de meeste nationale toneelgezelschappen, orkesten en musea, de landelijke dag- en weekbladen, etc.), voor de hoofdzetels van op nationale schaal opererende overheidsinstanties, voor de secretariaten van allerlei landelijke verenigingen en verbanden, etc. Kortom, de Randstadgewesten hebben zich in de loop van de laatste 150 jaar ontwikkeld tot «centra» van economische en politiek-bestuurlijke besluitvorming en tot «centra» van cultuurproductie.

Deze concentratie lag voor de hand. Onderlinge nabijheid is een voorwaarde voor frequent persoonlijk contact, nodig voor het uitwisselen van complexe informatie, voor consultatie bij besluitvorming, voor het coördineren van beleid. Ook is deze nabijheid nodig om een draagvlak te krijgen voor allerlei gespecialiseerde vormen van dienstverlening (markt-, organisatie-, reclame-, reproductie- en vertaalbureaus, schoonmaakbedrijven e.d.). Dat deze concentratie juist in de Randstadgemeenten plaatsvond, lag evenzeer voor de hand.

Ten eerste was een deel van genoemde activiteitsvormen van oudsher in de Randstadregio geconcentreerd; alleen was de omvang van deze concentratie in vroeger tijden geringer. Zo werd Amsterdam na 1870 opnieuw een brandpunt van (koloniale) handel en financiële dienstverlening, mede dankzij haar nog uit de «gouden eeuw» daterende overwicht aan financiële macht en know-how betreffende de koloniën. Evenzo ontwikkelde 's-Gravenhage zich binnen het vanaf 1815 centraal georganiseerde Koninkrijk der Nederlanden tot politiek-administratief centrum van het land op grond van haar reeds eeuwen daarvoor verkregen positie als residentie van de Oranjes en als zetel der Staten-Generaal. Verplaatsing van deze aloude concentraties zou het opgeven van heel veel ter plekke gedane investeringen betekenen. Nieuwe vestigingen sloten zich daarom bij de bestaande concentraties aan: ze «agglomererden»³². En ten tweede mondt de Rijn – als voornaamste verkeersader voor het zich industrialiserende Duitse Ruhrgebied – aan de zuidkant van de Randstadregio in zee uit. Met name Rotterdam ontwikkelde zich dankzij dit standplaatsvoordeel in de loop van de 19e eeuw tot overslaghaven voor het Duitse achterland en in de loop van de 20e eeuw tot wereldhaven³³.

Als gevolg van dit alles ontstond in de Randstadgewesten een steeds omvangrijker en diverser opgebouwd bestand van arbeidskrachten, op zich weer een standplaatsfactor voor nog meer vestigingen en voor nog meer beschreven sectoren van bedrijvigheid en voor nog meer direct op de consument gerichte economische, sociaal-culturele en recreatieve voorzieningen. Dit proces van zichzelf versterkende concentratie had echter nog andere gevolgen. De arbeidskosten kwamen steeds hoger te liggen, hoger dan buiten de Randstad. Hetzelfde gold voor het prijsniveau van gebouwen en grond. Dit beperkte weer de toegankelijkheid van de Randstad voor allerlei minder kapitaalkrachtige bedrijven en instellingen. Deze bleven in of verplaatsten zich naar de rest van het land. De overige gewesten in het land kregen door deze ontwikkelingen wat betreft hun opbouw een steeds meer complementair «perifeer» karakter. De economische en culturele dienstverlening was er minder uitgebreid en hooggespecialiseerd. De nijverheid was er omvangrijker. Vergelijken met de nijverheid in de Randstad was deze nijverheid echter minder kapitaalintensief en minder gericht op hooggeschoold personeel, terwijl het management ervan steeds vaker in de Randstad werd gevestigd. Ten slotte kregen de gewesten buiten de Randstad een steeds grotere achterstand wat betreft het welstands- en scholingsniveau ter plaatse.

De consequenties van deze processen voor de huidige materieel-ruimtelijke hoedanigheid van de Nederlandse gewesten laten zich in drie punten samenvatten.

In de eerste plaats onderscheiden de centrumgewesten zich van de gewesten in de rest van het land door de specifieke tweetoppige opbouw van de werkgelegenheid ter plaatse. Enerzijds omvatten deze centrumgewesten momenteel een overmaat aan op hooggeschoold personeel ingestelde bedrijvigheid (het bank- en verzekeringsbedrijf, de ministeries, de vele hoofdkantoren e.d.), op recent geschoolde werknemers gerichte technologisch geavanceerde bedrijven (research-laboratoria, computerbedrijven e.d.) en werkgelegenheid in de creatief-artistieke sfeer (het radio- en t.v.-bedrijf, de reclamector, de vele toneel- en muziekensembles e.d.). Anderzijds was er een overmaat aan ook voor vrouwen toegankelijke routinematige werkgelegenheid (bijvoorbeeld binnen de omvangrijke kantorensector, in de warenhuizen e.d.) en aan vuil en laagbetaald werk (in de havens en zeehavenindustrieën, in de vele schoonmaak- en onderhoudsdiensten, in de horaca e.d.)³⁴.

In de tweede plaats uit het centrumkarakter van de Randstad-gewesten zich in het relatief omvangrijke bestand van instellingen voor hoger onderwijs ter plaatse en in het nergens buiten de Randstad geëvenaarde complex van direct op de consument gerichte topvoorzieningen (warenhuizen, mode-boutiques, antiquairs, theaters, galleries, musea, concert- en congressentra etc.)³⁵.

Deze twee karakteristieken hebben doorgewerkt in de bevolkingsopbouw van de Randstad-gewesten vergeleken met die in de meer perifere gewesten. Het geschetste bestand van bedrijven en voorzieningen trok en trekt bij voortdurende migranten (gastarbeiders, studenten, jongeren op zoek naar een baan met toekomst e.d.) van buiten de Randstad, zowel uit de rest van Nederland als van over de grenzen. Tegelijk is er omgekeerd een continue stroom van Randstadvlinders (mensen die hun opleiding in de Randstad hebben voltooid en hun loopbaan elders gaan voortzetten, echtparen op leeftijd die zich na beëindiging van de beroepsbezigheden door de kostenwinster terugtrekken op het platteland, e.d.) naar de meer perifere gewesten³⁶. Bijgevolg wordt het geschetste onderscheid in werkgelegenheid en voorzieningen tussen centrum en periferie weerspiegeld in de bevolkingsopbouw van de onderscheiden gewesten. Ten eerste bezit de bevolking in de Randstad-gewesten vergeleken met elders een hoog sociaal-economisch niveau (gemeten in inkomen en opleidingsgraad). Ten tweede vertoont de Randstad-populatie een meer gedifferentieerde opbouw dan de populaties in de perifere gewesten. Allerlei op grond van hun bestaanswijze te onderscheiden bewoningscategorieën die binnen Nederland een niet al te grote omvang hebben (Mediterranen, studenten, academici, Chinezen, alleenstaande werkende vrouwen, Surinamers, artiesten e.d.) zijn in de Randstad-gewesten oververtegenwoordigd. Beide karakteristieken kunnen worden gezien als uitdrukking van het verschil in bestaansmogelijkheden tussen centrale en perifere gewesten in dit land³⁷.

1.4. Intra-gewestelijke geleding binnen Nederland; kernsteden en suburbs

Een combinatie van maatschappelijke en daaraan inherente materieel-ruimtelijke ontwikkelingen heeft er binnen dit land gedurende de laatste honderd jaar toe geleid dat de «daily systems» binnen Nederland een proces van uitdijning doormaakten waardoor zij een bovenlokaal karakter kregen. Hierdoor verminderde het aantal daily systems oftewel gewesten in dit land. Binnen deze in omvang groeiende gewesten ontwikkelde zich tegelijkertijd een differentiatie tussen de als gewestelijk centrum fungerende kernstad en de suburbs, stadjes en dorpen rondom die kernstad. Ook in deze differentiatie is zowel een maatschappelijke als een materieel-ruimtelijke component te onderkennen, waarbij laatstgenoemde component de belichaming vormt van eerstgenoemde.

De grondslag van deze intra-gewestelijke differentiatie tussen kernsteden, suburbs en plattelandskernen moet evenzeer gezocht worden in al eerder genoemde ontwikkelingen als het industrieel-kapitalistisch worden van het productiesysteem, de groeiende omvang en invloed van het overheidsapparaat en de hiermee verband houdende stijgende welvaart gedurende de laatste eeuw. Symptoom van deze ontwikkelingen is namelijk vanaf het begin een toenemend ruimtebeslag per eenheid van grondgebruik (huishoudens, bedrijven, voorzieningen, e.d.). Deze toename heeft op zijn minst twee oorzaken: (a) de binnen elke eenheid van grondgebruik vast te stellen tendentie gedurende de laatste honderd jaar om steeds meer functies af te splitsen en in eigen ruimten onder te brengen en (b) het toenemend gebruik van materiële attributen per eenheid van grondgebruik³⁸.

Deze twee oorzaken kunnen als volgt worden gespecificeerd. De groeiende omvang en complexiteit van ondernemingen leidde tot het ontstaan van steeds meer gespecialiseerde en organisatorisch onderscheiden afdelingen met eigen claims op ruimte (kantoorafdelingen, garages, opslagruimten, vergaderzalen e.d.). Het steeds kapitaalintensiever worden van de productiewijze ging gepaard met een groeiende claim op ruimte voor machines, apparaten en opslag van goederen. Drijfveer was het al eerder vermelde streven naar winst bij ondernemingen en de daaruit voortvloeiende behoefte aan productievergroting en organisatorische efficiency. Bij de bevolking traden vergelijkbare verschijnselen op. Ook binnen het gemiddelde huishouden groeide het aantal soorten claims op ruimte, hetzij binnen de woning (aparte slaapkamers voor ouders en kinderen en later per persoon, hobby-

ruimtes, badkamers), hetzij elders (aparte woonruimte voor studerende kinderen, tweede woningen). Ook binnen het gemiddeld huishouden nam het aantal meubelstukken en apparaten per persoon voortdurend toe. In dit geval worden beide ontwikkelingen in de literatuur meestal toegeschreven aan het streven van mensen hun toenemende welvaart in materiële vorm en ruimte uit te drukken. Ten slotte speelde de overheid in dit verband een vermeldenswaardige tweeledige rol. Enerzijds kwam zij met name na 1900 op grond van de al gememoreerde publieke welzijnsoverwegingen met steeds meer ruimtevergende waken en voorschriften betreffende het ruimtebeslag van «derden» (per bewoner, per werknemer e.d.). Anderzijds kwam het overheidsapparaat door haar snelle groei met eigen ruimtevergende kantoren en voorzieningen (gemeentendiensten, medische centra, gasfabrieken e.d.). Technologische ontwikkelingen met betrekking tot het vervoer en de communicatie bevorderden deze tendentie tot toename van het ruimtebeslag. Ze maakten het mogelijk dat relatiepatronen tussen verschillende eenheden van grondgebruik werden gecontinueerd ondanks de toenemende ruimtelijke afstand tussen deze eenheden. Bovendien leidde het in verband hiermee snel groeiende bestand van transport- en communicatiemiddelen tot steeds omvangrijker eigen claims op ruimte, bijvoorbeeld voor de aanleg van wegen en parkeerterreinen³⁹.

De hier geschetste ontwikkelingen vonden en vinden overal in het land plaats. Binnen de bebouwde kom van de oudere steden en stadjes is het materieel-ruimtelijke effect ervan tot dusverre het meest ingrijpend. Dáár is de ruimte om ter plaatse uit te breiden namelijk sinds lang het meest beperkt. Gevolg is dat in de loop van deze eeuw steeds meer bewoners, bedrijven en instellingen, die daadwerkelijke betrekkingen met andere bewoners, bedrijven en instellingen binnen de betreffende stad wilden aangaan dan wel onderhielden en wilden behouden, niet meer in deze stad zelf gingen of bleven zitten, doch naar buiten trokken, zij het met de stad zoveel mogelijk binnen bereik. Door deze trek naar buiten kreeg het gebied rond de steden in kwestie steeds duidelijker een «suburbaan» karakter. De steden vergroerden met hun randzones tot één stadsgewest, dat wil zeggen tot één ruimtelijk conglomeraat van door talloze in dagelijks verkeer tot uitdrukking komende betrekkingen met elkaar verbonden bedrijven, instellingen en huishoudens en één ruimtelijk niet verder te splitsen arbeids- en woningmarkt. Met andere woorden: de «daily systems» dijen uit⁴⁰.

Deze trek naar buiten had en heeft een selectief karakter. Globaal gezien kan worden gesteld dat in de loop der tijd grondgebruikers met een extensief ruimtebeslag (groothandels en andere bedrijven met veel opslag, supermarkten, meubelpaleizen) meer zijn gesuburbaniseerd dan grondgebruikers met een intensief ruimtebeslag (kantoorvestigingen, modezaken), dat grondgebruikers met een omvangrijk ruimtebeslag (petrochemische bedrijven, ziekenhuizen, huishoudens met kinderen) meer zijn gesuburbaniseerd dan grondgebruikers met een beperkt ruimtebeslag (ambachtelijke bedrijfjes, advocatenkantoren, kinderloze huishoudens) en dat grondgebruikers met een sterke gerichtheid op ruimtevergend autovervoer (groothandels, fabrieken) meer zijn gesuburbaniseerd dan grondgebruikers die gericht zijn op geconcentreerd grondgebruik vergende contacten middels verplaatsing te voet (winkels, theaters, reclamebureaus en andere op onderlinge nabijheid aangewezen instellingen van management en zakelijke dienstverlening)⁴¹. Met andere woorden, de ontwikkeling tot stadsgewesten met een bovenlokale omvang ging gepaard met het ontstaan van een contrast tussen de kernsteden en de suburbane zones rondom.

Gezien de aard van de hier beschreven processen ligt het voor de hand de materieel-ruimtelijke hoedanigheid van het momenteel aanwezige contrast tussen kernsteden en de suburbane zones rondom in de eerste plaats te zoeken in het karakter van de bebouwing ter plaatse. In het algemeen kan gesteld worden dat de kernsteden zich in deze onderscheiden door een ho-

gere bebouwingsdichtheid, een hoger percentage oude woningen en bedrijfspanden, een hoger percentage bovenwoningen en een geringer percentage groen. In de grote stadsgewesten in de Randstad is dit contrast het sterkst ontwikkeld. Immers, juist steden als Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage bezitten door hun relatief hoge ouderdom als grote stad een hoge bebouwingsdichtheid en een hoog percentage oude bebouwing. Enerzijds leidt dit gedurende de laatste decennia in toenemende mate tot allerlei congestieverschijnselen (gebrek aan ruimte voor bedrijven en instellingen om ter plaatse uit te breiden, parkeerchaos, verkeersopstoppingen, e.d.). Anderzijds betekende dit dat het percentage verouderde en volgens latere inzichten te krap opgezette panden ter plaatse sinds jaren hoger ligt dan elders. Bijgevoegd wordt Amsterdam al sinds het eind van de vorige eeuw geconfronteerd met suburbanisatie van bedrijven, huishoudens en voorzieningen, terwijl ditzelfde vanaf 1900 geldt voor steden als 's-Gravenhage en Rotterdam⁴².

Behalve in bebouwingwijze verschillen kernsteden in deze tijd ook van hun ommeland wat betreft de hoedanigheid van het gebruik ter plaatse. In het algemeen omvatten de kernsteden een disproportioneel groot deel van de gewestelijke nijverheid en dienstverlenende bedrijvigheid. Deels hangt dit samen met het verschil in bebouwing tussen kernsteden en ommeland: met name bewoners zijn als relatief zwakke partij op de grond- en gebouwenmarkt vaak aangewezen op een woning in een suburb buiten de overvolle kernstad. Daarnaast houdt dit contrast echter ook verband met de temporeel-ruimtelijke ligging van de kernstad. Welhaast per definitie is de kernstad namelijk de «centrale» best bereikbare plaats binnen het gewest, hetgeen betekent dat het voor dienstverlenende instellingen en bedrijven zin heeft ter plaatse te zijn gevestigd ten behoeve van hun in het gewest wonende werknemers en klanten. Tevens verschillen de kernsteden veelal in bevolkingsopbouw van hun ommeland. Gezinnen met kinderen zijn sterk oververtegenwoordigd in de suburbs. Hetzelfde geldt voor huishoudens met een bovenmodaal inkomen. Daarentegen zijn de een- en tweepersoonshuishoudens (waaronder veel studerende en werkende jongeren) en de weinig draagkrachtigen (waaronder veel werklozen, gastarbeiders en rijksgenoten van overzee) oververtegenwoordigd in de kernsteden. Ook dit contrast houdt verband met het hierboven geschetste onderscheid in bebouwing. Deels kunnen de verschillen in bevolkingsopbouw namelijk worden teruggevoerd op een verschil in attractie tussen de twee onderscheiden bebouwingmilieus. Eengezinswoningen in een ruime setting met veel groen – kenmerk van veel suburbs – zijn ongetwijfeld meer aantrekkelijk voor gezinshuishoudens dan voor alleenstaanden en jonge ongehuwd samenwonenden⁴³. Het gaat echter te ver om de concentratie van weinig draagkrachtigen, ongehuwd samenwonenden, jonge alleenstaanden en gastarbeiders binnen de kernsteden uitsluitend te verklaren uit de gerichtheid van deze categorieën op het assortiment van kernstadvoorzieningen ter plaatse of uit hun voorkeur voor hoge dichtheden. Ook het verschil in toegankelijkheid voor woningzoekenden tussen kernsteden en hun ommeland speelt in deze een rol. Niet-gezinshuishoudens komen bijvoorbeeld nog steeds nauwelijks in aanmerking voor de door hun relatief recente bouwjaar veelal comfortabele en ruim uitgevoerde woningen in de suburbs. Huishoudens met een beperkt inkomen hebben bijvoorbeeld in het algemeen weinig kans op de door hun comfortabele en ruime opzet veelal ook duurdere woningen in de suburbs. Gastarbeiders, rijksgenoten van overzee, werklozen en andere in financieel onzekere omstandigheden levende bewonerscategorieën komen bijvoorbeeld nog steeds nauwelijks in aanmerking voor de koopwoningen die de laatste tijd in het kader van de toenemende welvaart in steeds grotere aantallen aan de stadsranden – dat wil veelal zeggen in de suburbs – zijn gebouwd. Het toenemende aandeel van bovengenoemde bewonerscategorieën in de kernsteden lijkt dan ook grotendeels de materieel-ruimtelijke belichaming te zijn van de bekende omstandigheden waarin ze leven en van hun daaruit voortvloeiende «minimum-choice» positie op de woningmarkt⁴⁴.

Ook het contrast in grondgebruik tussen kernsteden en de suburbane zônes rondom is binnen de dichtbevolkte stadsgewesten in de Randstad het sterkst ontwikkeld. De oorzaak hiervan – in de dichte en verouderde bebouwing in kernsteden als Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage – is hiervoor al grotendeels aangegeven. Daar komt evenwel nog een andere oorzaak bij. Met name in de Randstadgewesten heeft de suburbanisatie zo langzamerhand een zodanige omvang gekregen dat cumulatieve effecten optreden: bedrijven, bewoners en voorzieningen blijken elkaar momenteel mee te trekken de stad uit met als gevolg dat de in de kernstad achterblijvende bewoners nog meer redenen krijgen ook maar naar de suburbs te verhuizen. Met name in Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage lijkt dit effect momenteel duidelijk in het suburbanisatieproces mee te spelen⁴⁵.

1.5. Verschillen in stedelijkheid binnen Nederland; doelstelling van deze studie

Voorgaand betoog is in drie punten samen te vatten:

- Tussen de «gewesten» waarin Nederland in deze tijd kan worden onderverdeeld bestaat een materieel-ruimtelijke geleding die het best is te omschrijven als geleding tussen «centrum» en «periferie». Deze geleding vormt in hoofdzaak de materieel-ruimtelijke belichaming van de momenteel en in het recente verleden in dit land geldende verhoudingen binnen het produktiesysteem en het politiek-bestuurlijke bestel. Voor de gewestbewoners representeert deze geleding bovenal een differentiatie in bestaansmogelijkheden. Ze kan echter, gezien de materieel-ruimtelijke componenten die zij omvat, ook als geleding naar «stedelijkheidsgraad» worden betiteld. Ze is immers, behalve aan de hand van kwalitatieve centrum- of periferie-indicerende kenmerken (zoals het aantal hoofdkantoren per 10 000 inwoners, het percentage arbeidsplaatsen in de financieel-commerciële dienstverlening, het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking, het percentage academici, e.d.), ook te schetsen in termen van «agglomeratiegraad» (te meten aan de hand van de opeenhoping van arbeidsplaatsen, voorzieningen en bewoners per gewest) en «temporeel-ruimtelijke centraliteit» (af te leiden uit de bereikbaarheid van elk gewest vanuit de andere gewesten in het land), dat wil zeggen in termen die in de literatuur veelal als kwalificaties voor de stedelijkheidsgraad van een gegeven gebiedseenheid worden gebruikt. Alleen moet wèl worden bedacht dat de aanduiding «stedelijkheidsgraad» geen verwijzing inhoudt naar de grondslag van het hierboven gesignaleerde intergewestelijke geleidingspatroon. De typering van gewesten als «stedelijk» en «niet-stedelijk» heeft in dit verband slechts een illustrerende betekenis.
- Tussen de «buurten» binnen de Nederlandse gewesten bestaat momenteel een materieel-ruimtelijke geleding die het best kan worden omschreven als geleding tussen «kernstad» en «suburb». Deze geleding vormt in hoofdzaak de materieel-ruimtelijke belichaming van vroegere en huidige ontwikkelingen in de functionele segmentering en kapitaalintensiteit binnen afzonderlijke samenlevingsverbanden (huishoudens, bedrijven, instellingen) en daarmee in het ruimtebeslag van deze verbanden. Voor de buurtbewoners representeert deze geleding bovenal een differentiatie in mogelijkheden met betrekking tot de inrichting van het leven van alledag. Ze kan echter, gezien de materieel-ruimtelijke componenten die zij omvat, ook worden betiteld als geleding naar stedelijkheidsgraad. Ze is namelijk, behalve aan de hand van kwalitatieve kernstad- of suburb-indicerende kenmerken (zoals de prijs, de grootte en het comfort van het woningbestand, het percentage gezinnen met kinderen, het percentage alleenwonenden, het percentage gastarbeiders), ook te schetsen in termen van «congestiegraad» (te meten aan de hand van de opeenhoping van bebouwing per buurt) en «temporeel-ruimtelijke centraliteit» (af te leiden uit de bereikbaarheid van elke buurt vanuit de andere buurten binnen het gewest), dat wil zeggen in termen die in de literatuur veelal als kwalificaties voor de stedelijkheidsgraad van een gegeven gebiedseenheid worden gebruikt. Wèl moet ook in dit geval worden bedacht dat de aanduiding «stedelijkheidsgraad» geen verwijzing inhoudt naar de grondslag

van het hierboven gesignaleerde intra-gewestelijke geleidingspatroon. De typering van buurten als «stedelijk» of «niet-stedelijk» heeft ook hier slechts een illustrerende betekenis.

- Deze twee geleidingen staan niet los van elkaar. De door toenemende functionele segmentering en kapitaalintensiteit bewerkstelligde groei van het ruimtebeslag per samenlevingsverband heeft met name tot het ontstaan van een materieel-ruimtelijke geleding tussen kernsteden en suburbs geleid in gewesten die intern het eerst en het duidelijkst met congestieverschijnselen – gebrek aan ruimte voor grondgebruikers om in aansluiting op hun standplaats uit te breiden, verkeersoverlast, parkeerproblemen e.d. – hadden en hebben te maken: de centrum-gewesten. Bijgevolg is de intra-gewestelijke geleding naar stedelijkheidsgraad het meest uitgesproken in de centrale, dat wil zeggen meest stedelijke gewesten.

Deze drie punten zijn bedoeld als hypothesen. Oogmerk van de hierna volgende studie is aan de hand van uitkomsten van de 14e Algemene Volkstelling van 1971 te demonstreren dat deze drie veronderstellingen een realiteitswaarde bezitten. Slaagt deze poging – hetgeen onder andere inhoudt dat moet zijn vastgesteld dat de «gemeente» in deze een zinnvolle analyse-eenheid vormt – dan kan een typologie van Nederlandse gemeenten anno 1971 naar stedelijkheidsgraad worden geconstrueerd.

Noten

¹ In de eerste plaats kan in dit verband worden gedacht aan studies waarin voor een bepaalde streek, stad of woonkern wordt ingegaan op het verband tussen beide genoemde componenten. Wij doelen hierbij met name op allerlei «community»-studies. Zie bijvoorbeeld Stein, 1959; Warren 1963; en Frankenberg, 1966. Voorts zijn er nogal wat studies waarin het verband tussen beide componenten aan de orde komt middels vergelijking voor een groot aantal steden, dorpen of buurten. Zie in dit verband bijvoorbeeld voorbeeld Timms, 1971; Berry, 1977, en Adams, 1976.

² Van Doorn, 1960 b; Holland, 1976; Coates, 1977.

³ Beshers, 1962; Keller, 1966; Michelson, 1970, H.5; Gans, 1972, H.8 en 9. Zie voor Nederland bijvoorbeeld Grünfeld, 1970, p. 36 e.v. en Nauta, 1973, p. 186 en 187.

⁴ Berry, 1973, m.n. H.1, 2 en 4; Harvey, 1973.

⁵ Bahrdt, 1961; Frankenberg, 1966.

⁶ Derde nota, 1976, p. 59 e.v.

⁷ Derde nota, 1976, p. 13 e.v.

⁸ Zie in dit verband bijvoorbeeld de Volkstellingssammonografieën van Van der Windt, 1978, p. 43 e.v.; Frinking, 1979, p. 162 e.v. en Boerma, 1979; p. 42 e.v.

⁹ Zie voor andere beschouwingen over de materieel-ruimtelijke hoedanigheid van een gegeven territoriaal complex onder andere Chapin, 1974, H.2 en 7 en Pahl, 1975, p. 195 e.v.

¹⁰ In de Geografie is de samenhang tussen deze twee aspecten het meest expliciet aan de orde gesteld in beschouwingen over het «agglomeratie»-verschijnsel. Zie bijvoorbeeld: Lambooy, 1975, p. 52 e.v. en p. 168 e.v.

¹¹ Zie bijvoorbeeld Diensten, 1973; H.2.

¹² Zie voor deze benaderingswijze bijvoorbeeld Rex, 1968; Harvey, 1973, p. 153 e.v. en Castells, 1973, p. 190 e.v.

¹³ Zie voor deze benaderingswijze bijvoorbeeld Bell, 1968; en Dahya, 1974.

¹⁴ Wirth, 1938.

¹⁵ Zie voor dit begrippenpaar: Van Doorn, 1968, p. 160 e.v.

¹⁶ Hågerstrand, 1970, p. 12 e.v.

¹⁷ Berry 1973, p. 33 e.v.

¹⁸ Hågerstrand, 1970, p. 72.

¹⁹ Zie in dit verband onze toelichting op de voor deze studie gebruikte gewest-indeling in hoofdstuk 2.

²⁰ Zie in dit verband bijvoorbeeld het momenteel in Nederland aan de gang zijnde debat over een nieuwe indeling in provincies.

²¹ Zie bijvoorbeeld Vidaković, 1970, p. 148 en 149.

²² Zie bijvoorbeeld Van Doorn, 1966; Jollies, 1960, p. 180 en Heinemeyer, 1963, p. 198 en 199.

²³ De Jonge, 1968; De Jonge, 1977.

²⁴ De Jonge, 1978.

²⁵ De Jonge, 1978; Van Dijk, 1976, p. 49 e.v.; Van Embden, 1932.

²⁶ De Jonge, 1978; De Vries, 1961, p. 31 e.v.; Tijn, 1965.

²⁷ De Jonge, 1968; Jansen, 1974, H.2.

²⁸ Braam, 1957, p. 36 e.v.; De Swaan, 1976.

²⁹ Zie met name Van Doorn, 1960 a. Zie voorts voor verwante terminologie Stein, 1959, H.4; Warren, 1963, H.8 en Timms, 1971, H.5.

³⁰ Van der Knaap, 1976; Van der Knaap, 1978.

³¹ Van der Knaap, 1976; Van der Knaap, 1978.

³² Lambooy, 1975, p. 52 e.v. en p. 168 e.v.

³³ Van Dijk, 1976, p. 49 e.v.

³⁴ Van Engelsdorp Gastelaars, 1980, H.6.

³⁵ Van Engelsdorp Gastelaars, 1980, H.6.

³⁶ Cortie, 1977 a; Cortie, 1977 b.

³⁷ Van Engelsdorp Gastelaars, 1980, H.6.

³⁸ Van Paassen, 1965; Steigenga, 1968; p. 109 e.v.; Berry, 1973, H.2.

³⁹ Derde nota, 1976, p. 51 e.v.

⁴⁰ Berry, 1973, p. 38 e.v.; Berry, 1976, p. 13 e.v.

⁴¹ Van Engelsdorp Gastelaars, 1980, H.6.

⁴² Rijksdienst, 1949; p. 22 e.v.; Hoekveld, 1964; Delfgaauw, 1932 a; Delfgaauw, 1932 b.

⁴³ Zie voor opvattingen in deze geest onder meer: Studie-rapporten, 1974.

⁴⁴ Van Engelsdorp Gastelaars, 1978.

⁴⁵ Diensten, 1973.

2. Opzet van de analyse

2.1. De onderzoekseenheden

In het voorafgaande is vastgesteld dat milieudifferentiatie binnen Nederland op twee maatniveau's bestudeerd kan worden: tussen buurten of kernen en tussen gewesten. Er zal echter slechts in beperkte mate aan de definitie van deze niveaus tegemoet gekomen kunnen worden. In het kader van deze censusmonografie kan namelijk alleen beschikt worden over gegevens die geaggregeerd zijn per gemeente. Als benadering van het buurt- of kernniveau zal de gemeente dus moeten dienen; een gewest dient te bestaan uit de samenvoeging van een aantal gemeenten. De gemeente als benadering van het niveau van de buurt of kern is niet ideaal. Een gemeente omvat in de regel namelijk meerdere buurten of kernen. Waar de gemeente bestaat uit een kleine kern en een stuk omliggend land blijft de schade beperkt. Maar in geval de gemeente een grote stad omvat of een aantal nederzettingen is er sprake van meerdere buurten of kernen tezamen. Bij gebrek aan alternatieven moeten we het echter met de gemeenten doen¹.

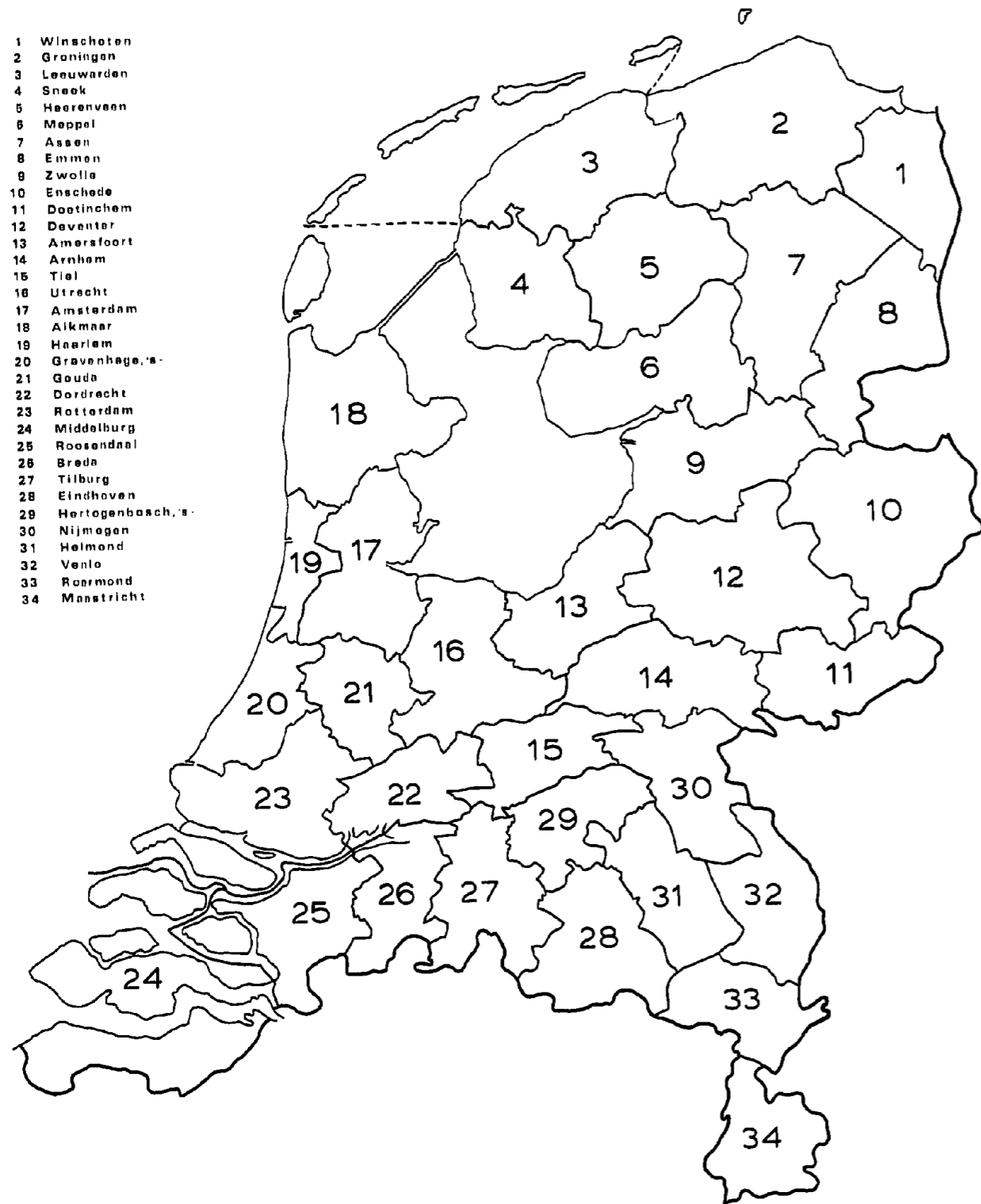
Gunstiger is het gesteld met het niveau van het gewest. Door steeds een aantal gemeenten samen te voegen kan Nederland ingedeeld worden in gewesten. Op basis van het intergemeentelijke woon-werkverkeer en woon-schoolverkeer (of werk- en schoolforansisme) is Nederland ingedeeld in 34 nodale gewesten (kaart 1) d.w.z. dat elk gewest een min of meer duidelijk centrum heeft waar zich een flink deel van de gewestelijke werkgelegenheid en schoolvoorziening bevindt; en dat dit centrum binnen de drie kwartier reistijd te bereiken is (zie bijlage I). Niet elk gewest zal «harde» grenzen hebben. Met name in Noord- en Oost-Nederland lijken gewesten voor te komen waarvan de grenzen door de geringe intra-gewestelijke integratie (d.w.z. een geringe foransisme) voor discussie vatbaar zijn. Anderzijds wordt de Randstad wel als conurbatie aangeduid: overlappende gewesten die onderling een sterke mate van vervlechting en interdependentie vertonen²; hetgeen betekent dat de gewestgrenzen voor bepaalde categorieën niet of minder gelden. Met name mensen met een hoge sociaal-economische status worden in dit verband vaak genoemd.

2.2. De variabelen

In hoofdstuk 1 is gesteld dat de materieel-ruimtelijke geleding tussen gewesten in Nederland geschetst kan worden als een geleding tussen «centrum» en «periferie». Deze materieel-ruimtelijke geleding werd geacht te zijn samengesteld uit zowel aspecten die men als een aanwijzing voor de verschillen in stedelijkheidsgraad tussen gewesten kan opvatten als uit verschillen in bevolkingsamenstelling. Ten behoeve van de verdere analyse zullen deze twee aspecten gescheiden worden. Dit betekent dat we op het niveau van het gewest in de eerste plaats over een stel variabelen moeten beschikken, die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van gewesten typeren zoals de agglomeratiegraad (omvang en dichtheid van de bevolking, arbeidsplaatsen en bebouwing), de aard van de werkgelegenheid en de temporeel-ruimtelijke centraliteit. In de tweede plaats dient de materieel-ruimtelijke constellatie van gewesten getypeerd te worden naar de bevolkingsopbouw ter plekke, zoals naar welstand, opleidingsgraad, levensfase, godsdienstige en politieke oriëntatie, geografische mobiliteit e.d. De bedoeling van de analyse zal zijn aan te tonen dat er een samenhang tussen deze twee sets variabelen bestaat, ofwel dat de materieel-ruimtelijke geleding tussen centrum en periferie zich ook uitdrukt in de opbouw van de ter plaatse wonende en

INDELING VAN NEDERLAND IN 34 NODALE GEWESTEN

- 1 Winschoten
- 2 Groningen
- 3 Leeuwarden
- 4 Sneek
- 5 Heerenveen
- 6 Meppel
- 7 Assen
- 8 Emmen
- 9 Zwolle
- 10 Enschede
- 11 Doetinchem
- 12 Deventer
- 13 Amersfoort
- 14 Arnhem
- 15 Tiel
- 16 Utrecht
- 17 Amsterdam
- 18 Alkmaar
- 19 Haarlem
- 20 Gravenhage, s-
- 21 Gouda
- 22 Dordrecht
- 23 Rotterdam
- 24 Middelburg
- 25 Roosendaal
- 26 Breda
- 27 Tilburg
- 28 Eindhoven
- 29 Hertogenbosch, s-
- 30 Nijmegen
- 31 Helmond
- 32 Venlo
- 33 Roermond
- 34 Maastricht

2.3. De analyse

werkende bevolking. Immers de geleding tussen centrum en periferie zou zich voor de betrokkenen bewoners manifesteren als bevattend een verschil in bestaansmogelijkheden.

Ook in de intra-gewestelijke analyse zal de met stedelijkheid verbonden component van de veronderstelde materieel-ruimtelijke geleding tussen kernstad en suburb gescheiden worden van de verschillen in bevolkingssamenstelling. Enerzijds dienen we dus over een set variabelen te beschikken, waarmee de materieel-ruimtelijke geleding tussen kernstad en suburb kan worden geïndiceerd, zoals de «congestie-graad» (de omvang en dichtheid van bewoning en bebouwing), de prijs, de omvang en het comfort van het woningbestand, het type woningen, en de centraliteit. En vervolgens ook hier over een set variabelen, waarmee de kwalitatieve opbouw van de bevolking in de onderscheiden gemeenten kan worden getypeerd, zoals variabelen met betrekking tot gezinsfase, burgerlijke staat, nationaliteit, welstand e.d. En ook hier zal gepoogd worden met behulp van de analyse aan te tonen dat er een samenhang bestaat tussen deze twee sets variabelen, ofwel dat de materieel-ruimtelijke geleding tussen kernstad en suburb de binnen een gewest wonende bevolking naar kwalitatieve kenmerken uitsorteert. Immers de materieel-ruimtelijke geleding tussen kernstad en suburb zou voor de ter plaatse wonende bevolking betekenis hebben omdat deze geleding een verschil in mogelijkheden met betrekking tot de inrichting van het leven van alledag inhoudt.

De variabelen die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van de gewesten indiceren, zullen door middel van een correlatiematrix op hun samenhang worden bekeken. Op basis van deze samenhangen worden enige variabelen uitgekozen die de verschillende aspecten van de totale verzameling representeren, terwijl ze onderling niet te sterk samenhangen; dit ten behoeve van de interpretatie van de resultaten van de even verder te bespreken samenhang-analyse³.

Vervolgens worden de variabelen, die de kwalitatieve opbouw van de gewestbevolking indiceren, teruggebracht tot een geringer aantal dimensies. Bij deze reducering, die nodig is in verband met het grote aantal beschikbare variabelen, wordt gebruik gemaakt van principale componenten analyse⁴. Overigens zal in het verdere rapport gemakshalve niet gesproken worden over «principale componenten», maar over «dimensies» of «factoren». Daarna wordt met behulp van samenhang-analyse het verband tussen elk van deze dimensies en de eerder genoemde selectie van variabelen bekeken.

Een zelfde werkwijze ligt binnen de gewesten bij de analyse op het niveau van de gemeente voor de hand. Omdat het hierbij gaat om de binnen-gewestelijke variatie, zou deze analyse binnen elk gewest herhaald moeten worden. Om toch alle gewesten tezamen te analyseren is het nodig de binnen-gewestelijke variaties vergelijkbaar te maken. Daartoe zijn voor deze analyse van alle gemeentelijke scores standaardscores gemaakt, en wel zogenaamde Z-scores: de score van een gemeente op een variabele wordt steeds verminderd met het betreffende gewestelijke gemiddelde en vervolgens gedeeld door de standaardafwijking van die variabele in het desbetreffende gewest. Een hoge score van een gemeente op zo'n gestandaardiseerde variabele betekent nu dat de betreffende gemeente in vergelijking tot de andere gemeenten in het zelfde gewest op de oorspronkelijke variabele hoog scoort. Dat hoeft niet te betekenen dat de score van die gemeente op de oorspronkelijke variabele ook landelijk gezien hoog is.

Als in de rest van dit rapport heel in het algemeen gesproken wordt over hoge, middelbare of lage scores van gemeenten op variabelen of daarvan afgeleide factoren, dan dient men die scores steeds op te vatten als hoog, middelbaar of laag ten opzichte van de scores van andere gemeenten in het zelfde gewest, tenzij uit het betoog duidelijk blijkt dat zulks niet de bedoeling is.

Ook bij de analyse op gemeenteniveau zullen de variabelen, die de kwalitatieve opbouw van de bevolking typeren, met behulp van een principale componenten analyse worden teruggebracht tot een geringer aantal dimensies, waarna de samenhang-analyse met de selectie van variabelen, die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van de gemeenten indiceren, aan de orde komt⁵.

2.4. Variabelen betrokken bij de analyse op intergewestelijk niveau

Ter typering van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van het gewest zijn de volgende variabelen gehanteerd⁶:

1. Aantal inwoners van het gewest.
2. Aantal arbeidsplaatsen in het gewest⁷.
3. Relatieve hoeveelheid arbeidsplaatsen; het aantal arbeidsplaatsen in het gewest gedeeld door het aantal inwoners van het gewest.
4. Het percentage «versteende ruimte»: dit is dat deel van de oppervlakte van een gewest, dat in gebruik is voor de bebouwde kom, wegen, vliegvelden, industrieterreinen, enz.⁸.
5. Bevolkingsdichtheid: het aantal inwoners van het gewest gedeeld door de totale oppervlakte aan bebouwde kom van het gewest⁹.
6. Het aantal arbeidsplaatsen in de nijverheid als percentage van het totaal aantal arbeidsplaatsen in het gewest¹⁰.
7. De afstand van het gewest tot de Randstad.
8. De som van de reistijden vanuit het gewest naar alle andere gewesten.
9. De afstand van het gewest tot de communicatielijnen Randstad-Ruhrgebied.
10. De afstand van het gewest tot de communicatielijnen Randstad-Brussel.

De variabelen 1 t/m 5 bedoelen de «agglomeratiegraad» van de gewesten te indiceren: de opeenhoping van bewoners, arbeidsplaatsen en materiële infrastructuur. De Volkstelling is een telling op woonadres en telt dus beroepsbevolking, geen bedrijfsbevolking. Dit maakt het opnemen van variabelen waarmee de arbeidsmarkt getypeerd wordt problematisch. Ook andere bronnen zijn wat dit betreft schaars in gegevens. Variabele 6 indiceert zodoende de aard van de gewestelijke werkgelegenheid. Deze variabele is, op het zeer geringe aandeel arbeidsplaatsen in de agrarische sector na, het complement van de variabele, die het aandeel arbeidsplaatsen in de dienstensector weergeeft. Deze laatste variabele is daarom niet opgenomen.

Tabel 1. Produkt-moment correlatie-coëfficiënten tussen de tien variabelen die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van gewesten indiceren

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	1.0000	.9946	.8096	.7811	.7891	-.4056	-.5569	-.4455	-.4853	-.5021
2.	.9946	1.0000	.8654	.7879	.7822	-.3544	-.5568	-.4591	-.4982	-.5090
3.	.8096	.8654	1.0000	.6881	.6471	-.0772	-.4838	-.4592	-.4843	-.4690
4.	.7811	.7879	.6881	1.0000	.6579	-.1774	-.5613	-.4321	-.4993	-.5828
5.	.7891	.7822	.6471	.6579	1.0000	-.4398	-.7205	-.5365	-.5913	-.6806
6.	-.4056	-.3544	-.0772	-.1774	-.4398	1.0000	.4395	.3306	.1863	.2920
7.	-.5569	-.5568	-.4838	-.5613	-.7205	.4395	1.0000	.8063	.9067	.9555
8.	-.4455	-.4591	-.4592	-.4321	-.5365	.3306	.8063	1.0000	.7909	.7648
9.	-.4853	-.4982	-.4843	-.4993	-.5913	.1863	.9067	.7909	1.0000	.8805
10.	-.5021	-.5090	-.4690	-.5828	-.6806	.2920	.9555	.7648	.8805	1.0000

Helaas is een meer verfijnde indicering van de gewestelijke werkgelegenheid omstreeks het tijdstip van de Volkstelling wegens gebrek aan gegevens onmogelijk. De variabelen 7 t/m 10 indiceren de centraliteit, variabelen 7 en 8 binnen Nederland; variabelen 9 en 10 in een groter Westeuropees kader. Variabele 7 typeert de positie van elk gewest ten opzichte van de Randstad in reistijd per privé-vervoer gemeten. Variabele 8 sommeert voor elk gewest de reistijden per openbaar vervoer naar alle andere gewesten binnen Nederland: een lage som duidt op een centrale positie. Variabelen 9 en 10 meten

de afstand van elk gewest, in reistijd per privé-vervoer, tot de communicatielijnen, in casu de autosnelwegen, die de Randstad met het Ruhrgebied en Brussel verbinden.¹¹

De drie genoemde componenten: agglomeratiegraad, werkgelegenheid en centraliteit komen bij inspectie van de correlatiematrix (zie tabel 1) ook als afzonderlijke clusters naar voren. Variabelen 1 t/m 5 hangen onderling zo sterk samen, dat ze voor verdere analyse geen zinvol onderscheid opleveren. Er wordt daarom alleen verder gewerkt met variabele 1, die dan de «agglomeratiegraad» indiceert. Ook de variabelen 7 t/m 10 vormen zo'n samenhangend cluster. Variabele 8 wordt hier als indicator voor centraliteit gekozen. Deze heeft namelijk lage correlaties met de variabelen 1 en 6 en is bovendien los van de Randstad of andere centrale gebieden in West-Europa gedefinieerd. Zodoende resteren de variabelen 1, 6 en 8¹². Hun onderlinge correlaties zijn vrij laag.

Voor de indicering van de kwalitatieve bevolkingsopbouw van de gewesten is gebruik gemaakt van 56 variabelen (zie bijlage II), die als volgt gerubriceerd kunnen worden:

1. De opbouw van de huishoudens en de levensfase waarin ze zich bevinden.
2. de sociaal-economische status van de huishoudens.
3. verhouding man-vrouw; de positie van de gehuwde vrouw.
4. de godsdienstige en politieke oriëntatie.
5. de geografische mobiliteit.

De principale componenten analyse op deze variabelen levert één duidelijke dominante factor op, die 37% van de intergewestelijke variantie verklaart¹³. Ook de tweede en derde factor, die respectievelijk 20% en 10% van de intergewestelijke variantie dekken, laten een verdere interpretatie toe. De overige factoren zijn zo zeer aan enkele variabelen gebonden en verklaren een zo gering deel van de variantie dat ze hier verder buiten beschouwing kunnen blijven. Overigens zegt het percentage verklaarde variantie niet alles, want dit percentage hangt uiteraard mede af van de variabelen die men hanteert. De binding die de variabelen met deze drie factoren hebben, laten het toe de volgende opmerkingen te maken (zie bijlage III). Voorzichtigheid bij het doen van uitspraken is echter geboden omdat het gevaar bij de interpretatie «ecologische fouten» te maken niet denkbeeldig is: het ruimtelijk samengaan behoeft namelijk nog geen samenhang op individueel niveau te betekenen¹⁴.

De eerste factor maakt vooral onderscheid tussen gewesten met een meer en gewesten met een minder welvarende bevolking:

1. In gewesten die hoog op deze factor scoren hebben de bewoners over het algemeen een hoge sociaal-economische status: men treft er relatief weinig arbeiders en mensen met een lage opleiding en relatief veel employés, zelfstandigen en mensen met een hoge opleiding.
2. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men relatief veel vrouwen, gescheiden vrouwen, jonge en oudere alleenstaanden, niet-gezins-huishoudens en vanzelfsprekend weinig gezinnen.
3. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men relatief veel, wat men zou kunnen noemen «kosmopolitisch» ingestelde bewoners: men leest er relatief veel kranten, maar relatief weinig van een regionale signatuur, men heeft relatief veel telefoon en volgt relatief veel algemeen vormend onderwijs, men toont bij landelijke verkiezingen een relatief hogere opkomst dan bij verkiezingen voor de gemeenteraad, men treft er relatief veel gehuwde werkende vrouwen, men is relatief veel onkerkelijk en stemt relatief weinig op religieus georiënteerde partijen. Uiteraard kunnen de hier genoemde aspecten op meer dan één manier geïnterpreteerd worden: ten dele zijn ze «gevoelig voor welvaartsverschillen», ten dele is de koppeling religieus-kosmopoliet voor discussie vatbaar¹⁵. De aangetroffen systematiek is echter overtuigend.

4. In gewesten die hoog op deze factor scoren is door suburbanisatie een grote woon-werkafstand ontstaan: men treft er relatief veel allochtone woonforensen¹⁶ en woonforensen met een hoge sociaal-economische status, relatief veel mensen die buiten hun woongemeente zijn geboren en weinig mensen met een korte woon-werk-reistijd, respectievelijk met werk aan huis. In gewesten die laag op deze factor scoren treft men juist relatief veel autochtone woonforensen.

De tweede dimensie maakt vooral onderscheid tussen gewesten met een Rooms-Katholieke en gewesten met een Protestant-Christelijke bevolking. Het aandeel kerkelijken correleert uiteraard perfect met het aandeel onkerkelijken. Vanzelfsprekend is het echter niet de bedoeling dat dergelijke verbanden de analyse beïnvloeden. Zodoende is bijvoorbeeld naast het aandeel Protestanten en het aandeel Onkerkelijken niet ook nog het aandeel Rooms-Katholieken geïndiceerd. Dit laatste aandeel kan men er bij de interpretatie van deze factor echter als complement wel steeds bijdenken. Men kan de factor als volgt omschrijven:

1. In gewesten die hoog op deze factor scoren heeft men relatief veel Protestanten, veel mensen die op het SGP of GPV stemmen en veel Onkerkelijken, waarbij vrouwen relatief minder onkerkelijk zijn dan mannen¹⁷. Voor het ruimtelijk samengaan van Onkerkelijken en Protestanten kunnen de volgende verklaringen gegeven worden. Het is bekend dat de Onkerkelijken hun groei en hun huidige omvang vooral te danken hebben aan uittreding van leden uit de drie grote kerkgenootschappen: Rooms-Katholieken, Nederlands-Hervormden en Gereformeerden. Nu is deze uittreding bij deze kerkgenootschappen niet even groot geweest: deze was het grootst bij de Hervormden en het kleinst bij de Katholieken¹⁸. Een tweede verklaring kan gelegen zijn in het feit dat de Katholieken tot de zestiger jaren de uittredingen ruimschoots hebben kunnen compenseren door hun hoge geboorteniveau. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Hervormden niet¹⁹. Hierdoor zou in katholieke gebieden het aandeel Onkerkelijken relatief gering hebben kunnen blijven, terwijl het in protestante gebieden relatief omvangrijk kon worden. Een derde verklaring zou men kunnen zoeken in de betekenis van het, wat kerkelijke gezindte betreft, homogeen samengestelde milieu. Dit homogene milieu bestaat vooral voor Katholieken, namelijk in Noord-Brabant en Zuid-Limburg. Een mogelijk sociale dwang tot conformisme, die van zo'n homogeen milieu zou kunnen uitgaan, zou enerzijds kunnen leiden tot de genoemde, minder frequente uittredingen; anderzijds tot een grotere neiging tot vertrek van eenmaal uitgetreden. En ook dit zou leiden tot een minder ruimtelijk samengaan van Rooms-Katholieken en Onkerkelijken.

2. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men relatief veel levendgeboren kinderen, weinig nog kinderloze gezinnen en relatief veel gezinnen waar de kinderen het ouderlijk huis reeds verlaten hebben en relatief veel gepensioneerden. Een en ander zou kunnen betekenen dat de Rooms-Katholieken in Nederland anno 1971 een relatief geringe vruchtbaarheid bezitten; iets wat ook elders reeds geconstateerd is²⁰. Deze relatief lage vruchtbaarheid wordt wel gezien als een reactie op voorgaande decennia, waarin de Rooms-Katholieken een erg hoge vruchtbaarheid bezaten. De hoge vruchtbaarheid in het recente verleden is wellicht reden van het feit dat bij Rooms-Katholieken het «leeggelopen» gezin relatief weinig voorkomt: in het gezin, waarvan de kinderen in 1971 het huis uit zouden kunnen gaan zijn de kinderen omstreeks de jaren '50 geboren. De grote gezinnen die de Rooms-Katholieken toen nog voortbrachten, lopen gezien hun omvang nu eenmaal minder snel leeg dan de kleinere gezinnen die Protestanten en Onkerkelijken destijds creëerden. En inderdaad treft men in gewesten die hoog op deze factor scoren relatief weinig gezinnen met veel kinderen, en dus in gewesten met relatief veel Katholieken ook relatief veel kinderrijke gezinnen. Bovendien bezitten de Katholieken vanwege hun (vroegere) hoge geboorteniveau een jongere bevolking dan de Gereformeerden en vooral de Hervormden. Dit betekent dat de leeftijdsgroepen, waar men het leeggelopen

gezin kan verwachten, bij de Katholieken relatief kleiner zijn. Hetzelfde geldt voor de gepensioneerden.

Er zijn nog een tweetal andere redenen aan te geven voor het relatief weinig voorkomen van het «leeggelopen» gezin bij Katholieken. In de eerste plaats ligt de leeftijd waarop katholieke mannen en vrouwen hun eerste huwelijk sluiten duidelijk hoger dan bij anderen²¹. Dit verkleint uiteraard de kans op het voorkomen of lang voortduren van de gezinsfase waarin de kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben²². In de tweede plaats blijken ongehuwde katholieke jongeren, vooral katholieke vrouwen, het ouderlijke gezin minder snel te verlaten, ongeacht of dit gebeurt in verband met het volgen van dagonderwijs, dan wel in verband met het uitoefenen van een beroep²³.

3. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men een relatief grote opkomst bij landelijke verkiezingen.

4. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men relatief weinig forensisme, relatief weinig personen met een vreemde nationaliteit en relatief weinig gehuwde vrouwen die een zelfstandig beroep uitoefenen.

5. In gewesten die hoog op deze factor scoren is de ontkerkelijking bij vrouwen relatief sterker dan die bij mannen. Dit is te rijmen met de opmerkingen van Van Hemert²⁴ dat in de periode 1920-1960 het verschil tussen kerkelijke vrouwen en kerkelijke mannen afnam. Deze nivelleringstendens is tussen '47 en '60 duidelijk zichtbaar, maar is op Rooms-Katholieken minder van toepassing.

De derde factor maakt vooral onderscheid tussen gewesten met veel en gewesten met weinig sociaal-economisch gedepriveerden.

1. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men relatief veel werklozen en (vervroegd?) gepensioneerden, relatief veel mannen met een lage opleiding en relatief veel CPN-stemmers.

2. In gewesten die hoog op deze factor scoren treft men geen agrarische onderwijsoriëntatie, maar, ten opzichte van het aanwezige deel van de beroepsbevolking met een «white collar»-beroep, een relatief sterke oriëntatie op algemeen vormend onderwijs.

Genoemde drie variabelen en deze drie factoren zullen in de verdere analyse gebruikt worden.

2.5. Variabelen betrokken bij de analyse op intra-gewestelijk niveau

Zoals al in paragraaf 2.3 is aangegeven wordt bij de intra-gewestelijke analyse gebruik gemaakt van per gewest gestandaardiseerde variabelen. Veel, hoog e.d. betekent dus steeds: veel, hoog e.d. ten opzichte van andere gemeenten in het zelfde gewest.

De volgende variabelen zijn gebruikt om de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van de gemeenten te typeren:

1. Aantal inwoners van de gemeente.
2. Het percentage «versteende ruimte».
3. Het aantal ééngzinswoningen als deel van het totale aantal woningen in de gemeente.
4. Het aantal woningen dat bewoond wordt door de eigenaar als deel van het totaal aantal woningen in de gemeente.
5. Het aantal woningen met een hoge huurwaarde als deel van het totaal aantal woningen in de gemeente (deze huurwaarde is tevens voor «eigen woningen» vastgesteld!).
6. Het aantal goed geoutilleerde woningen (d.w.z. met badruimte, c.v., privaat binnen de woning en een keuken van 4 m² of meer) als deel van het totaal aantal woningen in de gemeente.
7. Het aantal kleine woningen (drie kamers of minder) als deel van het totaal aantal woningen in de gemeente.
8. Het aantal woningen dat gebouwd is na 1965 als deel van het totaal aantal woningen in de gemeente.
9. De reistijd van de gemeente naar de gewestelijke hoofdplaats met privé-vervoer.

10. De reistijd van de gemeente naar de gewestelijke hoofdplaats met openbaar vervoer.

Variabelen 1 en 2 indiceren de «congestie-grad» van de gemeente: de omvang en de dichtheid van de bewoning en de bebouwing²⁵. Voor de typering van de opbouw van het aanwezige woningbestand biedt de Volkstelling goede mogelijkheden, omdat deze tevens woningtelling is. Variabelen 3 t/m 8 bedoelen deze opbouw te indiceren. Variabelen 9 en 10 indiceren de binnengewestelijke centraliteit van de gemeente.

Ook hier maken de onderlinge samenhangen tussen de variabelen een reductie voor de hand liggend (zie tabel 2). De variabelen 1 t/m 4 vormen een cluster, met behoorlijk hoge onderlinge correlaties. Bevreemdend is dit niet: in grote en dichtbevolkte gemeenten treft men vanzelfsprekend weinig één-gezinswoningen, omdat de ruimte daartoe ontbreekt, en, naar de ervaring leert, weinig koopwoningen. Voor verdere analyse zal variabele 1 gebruikt worden: deze staat dan voor de «congestie-grad», de omvang en dichtheid van het woonmilieu. Ook de variabelen 5 en 6 vertonen een behoorlijk sterke samenhang: goed geoutilleerde woningen hebben, begrijpelijkerwijs, een relatief hoge huurwaarde. In het volgende zal variabele 5 worden gebruikt. Tenslotte hangen ook de variabelen 9 en 10 behoorlijk sterk samen. Op grond van de lagere samenhangen met de andere variabelen valt de keus op variabele 9. Zodoende zullen de variabelen 1, 5, 7, 8 en 9 bij verdere analyse gebruikt kunnen worden²⁶.

Tabel 2. Produkt-moment correlatie-coëfficiënten tussen de tien variabelen die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van gemeenten indiceren

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	1.0000	.6168	-.6971	-.6445	.5087	.4450	-.0385	-.0271	-.3161	-.5240
2.	.6168	1.0000	-.6126	-.6029	.4812	.4888	-.1422	.0856	-.3605	-.5206
3.	-.6971	-.6126	1.0000	.7229	-.4558	-.4133	-.0029	.0447	.2615	.4821
4.	-.6445	-.6029	.7229	1.0000	-.4006	-.3846	.0119	.0537	.2184	.4159
5.	.5087	.4812	-.4558	-.4006	1.0000	.6879	-.2583	.2830	-.3886	-.4919
6.	.4450	.4888	-.4133	-.3846	.6879	1.0000	-.3099	.4819	-.3137	-.4292
7.	-.0385	-.1422	-.0029	.0119	-.2583	-.3099	1.0000	-.3112	.0259	.0476
8.	-.0271	.0856	.0447	.0537	.2830	.4819	-.3112	1.0000	-.0717	-.0511
9.	-.3161	-.3605	.2615	.2184	-.3886	-.3137	.0259	-.0717	1.0000	.6686
10.	-.5240	-.5206	.4821	.4159	-.4919	-.4292	.0476	-.0511	.6686	1.0000

Voor de indicering van de kwalitatieve opbouw van de gemeentelijke bevolking wordt gebruik gemaakt van dezelfde set variabelen als bij gewesten gebruikt is, met toevoeging van een drietal variabelen betreffende de periode van vestiging in de woongemeente; over de periode van vestiging in het gewest ontbrak namelijk de informatie (zie bijlage II).

Ook bij de principale componenten analyse op deze variabelen lenen de eerste drie factoren zich voor nadere interpretatie²⁷. Ze verklaren tezamen 34% van de binnen-gewestelijke variantie, en wel achtereenvolgens 16, 10 en 8%. De overige factoren zijn minder interessant en verklaren vaak slechts een klein deel van de variantie; daarom laten we ze verder buiten beschouwing.

De eerste dimensie, die minder dominant is dan de eerste gewestelijke factor, duidt weer op de welstand en tevens op de in dit verband hiermee verbonden allochtoniteit:

1. In gemeenten die hoog op deze factor scoren hebben de bewoners een relatief hoge sociaal-economische status: men treft er relatief weinig arbeiders en veel, vaak hoge employés, weinig mensen met een lage, en veel mensen met een hoge opleiding.

2. In gemeenten die hoog op deze factor scoren treft men relatief veel personen die zich recent gevestigd hebben, relatief veel allochtone woonforensen en woonforensen met een hoge sociaal-economische status, en weinig autochtone woonforensen.

De tweede factor is verbonden met het voorkomen van wat men «stedelijke minderheden» zou kunnen noemen:

1. De variabelen die op deze factor een hoge lading bezitten duiden niet op bewoners met een hoge of juist een lage sociaal-economische status! Deze variatie wordt immers reeds door de eerste dimensie gedekt.

2. Wel treft men in gemeenten die hoog op deze factor scoren relatief veel «minderheden» aan: gescheiden vrouwen, werklozen, jonge en oudere alleenstaanden, CPN-stemmers, vreemdelingen. De politieke apathie die blijkt uit de lage opkomst bij verkiezingen voor de Tweede Kamer kan op deprivatie-verschijnselen bij deze minderheden wijzen.

3. In gemeenten die hoog op deze factor scoren treft men relatief veel werkende gehuwde vrouwen, relatief veel personen die hun werkadres op korte afstand hebben, maar relatief weinig mensen die op hun woonadres werken (bijvoorbeeld agrariërs) en weinig autochtone woonforensen.

4. In gemeenten die hoog scoren op deze factor treft men relatief veel kosmopolitisch ingestelde bewoners aan: een vergeleken met de gemeenteraadsverkiezingen hoge opkomst bij de Tweede Kamer-verkiezingen.

De derde factor tenslotte wijst op het voorkomen van jonge gezinnen en de hiermee verbonden allochtoniteit:

1. Ook onder de variabelen die op deze dimensie een hoge lading hebben vindt men, gegeven de eerste dimensie begrijpelijkerwijs, geen indicering van de sociaal-economische status van de bewoners!

2. In gemeenten die hoog op deze factor scoren treft men veel gezinnen die nog kinderloos zijn of net kinderen hebben.

3. In gemeenten die hoog scoren op deze factor treft men relatief veel mensen die zich recent ter plaatse gevestigd hebben, relatief veel allochtonen en relatief veel allochtone woonforensen.

De verdere intra-gewestelijke analyse zal gebeuren met genoemde vijf variabelen en deze drie factoren.

Noten

¹ Op 28 februari 1971 bestonden er in Nederland 872 gemeenten. In de analyses op het niveau van de gemeente is echter gebruik gemaakt van 855 analyse-eenheden. Een aantal gemeenten bevatten destijds namelijk zo weinig inwoners, dat een aantal variabelen, die betrekking hebben op de populatie van de gemeentelijke bevolking niet of nauwelijks zinvol gevormd kunnen worden. Daarom zijn deze gemeenten steeds samengevoegd met een andere, aangrenzende, gemeente. Deze samenvoegingen bevatten voor de betreffende varia-

belen voldoende inwoners en zijn verder als analyse-eenheden gehanteerd. Ten behoeve van de typering van de samengevoegde gemeenten is er vanuit gegaan, dat beide gemeenten dezelfde analyse-resultaten behaald zouden hebben als de samenvoeging. De volgende gemeenten zijn samengevoegd: Schiermonnikoog en Ameland, Vlieland en Terschelling, Blankenham en Kuinre, Batenburg en Horssen, Snelrwaard en Linschoten, Oudendijk en Avenhorn, Katwoude en Monnickendam, Tienhoven en Ameide, Vliet en Haas-

trecht, Nieuwland en Kedichem, Wijngaarden en Molenaarsgraaf, Goudriaan en Ottoland, Hei- en Boelcop en Schoonrewoerd, Bemelen en Berg en Terblijt, Jabeek en Bingelrade, Slenaken en Noorbeek, Ohé en Laak en Stevensweert.

² Wissink, 1963; Staigenga, 1968.

³ Bij het selecteren van een aantal indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid der gewesten kan men ook gebruik maken van principale componenten analyse; zie hiervoor ook noot 12.

⁴ In het in dit rapport beschreven onderzoek is steeds gebruik gemaakt van principale componenten analyse, en niet van factoranalyse. Deze keuze vindt zijn rechtvaardiging in het feit dat de nadruk vooral ligt op het terugbrengen van het grote aantal variabelen tot een geringer aantal dimensies. Bovendien worden op deze wijze allerlei met factoranalyse samenhangende problemen ontlopen, zoals b.v. de onbepaalbaarheid van factorscores; zie bijvoorbeeld Eiffers, 1978.

⁵ Ook bij deze analyse kan bij de selectie van indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid gebruik worden gemaakt van principale componenten analyse; zie hiervoor ook noot 26.

⁶ Een aantal van de bij het onderzoek betrokken variabelen is getransformeerd alvorens ze in de analyse zijn opgenomen. Een belangrijke overweging hierbij was dat bij die variabelen uitschieters voorkwamen, dat wil zeggen extreem hoge of lage scores. De transformaties zijn uitgevoerd om te voorkomen dat die uitschieters een te grote invloed zouden hebben op de waarde van allerlei correlatiecoëfficiënten. Alle uitgevoerde transformaties zijn ordebehoudend. Er is meestal gebruik gemaakt van logaritmische transformaties. Van de uiteindelijk in de samenhang-analyse betrokken variabelen zijn er drie logaritmisch getransformeerd. Bij de gewestelijke analyse is dat variabele 1, bij de gemeentelijke analyse betreft het de variabelen 1 en 5. De andere variabelen zijn niet getransformeerd.

⁷ CBS, 1973, Statistiek Werkzame Personen.

⁸ CBS, 1971, Bodemstatistiek.

⁹ CBS, 1971, Bodemstatistiek.

¹⁰ CBS, 1973, Statistiek Werkzame Personen.

¹¹ Hoekveld, 1967; Tweede nota, 1966.

¹² Het selecteren van de indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid zou ook op

een andere wijze kunnen plaats vinden. In plaats van met variabele 1 zou men ook kunnen werken met een factor «agglomeratiegraad», die men verkrijgt door op de variabelen 1 t.e.m. 5 een principale componenten analyse toe te passen, en de daarbij verkregen eerste ongeroteerde component als vertegenwoordiger van de vijf variabelen te nemen. Op de zelfde wijze kan men variabele 8 vervangen door een op de variabelen 7 t.e.m. 10 gebaseerde factor «centraliteit». Ook met de op deze wijze verkregen indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid zijn de samenhanganalyses uitgevoerd. In hoofdstuk 3 wordt in noten verslag gedaan van die analyses.

¹³ Er is hier gebruik gemaakt van de ongeroteerde oplossing. Deze leverde namelijk de beste interpretatie-mogelijkheden.

¹⁴ Galtung, 1970, p. 45 e.v.

¹⁵ Zie echter bijvoorbeeld Van Hemert (1979, p. 80) over het verband tussen onkerkelijkheid en geografische mobiliteit: «de godsdienselijke oriëntatie en kerkelijke binding blijken af te nemen naarmate personen meer mobiliteit zijn».

¹⁶ Onder woonforens wordt, in navolging van het CBS, verstaan iemand die buiten zijn woongemeente werkt. Een autochtone woonforens is in zijn woongemeente geboren; een allochtone woonforens niet.

¹⁷ Van Hemert, 1979, p. 71 e.v.

¹⁸ Van Hemert, 1979, p. 30 e.v.; Goddijn, 1967, p. 307.

¹⁹ Van Hemert, 1979, p. 88; Goddijn, 1967, p. 307.

²⁰ Van Hemert, 1979, p. 21: «het aantal levend geboren kinderen op 1 000 gehuwde katholieke vrouwen van 20-39 jaar blijkt in 1970 zelfs gedaald te zijn tot onder het landelijk gemiddelde»; Knippenberg, 1978, p. 170; zie ook Van Heek, 1954 en Hofstee, 1961.

²¹ Frinking, 1979, p. 131. Zie ook de lading van

variabele 11 op deze dimensie: .28, hetgeen wil zeggen dat men in protestante gebieden relatief veel jonge gehuwde vrouwen treft.

²² Niphuis-Nell, 1974.

²³ Boerma, 1979, p. 41.

²⁴ Van Hemert, 1979, p. 71 e.v.

²⁵ De variabele dichtheid – het aantal inwoners per oppervlakte-eenheid – is in verband met de problematische indicering op het niveau van de gemeente niet opgenomen. Er bestaan namelijk grote verschillen tussen gemeenten wat betreft de hoeveelheid niet tot de bebouwde kom behorend gebied. Zo bezit bijvoorbeeld de gemeente Apeldoorn naast de stedelijke kern Apeldoorn nog een groot niet-stedelijk gebied; bij andere grote gemeenten is dit veelal gering. Bovendien kan deze variabele niet bijvoorbeeld voor de bebouwde kom vastgesteld worden, omdat niet beschikt kan worden over het binnen deze bebouwde kom woonachtige inwonertal; bij de analyse op het niveau van het gewest wordt dit minder als een probleem ervaren, zodat daar wel een variabele «dichtheid» in de analyse is opgenomen.

²⁶ Men zou hier in plaats van de variabelen 1, 5 en 9 ook een factor «agglomeratiegraad» (gevormd via de variabelen 1 t.e.m. 4), een factor «kwaliteit van het woningbestand» (via de variabelen 5 en 6) en een factor «relatied» (via de variabelen 9 en 10) kunnen gebruiken. In noot 12 is al aangegeven op welke wijze man dergelijke factoren kan creëren. Ook met de op deze wijze verkregen indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid zijn de samenhanganalyses uitgevoerd. In hoofdstuk 4 wordt in noten verslag gedaan van die analyses.

²⁷ Bij deze principale componenten analyse is gebruik gemaakt van een oplossing met varimax-rotatie.

3. Intergewestelijke geleding binnen Nederland: centrale en perifere gewesten

3.1. Welgestelden versus minder welgestelden

Op kaart 2 is aangegeven hoe de 34 gewesten op de eerste en belangrijkste van de in paragraaf 2.4 beschreven factoren scoren. Deze factor maakt onderscheid tussen gewesten met een meer en gewesten met een minder welvarende bevolking.

De indeling in klassen is als volgt tot stand gekomen. De gewesten zijn met betrekking tot hun score op deze factor in volgorde geplaatst. Vervolgens is steeds het verschil in factorscore tussen twee opeenvolgende gewesten bekeken. De klasse-grenzen zijn daar gelegd waar dit verschil het grootst is. Op deze wijze krijgt men vrij homogene klassen, terwijl die klassen onderling flinke verschillen vertonen (zie bijlage VI). Vooral het verschil tussen klasse 1 en klasse 2 is erg groot; het is het grootste verschil dat er tussen twee opeenvolgende gewesten voorkomt. In klasse 1 en 2 vallen gewesten met een positieve factorscore; in klasse 3 en 4 gewesten met een negatieve.

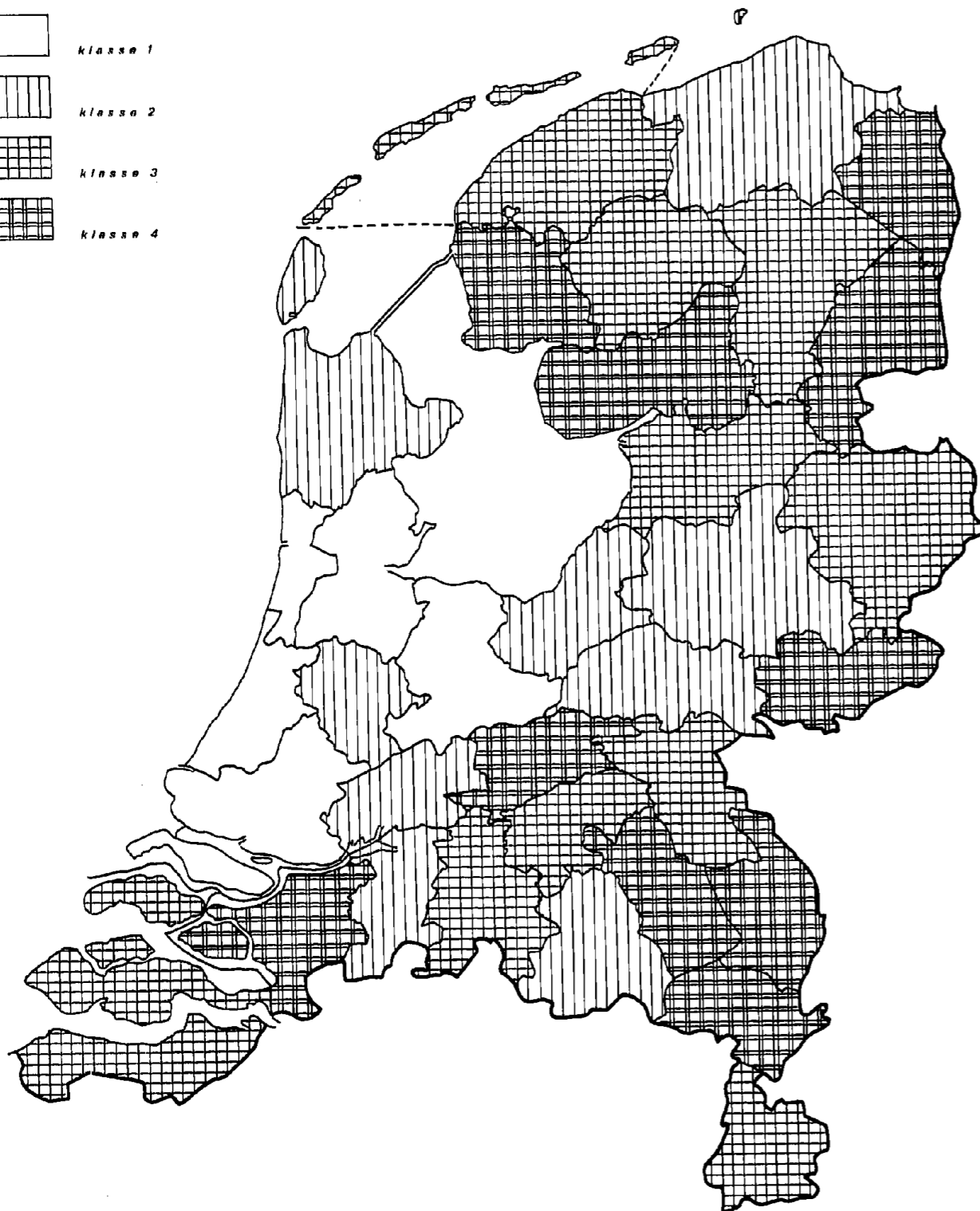
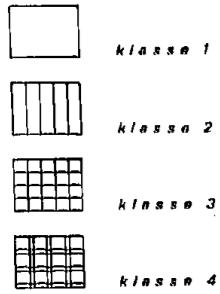
Klasse 1 toont, gegeven de grenzen die de gewestelijke indeling oplegt, de Randstad. Gewesten die een stad van flinke omvang als gewestelijk centrum missen vallen in klasse 3 en 4. De gewesten van Groningen en Eindhoven die inderdaad een grote stad als centrum hebben, gewesten die aan de Randstad grenzen en die gelegen zijn op de verbindinglijnen Randstad-Ruhrgebied en Randstad-Brussel, vallen in klasse 2¹. Het kaartbeeld vertoont een opvallende overeenkomst met de in hoofdstuk 1 besproken indeling in Randstad, intermediaire zone en periferie². Onder intermediaire zone wordt dan verstaan een gebied dat in vooral oostelijke en eventueel zuidelijke richting aan de Randstad grenst. Kortom, deze factor blijkt gevoelig voor het onderscheid tussen het Westen en de rest van het land, ofwel tussen een centrum en een periferie, zij het dat binnen deze periferie nog wel een nader onderscheid gemaakt kan worden.

Deze dimensie vertoont met de drie geselecteerde variabelen de volgende correlaties³: .84 met variabele 1, het aantal inwoners, -.58 met variabele 6, het percentage arbeidsplaatsen in de nijverheid, en -.52 met variabele 8, de centraliteit. Met andere woorden, de door hoge waarden op deze dimensie aangegeven bevolking treft men relatief veel aan in sterk geagglomererde gewesten, in gewesten met relatief weinig industriële werkgelegenheid, en in gewesten die binnen Nederland centraal zijn gelegen (immers, een lage waarde op variabele 8 wijst juist op een centrale ligging). Men dient zich hierbij wel te realiseren dat de drie variabelen onderling enigszins correleren (tabel 1, paragraaf 2.4). Voert men een stapsgewijze regressieanalyse uit⁴, dan blijkt variabele 1, zoals al uit bovenstaande correlaties afgeleid kan worden, 70% van de variantie van factor 1 te verklaren; variabele 6 voegt daar nog 7% aan toe, waarna variabele 8 dat percentage uiteindelijk opvoert tot 79%⁵. Uit de regressieanalyse blijkt dat het verband dat factor 1 toont met de indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid vooral een verband is met variabele 1 en verder, maar in veel mindere mate, met variabele 6⁶. De door hoge scores op de factor aangeduide bevolking treft men relatief veel aan in sterk geagglomererde gewesten, en bij even sterk geagglomererde gewesten relatief wat meer in gewesten met relatief weinig industriële werkgelegenheid dan in gewesten met veel van dergelijke werkgelegenheid.

Uit het verband tussen de factor en variabele 6 blijkt dat de door hoge scores op de factor aangeduide bevolking relatief veel voorkomt in gewesten

FACTOR "WELSTAND"

met relatief weinig werkgelegenheid in de secundaire sector, en dus in gewesten met relatief veel werkgelegenheid in vooral de tertiaire sector. Een dergelijke arbeidsmarkt is kennelijk ruim genoeg en voldoende divers van opbouw om de betreffende bevolkingscategorieën zoals hoger opgeleiden en gehuwde vrouwen te werk te stellen⁷. In het grootstedelijk milieu van de betreffende gewesten met zijn vele, gevarieerde, hooggespecialiseerde en exclusieve voorzieningen op sociaal, cultureel en educatief terrein zoals onderwijsinstellingen, theaters, schouwburgen, speciale boekhandels, modezaken, restaurants, crèches enz. hebben jongeren, niet-gezinshouders en kosmopolitisch ingestelde burgers een plaats gevonden. Congestie in de meer centrale delen van de agglomeraties heeft tot suburbanisatie aanleiding gegeven. De aanwezigheid van relatief veel onkerkelijken hoeft in dit verband evenmin verbazing te wekken. Zo gaat Van Hemert⁸ bijvoorbeeld in op het verband tussen onkerkelijkheid en de stedelijkheid van het milieu, een verband dat weliswaar niet rechtstreeks is, maar waarbij geografische en sociale mobiliteit en daarmee de betekenis van sociale controle interneren.

Genoemde en aldus geïllustreerde materieel-ruimtelijke geleding in centrum en periferie binnen Nederland is natuurlijk niet onopgemerkt gebleven, noch waar het de met stedelijkheid verbonden variabelen betreft, noch waar het de verschillen in bevolkingsopbouw betreft. Wat het eerste aangaat heeft de gewaarwording van de fysiek-morfologische verschillen binnen Nederland geleid tot het ingeburgerd raken van een term als 'Randstad'. Ook de verschillen in werkgelegenheid, waarbij de Randstad een overmaat aan arbeidsplaatsen van hoog niveau, in groeisectoren, in de tertiaire sector bezit, zijn algemeen bekend. Eén en ander is in het proefschrift van Ter Hart onlangs nog eens extra geaccentueerd: het top-management in Nederland is geconcentreerd in de Randstad. Voor hoofdvestigingen van niet-industriële ondernemingen blijkt de Randstad zelfs het vestigingsgebied bij uitstek⁹. Bovendien kan de Randstad als geheel wel als internationaal management-centrum worden beschouwd¹⁰.

Waar het de verschillen in bevolkingsopbouw aangaat is het bestaan van een centrum-periferie verhouding evenmin nieuw. Zo constateren Bartels en Nieuwenhuizen in hun studie over regionale verschillen in inkomens dat het gemiddeld inkomen in de Randstad het hoogst is¹¹. Ook uit andere bronnen valt af te lezen dat het gemiddeld inkomen en vermogen in West-Nederland het hoogst is¹². Uiteraard heeft deze centrum-periferie verhouding binnen Nederland wel consequenties. Een gevolg van de sterke agglomerering in de Randstad is bijvoorbeeld dat de prijzen op de grond-, woning- en gebouwenmarkt er hoger zijn dan in de rest van het land¹³. Wat de woningmarkt betreft blijkt dit bijvoorbeeld uit een relatief gering aanbod aan ééngezinswoningen¹⁴ en vrij hoge (huur)prijzen, óók wanneer het woningtype niet constant gehouden wordt! Zo is de correlatie tussen de factor en het percentage ééngezinswoningen in het gewest - .89! En de correlatie met het percentage woningen met een hoge huur .87! Dit betekent bijvoorbeeld dat een bovenwoning van bepaalde omvang en kwaliteit in de Randstad duurder is dan een ééngezinswoning van gelijke omvang en kwaliteit elders! Eén en ander valt ook af te leiden uit de statistiek van de prijzen van het CBS, waarbij de woning het enige duidelijk regionaal differentiërende element vormt, en uit informatie van de kant van makelaars¹⁵. Deze aanzienlijke regionale prijsverschillen op de woningmarkt kunnen verantwoordelijk gesteld worden voor bijvoorbeeld «retiring migration»: het verschijnsel dat men, indien men niet (meer) aan een arbeidsplaats in West-Nederland is gebonden, verhuist naar een streek, waar men goedkoper woont. Dit ziet men bijvoorbeeld gebeuren, wanneer gepensioneerden van de Randstad verhuizen naar een provincie als Drente of ook de Middellandse Zeekust (Spanje). Het verschil in prijs tussen een woning in de Randstad en een woning elders kon aldus als spaarpot gebruikt worden. Een vergelijkbaar gebeuren ziet men bij ambtenaren die niet of niet langer aan een arbeidsplaats in de Randstad zijn gebonden. Leraren in het middelbaar onderwijs bijvoorbeeld verdienen overal in Nederland het-

zelfde, maar wonen niet overal hetzelfde. Dit manifesteert zich in relatief veel vacatures in de Randstad en relatief weinig in de aantrekkelijke en goedkope woonprovincies.

Concluderend kan gesteld worden dat er binnen Nederland anno 1971 inderdaad gesproken kan worden van een materieel-ruimtelijke geleding tussen centrum en periferie, die zich uit zowel in met stedelijkheid verbonden kenmerken van het milieu, met name in verschillen in agglomeratiegraad, als ook in de kwalitatieve opbouw van de ter plaatse wonende en werkende bevolking.

Tot slot kan hier de vraag aan de orde komen of deze verschillen in de bevolkingssamenstelling van de diverse gewesten nu veroorzaakt zijn door migratiebewegingen van de bewoners of door aanpassing van de betrokkenen aan de ter plekke heersende materieel-ruimtelijke opbouw. Zoals in paragraaf 1.3 reeds is aangegeven zijn migratie-bewegingen met name van en naar de Randstad zeer belangrijk geweest. Maar ook aanpassing kan een rol gespeeld hebben bij het tot stand komen van de verschillen in bevolkingsoopbouw tussen de diverse gewesten. Onderzoek op dit terrein is echter zeer schaars. Wel zijn in de literatuur¹⁶ aanwijzingen te vinden dat de aard en het niveau van de ter plaatse aanwezige werkgelegenheid een grote invloed hebben op de keuze van de vervolgopleiding voor kinderen die de lagere school verlaten. Trouwens, ook het plaatselijke aanbod aan vervolgopleidingen vertoont deze gerichtheid op de regionale arbeidsmarkt.

3.2. Protestants-Christelijken versus Rooms-Katholieken

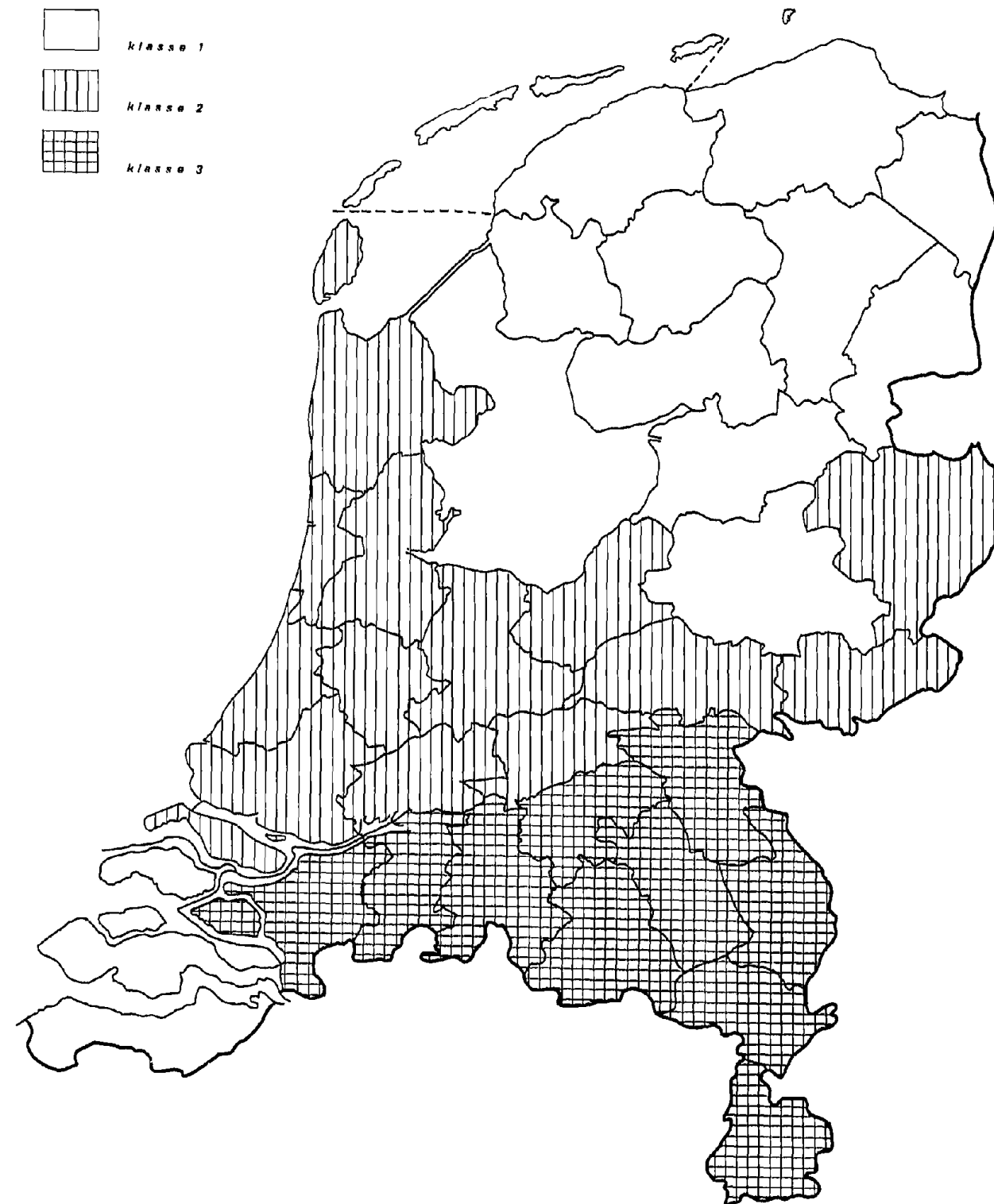
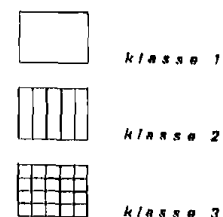
Factor 2 is verbonden met verschillen in religie binnen Nederland en met zaken die daarmee samenhangen. Op kaart 3 kan men aflezen hoe de scores van de diverse gewesten op factor 2 verdeeld zijn. De gewesten in de drie noordelijke provincies, in een deel van Overijssel en Zeeland hebben een hoge score (klasse 1). De gewesten in Noord-Brabant en Limburg hebben een lage score (klasse 3) en de rest van de gewesten heeft een score dichtbij het nulpunt (klasse 2). De classificatie is op een zelfde manier tot stand gekomen als bij factor 1: de klassen zijn vrij homogeen, tussen de klassen is het verschil relatief groot. De scores van de gewesten op de factor zijn zodanig, dat zich geen zinnige derde cesuur voordeed (zie bijlage VI).

Kaart 3 geeft een beeld te zien dat erg bekend is: het rooms-katholieke Zuiden versus het protestante Noorden; het gebied «beneden de grote rivieren», waar carnaval met overgave wordt gevierd, waar de dichtheid van cafés erg hoog is, waar de mensen blijmoediger zijn, waar zich het bolwerk van de KVP bevindt/bevond; de Bourgondische mentaliteit uit het Zuiden versus de Calvinistische mentaliteit uit het Noorden. Men kan dit beeld nog met vele, al dan niet erkende, oordelen inkleuren.

Voor de oorsprong van dit ruimtelijk beeld moet men terug naar de 80-jarige oorlog, of liever nog naar de grens die ten tijde van het 12-jarig bestand het deel dat behoorde tot de Republiek scheidde van het gedeelte dat nog in Spaanse handen was. Deze grens ziet men op kaart 4 weergegeven¹⁷. Deze grens vertoont een paar afwijkingen van het beeld dat kaart 3 weergeeft. Het westelijk deel van Noord-Brabant behoorde tot de Republiek terwijl het eigenlijk Spaans geweest zou moeten zijn, terwijl Groenlo en omstreken en het kapittel Oldenzaal Spaanse enclaves waren, terwijl deze eigenlijk tot de Republiek hadden moeten behoren. Nu is de grens van 1609, zoals bekend, slechts een moment-opname van een tachtig jaar (!) durende oorlog met vele veroveringen en heroveringen. Dit geldt ook voor de betrokken uitzonderingen: Breda, de belangrijkste stad in westelijk Noord-Brabant behoorde in 1609 weliswaar (sinds 1590) tot de Republiek, maar was van 1625 tot 1637 in Spaanse handen.

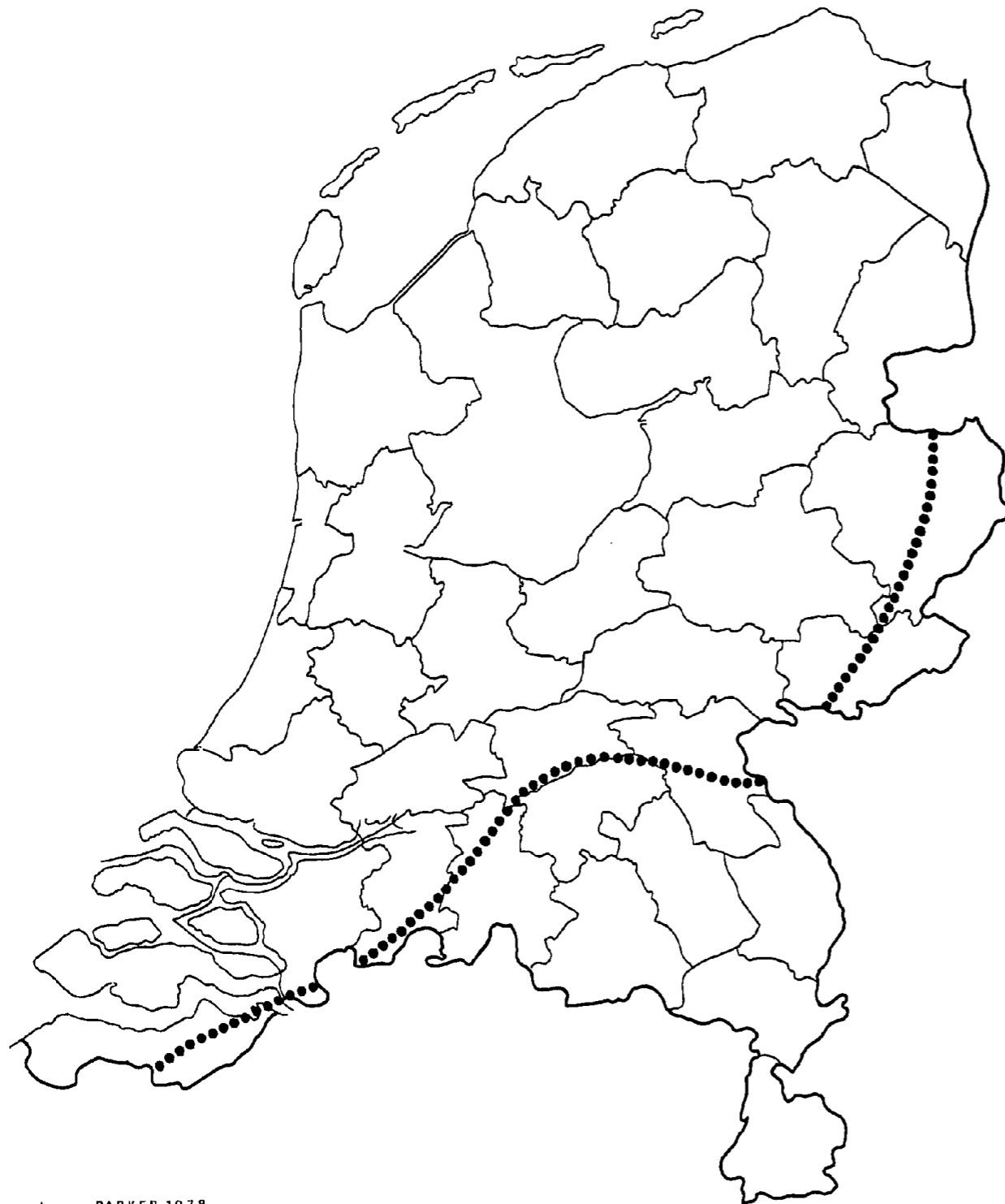
De contra-reformatie was in deze periode zo sterk dat Breda definitief een rooms-katholiek stempel behield, al is de score van gewest Breda, samen met die van Bergen op Zoom en Nijmegen, de hoogste van klasse 3¹⁸. Maar ook de andere twee uitzonderingen, Groenlo en het kapittel Oldenzaal zijn niet onaangedaan gebleven onder de Spaanse invloed. Ze behoren nu welis-

FACTOR "RELIGIE"

GLOBALE LOOP VAN DE BESTANDSLIJN TIJDENS HET "TWAALFJARIG BESTAND"

(VOORZOVER VALLEND BINNEN DE HUIDIGE LANDSGREZEN)

bron: PARKER, 1978

waar niet tot klasse 3, maar in elk geval wel tot klasse 2 en liggen daarbinnen bovendien het dichtst bij klasse 3. In dit verband moet men rekening houden met het feit dat de gebruikte gewestelijke indeling natuurlijk niet hoeft aan te sluiten bij de politieke grenzen uit de 80-jarige oorlog. Dit kan er toe leiden dat de score van een gewest, waarvan ook delen niet of minder onder Spaanse invloed hebben gestaan, dichterbij het nulpunt komt te liggen, dan wanneer het om een gebied gaat dat omstreeks het 12-jarig bestand in zijn geheel Spaans is geweest.

Met dit al resteert de verklaring van de overige in klasse 2 vallende gewesten; anders gezegd, waarom behoren deze gewesten ook niet tot de klasse 1, tot het puur protestante deel? De beantwoording van deze vraag moet ons inziens gezocht worden in de rol die deze gewesten als centrum binnen Nederland reeds lange tijd vervullen. In hoofdstuk 1 is deze rol reeds uitgebreid aan de orde geweest; in paragraaf 2.1 is dit empirisch ingevuld. Dit centrum is, juist vanwege het functioneren ervan, reeds gedurende lange tijd betrokken bij migratie-bewegingen vanuit de periferie en, zij het in mindere mate, ook naar de periferie. De grote bevolkingsomvang van de gewesten in het centrum moet aan deze migratiebewegingen worden toegeschreven en niet, of in elk geval veel minder, aan natuurlijke groei¹⁹. Migratiebewegingen tussen perifere delen onderling zijn in dit verband veel minder belangrijk. Dit maakt het centrale deel tot «mengkoker» bij uitstek²⁰: het centrum krijgt zowel protestante als katholieke bewoners; en zodoende komen deze gewesten op deze factor in een middenpositie terecht. De scores van de 34 gewesten op factor 1, die de centrum-periferie verhouding illustreert, en factor 2, die de verschillen in godsdienstige gezindte aanduidt, bevestigen de plausibiliteit van deze verklaring (zie tabel 3).

Tabel 3. De verdeling van de scores van de 34 gewesten op de factoren welstand en religie

		Factor 2	Religie	Totaal
		Klasse 2	Klasse 1 + 3	
Factor 1 welstand	Klasse 1 + 2	10	4	14
	Klasse 3 + 4	3	17	20
	Totaal	13	21	34

Van de 13 gewesten die op deze factor een middenpositie innemen, behoren er 10 tot de, blijkens factor 1, centrale gewesten. Van de 3 resterende gewesten zijn er twee reeds besproken. Dit zijn namelijk de gewesten, waar Groenlo en Oldenzaal deel van uitmaken.

Met het bovenstaande rekening houdend liggen hoge samenhangen met de variabelen, die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van de gewesten indiceren, niet voor de hand. En die zijn er dan ook niet. De samenhang van factor 2 met variabele 1, aantal inwoners, is $-.26$; met variabele 6, het percentage arbeidsplaatsen in de secundaire sector, $-.33$; en met variabele 8, de centraliteit, $.31$. Uit een regressieanalyse²¹ blijkt dat de drie variabelen tezamen 38% van de variantie van factor 2 verklaren²².

Samenvattend kan gesteld worden dat deze factor verbonden is met de verschillen in religie binnen Nederland en met de daarbij horende verschillen in voortplantingspatroon, gezinssamenstelling en leeftijdsopbouw, alsmede met de recente wijzigingen daarin²³. Uiteraard kan deze dimensie, die immers onafhankelijk is van de andere, in de principale-componenten-analyse gevonden, dimensies niet statistisch samenhangen met de in de vorige paragraaf besproken geleiding in centrum en periferie. Het is echter wel aannemelijk gemaakt, dat deze geleiding op het oorspronkelijke ruimtelijke patroon betreffende de verschillen in godsdienst een verdere differentiatie heeft aangebracht. In het centrale deel van ons land zou in de loop der tijden menging van Katholieken en Protestanten hebben plaatsgevonden, waar-

3.3. Sociaal-economisch gedepriveerden versus de rest

door dit deel zijn oorspronkelijke protestante stempel verloren heeft. Zo doende zien we de betekenis van deze centrum-periferie-verhouding ook in deze factor terug.

Factor 3 is verbonden met wat men als sociaal-economische deprivatie zou kunnen betitelen: in gewesten die hoog op de factor scoren, treft men in het algemeen relatief veel werklozen, relatief veel – wellicht vervroegd – gepensioneerden, relatief veel laag- en ongeschoolden, relatief veel arbeiders, vaak met een laag inkomen en relatief veel personen die hun stem op de CPN uitbrengen.

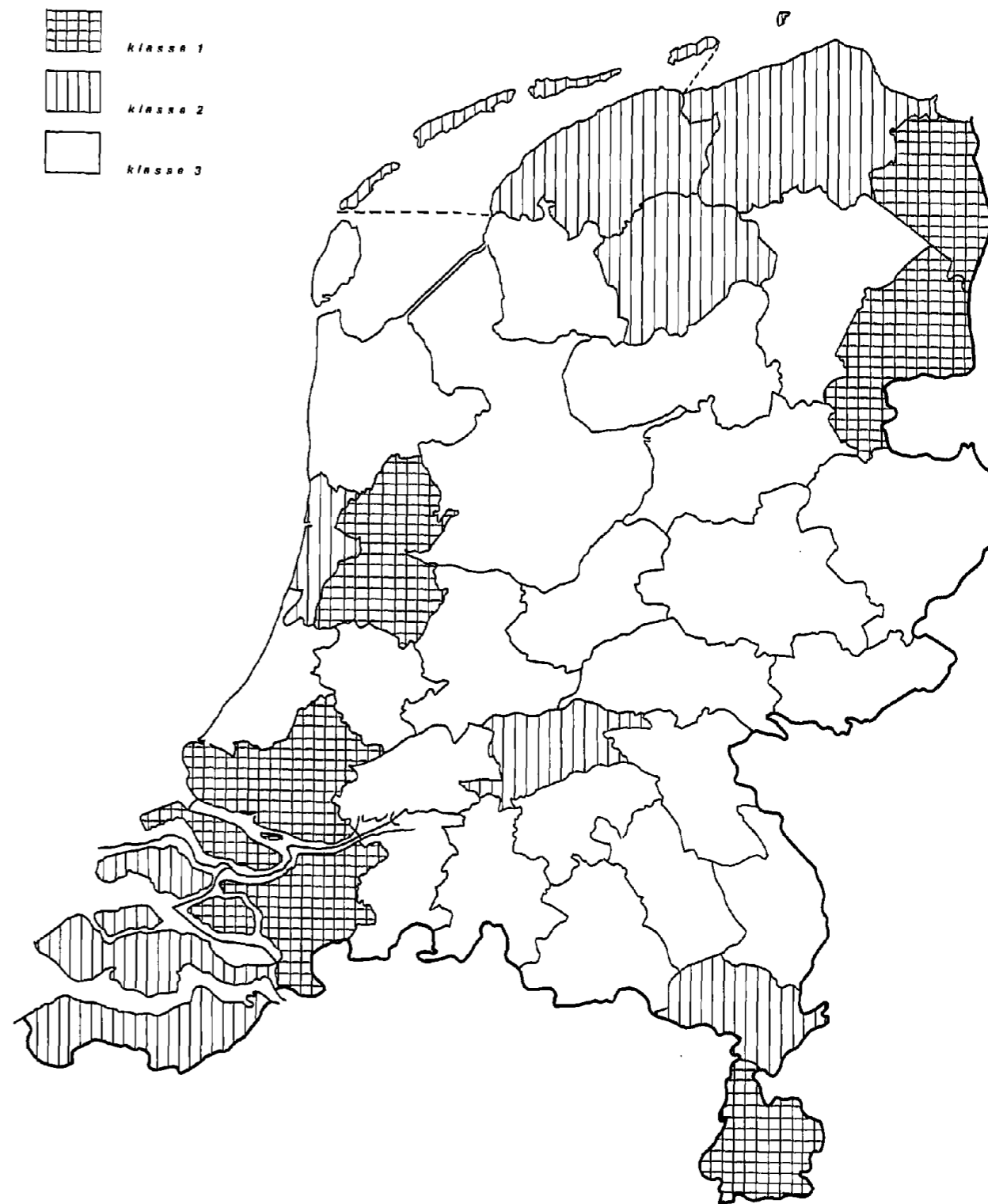
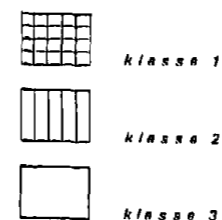
Kaart 5 geeft weer hoe de gewesten op basis van hun score op deze factor zijn ingedeeld. Klasse 1 bevat gewesten met een hoge positieve score: in deze gewesten treft men een verhoudingsgewijs groot aandeel sociaal-economisch gedepriveerden. Het gaat hier om Oost-Groningen, Zuidoost-Drenthe, de gewesten van Amsterdam en Rotterdam, West-Noord-Brabant en Zuid-Limburg. In klasse 2 vallen de andere gewesten met een duidelijk positieve score: het gewest rond de stad Groningen, Noord- en Zuidoost-Friesland, de Betuwe, het gewest van Haarlem, Zeeland en Midden-Limburg. In klasse 3 tenslotte vindt men gewesten met een negatieve score of met een score omstreeks het nulpunt.

Net als bij factor 1 en 2 is bij het maken van de klasse-indeling gelet op het voorkomen van clusters; gewesten, waarvan de scores op de factor elkaar weinig ontlopen. Er is echter tevens voor gezorgd dat de klassen een zekere vulling hebben; klassen met één of twee gewesten zijn vermeden. Bovendien is deze factor slechts aan één zijde geïnterpreteerd, namelijk daar waar sociaal-economische deprivatie relatief belangrijk is. Aan de relatieve afwezigheid van deze sociaal-economische deprivatie wordt geen aparte betekenis toegekend. Deze kan in elk geval niet gelijk gesteld worden met iets als welvaart, aangezien deze variatie reeds in de eerste factor ligt besloten. Zo doende is klasse 3 bij deze factor een omvangrijke rest-klasse (zie bijlage VI).

Het kaartbeeld van factor 3 vertoont duidelijke overeenkomsten met door anderen geconstateerde ruimtelijke patronen die met de (ontwikkeling van de) werkloosheid verband houden. Omdat echter vaak van een andere ruimtelijke gebiedsindeling gebruik gemaakt wordt is een nauwkeurige vergelijking niet mogelijk. Zo gebruiken Cortie en Ostendorf bij een vergelijking van de ontwikkeling van de werkloosheidscijfers op provinciaal niveau. De drie westelijke provincies en anno 1971 Gelderland komen hierbij, vergeleken met de rest, gunstig naar voren²⁴.

Van der Knaap²⁵ maakt gebruik van economisch geografische gebieden. Met behulp van factoranalyse komt ook hij tot drie factoren, die een zekere overeenkomst met de door ons gevonden factoren te zien geven. Het sterkst geldt dit voor zijn derde factor, die volgens Van der Knaap de ontwikkeling in de werkloosheid weerspiegelt. Economisch geografische gebieden met een hoge werkloosheid vindt men vaak in gewesten met een hoge score op onze met sociaal-economische deprivatie verbonden factor. Het kaartbeeld van onze factor 3 lijkt ook sterk op kaarten waarop ontwikkelings-, probleem-, stimulerings- of herstructureringsgebieden binnen Nederland staan aangegeven²⁶; dit betreft gebieden waar in het licht van de ter plekke aanwezige werkgelegenheidsproblematiek, een aantal maatregelen genomen werden om de structurele werkloosheid te bestrijden. Deze bestonden enerzijds uit maatregelen die de migratie van werkloze arbeiders uit deze gebieden naar meer welvarende delen van Nederland moesten bevorderen; anderzijds uit maatregelen die de vestiging en het renderen van industriële bedrijven ter plekke moesten stimuleren. In een latere fase heeft men de selectieve migratie en de hieruit resulterende veroudering van bevolking juist willen bestrijden door middel van maatregelen die industrialisatie ter plekke moesten bevorderen, zowel in gebieden met een structurele werkloosheid als in gebieden met een groot vertrek-overschot. Kortom, het algemene patroon dat aan factor 3 ten grondslag ligt is ook elders geconstateerd, al manifesteert dit zich bij gebruik van verschillende ruimtelijke indelingen steeds iets anders.

FACTOR "SOCIAAL-ECONOMISCHE DEPRIVATIE"

Naast overeenkomsten geeft kaart 5 ook een opvallend verschil met bovengenoemde ruimtelijke patronen te zien. Terwijl (structurele) werkloosheid bij anderen een verschijnsel is dat zich slechts in perifere gebieden manifesteert, blijken ook een aantal centraal gelegen gewesten een hoge score op factor 3 te bezitten: de gewesten van Amsterdam, Rotterdam, Haarlem en in zekere zin ook Groningen. Wij dienen dus een verklaring te geven voor sociaal-economische deprivatie die zowel in centrale als perifere gewesten voorkomt.

De samenhangen met de variabelen, die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van de gewesten indiceren, zijn niet erg hoog: met variabele 1, aantal inwoners, .17, met variabele 6, het percentage arbeidsplaatsen in de secundaire sector, .27, en met variabele 8, de centraliteit, .50. Hierbij valt op dat zowel variabele 1 als variabele 8 positief met de factor samenhangt, ook al hebben ze onderling een negatieve correlatie van $-.45$. Onder constanthouding van de centraliteit wordt de correlatie tussen variabele 1 en factor 3 dan ook aanzienlijk groter, en wel .51. Ook uit een stapsgewijze regressie-analyse blijkt het belang van variabele 1 voor het verband tussen de factor en de indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid: aan het door variabele 8 verklaarde percentage variantie van 25 voegt variabele 1 19% toe, terwijl variabele 6 dat percentage uiteindelijk opvoert tot 51%²⁷. Ook de regressieanalyse toont het bipolaire karakter van de factor aan: de aan de orde zijnde sociaal-economische deprivatie treffen we zowel in perifere gewesten als in gewesten met een hoge agglomeratiegraad aan²⁸. Bovendien blijkt het belang van variabele 6, die de omvang van de industriële werkgelegenheid indiceert, vrij gering, terwijl men van deze variabele juist een belangrijk aandeel in de verklaring zou verwachten. Nu laat, zoals gezegd, het ontbreken van gegevens voor de door ons gebruikte analyse-eenheid geweest een indicering van de ontwikkeling van de industriële werkgelegenheid niet toe. En juist hier zal men de verklaring van factor 3 moeten zoeken.

Men beschikt wat dit betreft over meer mogelijkheden wanneer men als eenheden van analyse «Corop-gebieden» hanteert: dit zijn 40²⁹ nodale gebieden, bij de begrenzing waarvan de provinciegrenzen echter in alle daarvoor in aanmerking komende gevallen zijn ontzien³⁰. Het CBS verschaft op het niveau van deze Corop-gebieden een gevarieerde hoeveelheid regionaal-statistische gegevens. Dit maakt het mogelijk de ontwikkeling van de industriële werkgelegenheid voor Corop-gebieden te bezien. Bovendien doet het opmerkelijke feit zich voor, dat bij herhaling van onze gewestelijke principale componenten analyse op het niveau van Corop-gebieden de met sociaal-economische deprivatie verbonden factor zich op nagenoeg gelijke wijze manifesteert. Ook nu hebben dus zowel centraal als perifeer gelegen Corop-gebieden een hoge score, al vertoont het kaartbeeld hiervan, vanwege het gebruik van een andere ruimtelijke indeling, wat verschillen met kaart 5. Inmiddels maken deze twee zaken te zamen het mogelijk de betekenis van (de ontwikkeling van) de industriële werkgelegenheid voor de binnen de betreffende Corop-gebieden aan te treffen mate van sociaal-economische deprivatie nader te bezien.

Industriële werkgelegenheid is binnen Nederland niet gelijk gespreid: in het Westen treft men ten opzichte van het landelijke gemiddelde relatief weinig, en in de rest van het land relatief veel industrie³¹. Tabel 4 illustreert deze uitspraak voor de jaren 1963 en 1973 op het niveau van Corop-gebieden.

Tabel 4. De aanwezigheid van industrie, gerelateerd aan het landelijk gemiddelde, in 39 Corop-gebieden, ingedeeld in West-Nederland (de drie westelijke provincies) en de rest in 1963 en 1973

	Veel industrie		Weinig industrie		Totaal
	1963	1973	1963	1973	
Westen	5	4	9	10	14
Rest	21	20	4	5	25
Totaal	26	24	13	15	39

Bron: CBS, Regionaal Statistisch Zakboek, 1972; CBS, Statistiek Werkzame Personen, 1973.

Het kwantitatief belang van de industriële werkgelegenheid in Nederland neemt al geruime tijd af³². Maar ook hierbij bestaan er regionale verschillen: in het westen neemt de industriële werkgelegenheid sneller af dan in de rest van het land. In tabel 5 wordt de snelheid van de terugloop van industriële werkgelegenheid in de 14 Corop-gebieden van het Westen vergeleken met die in de 25 Corop-gebieden in de rest van het land. Snel is de terugloop in het Corop-gebied waar het verschil tussen de industriële werkgelegenheid in 1963 en 1973 als deel van de totale werkgelegenheid in 1963 groter is dan het op dezelfde wijze berekende landelijke cijfer.

Tabel 5. De afname van de industriële werkgelegenheid in de periode 1963-1973, gerelateerd aan de landelijke afname, in 39 Corop-gebieden, ingedeeld in West-Nederland (de drie westelijke provincies) en de rest

	Snelle terugloop	Langzame terugloop	Totaal
Westen	9	5	14
Rest	5	20	25
Totaal	14	25	39

Bron: CBS, Regionaal Statistisch Zakboek, 1972; CBS, Statistiek Werkzame Personen, 1973.

Het bovenstaande kan men nog iets nader invullen. De industriële werkgelegenheid in West-Nederland is vooral in de zestiger jaren in een proces van decentralisatie betrokken; ten dele omdat de ruimte vergende bedrijvigheid de met congestie verbonden problemen in het Westen het hoofd moest bieden, ten dele omdat, zoals we hebben gezien, de regionaal-economische politiek van de overheid deze decentralisatie in het kader van de bestrijding van structurele werkloosheid bevorderde. Deze decentralisatie betrof echter niet de groeisectoren van de industrie – deze waren kapitaal-krchtig genoeg om zich in West-Nederland een geschikte lokatie te verwerven, terwijl ook de financiële prikkels van de overheid deze niet tot decentralisatie konden aanzetten – maar vooral de arbeidsintensieve bedrijvigheid. Al met al leverde deze snelle afname van vooral ongeschoolde werkgelegenheid in de industrie voor de voormalige – en mogelijk toekomstige – werknemers wel problemen op³³, problemen die er mede oorzaak van zijn dat ook stedelijke gebieden tot probleemgebieden kunnen worden³⁴. Dit in Nederland betrekkelijk recente verschijnsel van werkloosheid in centrale stedelijke gebieden³⁵ bestaat in de Verenigde Staten, zoals gebruikelijk, al veel langer: het vertrek van veel werkgelegenheid heeft de voormalige werknemers die aangewezen blijven op het goedkope – en slechte – huizenbestand in steden tot werklozen gemaakt³⁶. Pahl spreekt in dit verband over een tweetoppige verdeling die als kenmerk van de post-industriële stad in Engeland zou gelden³⁷: er komt een concentratie van rijken en van armen. De middengroepen suburbaniseren. De rijken bezetten hoge posities in handel, industrie en bij de overheid; de armen zijn ongeschoold en, gebonden als ze zijn vanwege hun zwakke economische positie aan het stedelijk woningbestand, in toenemende mate aangewezen op laag-gekwalificeerd werk in de dienstensector: als schoonmaker, portier, koffiejuffrouw, keukenhulp e.d.

Een dergelijke tweetoppigheid kan men bijvoorbeeld voor het gewest Amsterdam vaststellen wanneer men de inkomensverdeling van 1974 hiervoor als maatstaf hanteert: in het gewest Amsterdam ligt zowel het aandeel inkomensstrekkers met een laag inkomen als het aandeel met een hoog inkomen boven het landelijk gemiddelde³⁸. De oververtegenwoordiging bij de hoge inkomens kan men terugvinden in de hoge score van het gewest Amsterdam op de factor welstand; de oververtegenwoordiging bij de lage inkomens staat waarschijnlijk in verband met de hoge score op deze factor. Overigens zouden de perifere gewesten, die op deze factor hoog scoren in dit verband kunnen verschillen van de centrale gewesten. Waar de werkgelegenheidsproblematiek in perifere gewesten inderdaad van regionale aard is lijkt deze problematiek in een gewest als Amsterdam zich duidelijk binnen-gewestelijk toe te spitsen op de kernstad zelf.

In de rest van het land leidt de ontwikkeling van de industriële werkgelegenheid ook tot werkloosheid, maar het accent ligt hier anders. De arbeidsintensieve industrie, van oudsher gericht op goedkope arbeidskrachten, is door de binnenlandse loonontwikkeling en door de toenemende internationale concurrentie (E.E.G.) steeds meer op de tocht komen te staan. Na 1963 doet namelijk een nieuw element in de geleide loonpolitiek zijn intrede: de jaarlijkse loonstijgingen worden gerelateerd aan de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging in de nijverheid. Dit brengt bijvoorbeeld de textiel- en kledingindustrie en de leer- en schoenenindustrie snel in verdere moeilijkheden. Deze bedrijfstakken moeten nu loonstijgingen gaan betalen die uitgaan boven hun specifieke arbeidsproductiviteitsstijgingen³⁹. Dit leidt tot een groot verlies aan arbeidsplaatsen: veel bedrijven stoppen, krimpen in of verplaatsen hun produktie naar een land met minder hoge lonen⁴⁰. Omdat de tertiaire sector hier, anders dan in het Westen, minder opvang biedt, leidt dit proces ook tot werkloosheid. En dit geldt vanzelfsprekend het sterkst voor die gebieden die óf van oudsher óf door toedoen van het regionaal-economisch beleid van de overheid over een relatief groot aandeel aan arbeidsintensieve bedrijvigheid beschikken⁴¹. Met name in deze binnen Nederland perifeer gelegen gewesten treedt de laatste jaren een continu verlies aan werkgelegenheid op door bedrijfssluitingen, -inkrimpingen of -herstructurering.

Het bovenstaande kan met behulp van de voor Corop-gebieden beschikbare gegevens wel geïllustreerd worden. Wanneer we de 12 Corop-gebieden die het hoogste scoren op de factor sociaal-economische deprivatie, nader bezien dan blijken er hiervan 4 in West-Nederland te liggen: de agglomeraties 's-Gravenhage en Haarlem, Groot-Amsterdam en het Gooi en Vechtstreek; en de overige acht dus in de rest van het land: Oost-Groningen, Zuidoost-Drenthe, Twente, West- en Midden-Noord-Brabant en Midden- en Zuid-Limburg. We mogen nu een samenhang verwachten tussen de factorscores van deze Corop-gebieden en de snelheid van afname van de industriële werkgelegenheid, vooral in West-Nederland. Inderdaad valt te constateren dat 8 van deze 12 Corop-gebieden een sterke afname te zien geven – ze behoren zelfs tot de 10 Corop-gebieden met de sterkste afname – en dat de vier Corop-gebieden in West-Nederland hun aandeel in de industriële werkgelegenheid inderdaad allen sterk hebben zien teruglopen! Verder mogen we een samenhang verwachten tussen de factorscores en de omvang van de industriële werkgelegenheid ter plekke; en dit vooral in de rest van het land. En ook dit gaat goed op: 9 van de 12 Corop-gebieden hebben in 1963 een relatief groot aandeel industriële werkgelegenheid, terwijl dit voor alle 8 Corop-gebieden in de rest van het land geldt! De drie Corop-gebieden die geen relatief omvangrijke industriële sector bezitten liggen dus in het Westen, en geven wel een relatief sterke afname te zien.

Resumerend kan gesteld worden dat voor de verklaring van het ruimtelijk patroon dat de factor sociaal-economische deprivatie te zien geeft, opnieuw aansluiting gezocht moet worden bij de centrum-periferie verhouding binnen Nederland. Zowel in centrale als in perifere gewesten kan men een aanzienlijke mate van sociaal-economische deprivatie treffen. De verklaring ervan heeft echter een verschillend accent. In centrale gewesten, met veelal een verhoudingsgewijs niet omvangrijke industriële sector, moet de verklaring gezocht worden in de relatief snelle uitfiltering van vooral arbeidsintensieve, ruimte vergende industriële bedrijven. Met name het laag geschoolde en ongeschoolde personeel moest in de steden achterblijven en kreeg met werkloosheid te maken. In de periferie is het aandeel van de industriële werkgelegenheid relatief groot. Hier kwamen vooral gewesten met veel arbeidsintensieve industrie in de problemen.⁴² Deze arbeidsintensieve industrie is namelijk erg gevoelig voor het hoge binnenlandse loonpeil. Dit alles leidde weliswaar niet zo zeer tot een snelle terugloop van de industriële sector. Maar wel leidde de afname in de industrie, vanwege het relatief grote aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid ter plekke, tot een belangrijk verlies aan arbeidsplaatsen en zodoende tot werkloosheid vooral onder laaggeschoolde en ongeschoolde arbeiders.

3.4. Conclusie

In de voorgaande paragrafen zijn een drietal ruimtelijke patronen aan de orde geweest, betreffende verschillen in de bevolkingsopbouw tussen gewesten in Nederland. Bij de bespreking van elk van deze patronen is aangehaakt bij de materieel-ruimtelijke geleding in centrale en perifere gewesten. De eerste factor kan men als uiting van deze geleding tussen centrum en periferie beschouwen; bij de tweede factor is onder invloed van deze geleding een nadere differentiatie aangebracht op het oorspronkelijke patroon van ruimtelijke segregatie tussen Rooms-Katholieken en Protestanten; bij de derde factor bleken zich twee varianten van sociaal-economische deprivatie voor te doen: één in centrale gewesten, die vooral verbonden is met de snelle afname van industriële werkgelegenheid aldaar en één in perifere gewesten, die vooral verbonden is met het probleem van het ter plekke relatief omvangrijke aandeel arbeidsintensieve industrie.

Kortom, de materieel-ruimtelijke geleding tussen centrum en periferie blijkt een zodanige dominantie te bezitten, dat deze in alle drie patronen is terug te vinden. Bovendien kon alleen bij de eerste factor een hoge samenhang worden vastgesteld met variabelen die veelal met materieel-ruimtelijke stedelijkheid verbonden worden geacht: dit geldt vooral voor de variabele, die de agglomeratiegraad van het gewest indiceert. Zodoende ligt het voor de hand ten behoeve van een typologie naar stedelijkheidsgraad aansluiting te zoeken bij de geconstateerde materieel-ruimtelijke geleding tussen centrum en periferie. Hiertoe kan zowel gebruik gemaakt worden van de scores op de eerste factor als van de scores op de variabele «aantal inwoners», die sterk met deze factor bleek samen te hangen. Er zullen hierbij, zoals bij de factorscores ook reeds is gebeurd, vier klassen worden onderscheiden, die respectievelijk zullen worden aangeduid als centraal, intermediair, semi-perifeer en perifeer. In hoofdstuk 6 zal hier nader op worden ingegaan.

Noten

¹ Hoekveld, 1967.
² Kulpers, 1975; De Smidt, 1976; Cortie, 1977; Lambooy, 1977.

³ Er is, tenzij anders wordt aangegeven, steeds gebruik gemaakt van de produkt-moment correlatie-coëfficiënt van Pearson. Zonder uitvoerig in te gaan op de betekenis van significantietoetsen bij een populatieonderzoek vermelden we dat bij de analyse op het niveau van het gewest (34 eenheden) alle correlaties van minstens .44 significant zijn op het 99 %-betrouwbaarheidsniveau. Bij de analyse op het niveau van de gemeente (855 eenhe-

den) geldt dat voor correlaties van minstens .09. Ook bij de bèta-coëfficiënten wordt aangegeven of ze significant zijn op het 99 %-betrouwbaarheidsniveau; zie daarvoor de betreffende noten.

⁴ Gezien het feit dat er in het in hoofdstuk 1 besproken theoretische model niet duidelijk sprake is van een causaal verband tussen de materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen en de kenmerken van de bevolking, ligt een regressieanalyse wellicht niet zo voor de hand. Een dergelijke analyse kan echter toch goede diensten bewijzen bij het onderzoe-

ken van het verband tussen de factor en de verzameling variabelen. Uit de analyse blijkt immers zowel hoe sterk het verband is tussen de factor en de verzameling variabelen als welke variabelen bij dat verband het belangrijkste zijn. De regressieanalyse is eigenlijk niets anders dan een canonische correlatieanalyse (zie bijvoorbeeld Anderson, 1958) waarbij één der groepen uit slechts één element bestaat. Voor het gemak spreken we verder gewoon over het percentage verklaarde variantie en dergelijke; ook hierbij is de terminologie niet bedoeld zonder meer te wijzen op causale samenhang.

⁵ In noot 12 van hoofdstuk 2 is al gewezen op de mogelijkheid in plaats van variabele 1 een factor agglomeratiegraad te gebruiken, en in plaats van variabele 8 een factor centraliteit. Voor het verband met factor 1 maakt dat weinig uit. Factor 1 correleert iets hoger met de factor agglomeratiegraad (.85) dan met variabele 1 (.84), en de door de drie indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid tezamen verklaarde variantie wordt enkele procenten hoger (83 % in plaats van 79 %).

⁶ In de uiteindelijke regressievergelijking hebben de variabelen 1, 6 en 8 achtereenvolgens de volgende bèta-coëfficiënten: .67, -.27 en -.14. Met andere woorden, als de factor en de variabelen zijn gestandaardiseerd op gemiddelde 0 en standaardafwijking 1, dan ziet de regressievergelijking er als volgt uit: $\hat{Y} = .67X_1 - .27X_6 - .14X_8$

waarbij $\hat{Y}$ de «voorspelde» factor is en X_1 , X_6 en X_8 de variabelen voorstellen. De bèta-coëfficiënt geeft een indruk van de sterkte en de richting van het «eigen» verband dat de bijbehorende variabele heeft met de factor. Alleen de derde coëfficiënt is niet significant (zie noot 3).

⁷ Berends, 1979, p. 82 en 63.

⁸ Van Hemert, 1979, p. 80 e.v.

⁹ Ter Hart, 1979, p. 144.

¹⁰ Ter Hart, 1979, p. 157.

¹¹ Bartels, 1976.

¹² CBS, 1978, p. 152, p. 325 e.v.; CBS, 1979.

¹³ CBS, 1971, p. 211 e.v.; CBS, 1977; Veldman, 1978.

¹⁴ Zo is zowel in het aanwezige woningbestand als in de nieuwbouw het aandeel ééngezinswoningen in de Randstad relatief gering. Zie bijvoorbeeld Tas, 1986 en 1988; CBS, 1978, p. 48.

¹⁵ CBS, 1977; Makelaar, 1978.

¹⁶ Carpay, 1973; Heus, 1974; Vergoossen, 1979.

¹⁷ Parker, 1978, p. 221.

¹⁸ Brugmans, 1919; Presser, 1983.

¹⁹ Deze verklaring via de rol van Centraal-Nederland als «mengbeker» zou ook in een aantal andere gevallen betekenis kunnen hebben. Men kan bijvoorbeeld denken aan de verspreiding van dialecten over Nederland: in de Randstad wijken de dialecten het minst van het Nederlands af, terwijl met groter wordende afstand van de Randstad ook de afwijking van het Nederlands in taalkundig opzicht toe-

neemt. In de periferie wijken de dialecten het meest van het Nederlands af (Stichting Wetenschappelijke Atlas van Nederland, 1963-1977, kaart X-2 Dialecten, inclusief begeleidende tekst). Dit zou men kunnen verklaren met behulp van de veronderstelling dat dialecten zich in een situatie van menging - dat wil dus zeggen wanneer het dialect in de omgeving niet of slechte zelden gesproken wordt - niet handhaven. Een andere verklaring voor dit ruimtelijk patroon van dialecten zou kunnen zijn dat hetgeen in West-Nederland werd gesproken tot «Nederlands» is verklaard, waardoor in de rest van het land dialecten dus een relatief belangrijker plaats innamen.

²⁰ Myrdal, 1957; Ter Heide, 1974.

²¹ De verklaarde variantie ligt weer enkele procenten hoger als men de variabelen 1 en 8 vervangt door de factor agglomeratiegraad en de factor centraliteit (41 % in plaats van 38 %).

²² In de uiteindelijke regressievergelijking hebben de variabelen 1, 6 en 8 achtereenvolgens de volgende bèta-coëfficiënten: -.34, -.58 en .35. Alleen de tweede coëfficiënt is significant (zie noot 3). Overigens, zoals verwacht, vertonen de bij deze regressie horende residuen een duidelijke ruimtelijke autocorrelatie: in het katholieke zuiden vooral duidelijk negatieve residuen en in de protestante gebieden vooral duidelijk positieve residuen.

²³ Aan de verklaring van de hoge binding van het aandeel gepensioneerden aan deze factor kan, naast de genoemde verschillen in leeftijdsopbouw tussen met name Rooms-Katholieken en Nederlands-Hervormden, nog een element toegevoegd worden, dat meer verband houdt met factor 1. Een aantal «protestante gewesten» bezit namelijk een zekere aantrekkelijkheid als woongebied voor vooral vanuit de Randstad afkomstige gepensioneerden: het verschijnsel van «retiring migration». Dit betreft met name gewesten in Drenthe, Zeeland en ook Friesland, bijkans factor 1 perifere gewesten. Dit kan het relatief grote aandeel gepensioneerden in perifere «protestante gewesten» mede verklaren.

²⁴ Cortie, 1977, p. 303.

²⁵ Van der Knaap, 1971, p. 536.

²⁶ Jansen, 1974, p. 83, 88.

²⁷ In dit geval leidt het werken met de factor agglomeratiegraad en de factor centraliteit tot een aanzienlijk lagere verklaarde variantie

(36 % in plaats van 51 %), vooral ten gevolge van de lage correlatie tussen factor 3 en de factor centraliteit (.33) in vergelijking tot de correlatie tussen factor 3 en variabele 8 (.50).

²⁸ In de uiteindelijke regressievergelijking hebben de variabelen 1, 6 en 8 achtereenvolgens de volgende bèta-coëfficiënten: .59, .29 en .66. Alleen de tweede coëfficiënt is niet significant (zie noot 3).

Omdat de sociaal-economische deprivatie zich zowel in perifere als in centrale gewesten voordoet zou men wellicht kunnen verwachten dat de verklaarde variantie aanzienlijk zou stijgen als men in de regressievergelijking naast de drie variabelen ook hun kwadraten zou opnemen; m.a.w. indien men zou afstappen van een lineaire regressie. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. De verklaarde variantie neemt vanzelfsprekend wel wat toe, maar komt niet hoger dan 60 %.

²⁹ Eén van deze Corop-gebieden, de Zuidelijke IJsselmeerpolders, is steeds buiten beschouwing gelaten. De analyses zijn dus verricht met behulp van 39 Corop-gebieden.

³⁰ CBS, 1973, p. 164 e.v.

³¹ CBS, 1973; Jansen, 1974, p. 89 e.v.; CBS, 1978.

³² Jansen, 1974, p. 41.

³³ Maas-Droogleeveer-Fortuijn, 1979.

³⁴ Diensten, 1973.

³⁵ Cortie, 1977, p. 303.

³⁶ Cox, 1972, p. 301 en 302.

³⁷ Pahl, 1975, H 8.

³⁸ CBS, 1979.

³⁹ SGI, 1978.

⁴⁰ De Smidt, 1976.

⁴¹ Hauer, 1971.

⁴² Er bestaat enige grond voor het vermoeden dat vooral gewesten, die bijkans factor 1 relatief weinig welgestelden kennen en bijkans factor 3 relatief veel sociaal-economisch gedepriiveerden, een aparte problematiek kennen. Zo vond Beljon (Beljon, 1979, p. 130 en 136) in zijn studie over de bijstandsdichtheid van gemeenten met name voor gemeenten in dergelijke gewesten in Noord-Brabant en Zuid-Limburg een, wat hij noemt, hoge mate van «probleem-concentratie»: een hoge criminaliteit, politieke apathie, relatief veel onwettige geboorten, een hoge werkloosheid, relatief lage inkomens e.d.

4. Intra-gewestelijke geleding binnen Nederland; kernsteden, suburbs en plattelandskernen¹

4.1. Factor 1. Allochtone welgestelden²

De eerste factor bij de intra-gewestelijke principale componenten analyse op de variabelen die de bevolkingsopbouw typeren, bevat twee met elkaar verbonden elementen: sociaal-economische status en allochtoon forensisme. Blijkbaar treft men in Nederland anno 1971 juist in suburbane woonplaatsen grote concentraties van welgestelden. Zo hebben bijvoorbeeld de gemeenten Abcoude, Amstelveen, Bloemendaal, Heiloo, de Bilt, Bunnik, Maarn, Oegstgeest, Voorschoten en Wassenaar een hoge score op deze factor; buiten West-Nederland vallen onder andere Haren, Rozendaal (Gelderland) en Son en Breugel op door een hoge score. Allemaal gemeenten die alom als suburbane woonplaatsen te boek staan. Dat suburbane woongemeenten in 1971 de bevolking met de, gemiddeld genomen, hoogste sociaal-economische status herbergen is trouwens ook wel uit andere bronnen af te leiden. Zo bleek bij de classificatie van gemeenten naar sociale achterstand, die het Sociaal en Cultureel Planbureau onlangs opstelde³ dat juist suburbane gemeenten als Rozendaal (Gelderland), Oegstgeest, Wassenaar, Bloemendaal, Voorschoten en Son en Breugel er het best afkomen. Verder vond Beljon in zijn studie over de bijstandsdichtheid van gemeenten een dimensie die hij als sociaal-economische status typeerde en waarop erkende suburbane gemeenten de hoogste scores behaalden⁴. En tenslotte blijken zeer hoge gemiddelde inkomens en vermogens verhoudingsgewijs veel voor te komen in suburbane woongebieden als de Utrechtse heuvelrug, het Gooi, Zuid-Kennemerland en in Amstelveen en de omgeving van Den Haag. De gemeenten Rozendaal (Gelderland), Wassenaar, Bloemendaal, Blaricum, Oegstgeest en Laren blijken in 1974 de gemeenten met het hoogste gemiddelde inkomen⁵.

De samenhangen tussen deze factor en de geselecteerde materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen zijn als volgt:

1. aantal inwoners: .11
5. % woningen met hoge huurwaarde: .61
7. % kleine woningen: -.27
8. % recent gebouwde woningen: .28
9. reistijd tot gewestelijke hoofdplaats met privé-vervoer: -.35

Slechts variabele 5, het % woningen met een hoge huurwaarde, geeft een redelijk hoge samenhang met factor 1 te zien. En dit ligt ook voor de hand: het woningbestand in genoemde forensengemeenten is kwalitatief goed en dus ook niet goedkoop. Anderzijds is de door hoge scores op deze factor aangeduide bevolking kapitaalkrachtig genoeg om voor hun vraag naar goede, ruime en vaak aanzien afdwingende woningen voldoende te betalen. Variabele 1 correleert licht positief met factor 1. Bij de interpretatie hiervan dient men rekening te houden met de samenhang tussen variabele 1 en variabele 5 (een correlatie van .51). Indien men variabele 5 constant houdt, dan blijkt de correlatie tussen variabele 1 en factor 1 gelijk te zijn aan -.30, dus negatief. Dat variabele 1 wel enige rol speelt bij het verband tussen factor 1 en de indicatoren van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid blijkt ook uit een stapsgewijze regressie-analyse: aan het door variabele 5 verklaarde percentage variantie van 38 voegt variabele 1 nog bijna 6% toe; de andere variabelen voeren dat percentage nog op tot 47%. De regressie-analyse toont aan dat de door hoge scores op factor 1 aangeduide bevolking relatief veel woont in gemeenten waarvan de woningen een relatief hoge huurwaarde hebben, en in gemeenten met dezelfde fractie woningen met een hoge huurwaarde relatief wat meer in kleine dan in grote gemeenten⁷.

Een andere controle op de plausibiliteit van deze factor – dat wil zeggen op het vermogen van deze factor nu inderdaad luxe suburbane woongemeenten aan te duiden – kan gezocht worden in een vergelijking met bestaande typologieën zoals die van het CBS⁸ en die van Hoekveld⁹ (zie tabel 6). Het CBS heeft zijn typologie van Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad voor verschillende jaartallen vastgesteld. Van de 30 «specifieke forensengemeenten»¹⁰ die het CBS voor 1947 vaststelde, hebben er 28 een hoge score op deze factor; en van de 51 gemeenten in 1960 hebben er 46 een hoge score. Hoekveld spreekt in zijn typologie, die hij overigens slechts op, wat hij noemt, de «Noordzee-Kanaal-Gooi conurbatie» toepast, van villadorpen en stedelijke woondorpen; 6 van de 7 villadorpen en 2 van de 3 stedelijke woondorpen behalen op factor 1 een hoge score. Hoekveld gebruikt als criterium om vast te stellen wanneer een gemeente tot suburb werd onder andere het jaar waarin een gemeente voor het eerst een vestigingsoverschot had. Van de 16 gemeenten die zich eind vorige eeuw of begin deze eeuw blijken hun vestigingsoverschot als suburbs aandienend, bezitten er 12 een hoge score op deze factor.

Tabel 6. De verdeling van de scores van een aantal als subuurbaan gekwalificeerde gemeenten op de factor allochtone welgestelden

	Aantal	Score op factor 1 > 0.50	Score op factor 1 < 0.50
CBS typologie 1947 specifieke forensengemeenten	30	28	2
CBS typologie 1960 specifieke forensengemeenten	51	46	5
Hoekveld's typologie villadorpen	7	6	1
Hoekveld's typologie stedelijke woondorpen	3	2	1
Hoekveld: vestigingsoverschot tussen 1870 en 1930	16	12	4

Bron: CBS, 1964; Hoekveld, 1964.

Al met al kan vastgesteld worden dat gemeenten, die al lange tijd als suburbane woongemeente te boek staan op de eerste van de intra-gewestelijke factoren in het algemeen een hoge score bezitten. Kortom, de door hoge scores op deze factor aangeduide bevolking wordt anno 1971 relatief veel in luxe suburbane gemeenten gevonden; een sterk allochtone bevolking met een hoge sociaal-economische status en met de werkplaats vaak buiten de woongemeente.

4.2. Factor 2. Minderheden

Factor 2 indiceert vooral de intra-gewestelijke variatie in het voorkomen van «minderheden». In de beschrijving van de variabelen die een hoge binding met deze factor hebben herkent men het gemêleerde gezelschap van groeperingen die in steden wonen¹¹, ofwel omdat men op het stedelijke woningbestand is aangewezen, ofwel omdat men in het stedelijk milieu het best functioneert. Deze factor vertoont de volgende samenhangen met de stedelijkheid indicerende variabelen:

1. aantal inwoners: .72
5. % woningen met hoge huurwaarde: .43
7. % kleine woningen: -.02
8. % recent gebouwde woningen: -.08
9. reistijd tot gewestelijke hoofdplaats met privévervoer: -.10

Zoals verwacht kon worden is de samenhang met variabele 1, aantal inwoners, het grootst. Deze variabele verklaart 52% van de variantie van factor 2; uit een stapsgewijze regressie-analyse blijkt dat de andere variabelen daar nog slechts 4% aan toe voegen¹². De regressie-analyse maakt duidelijk dat het verband tussen factor 2 en de variabelen voornamelijk tot uiting

komt in het verband tussen de factor en variabele 1; met andere woorden, de door hoge scores op factor 2 aangeduide bevolking treft men relatief veel aan in grote plaatsen¹³. Het zijn dan ook kernsteden die op deze factor hoog scoren: Amsterdam, Rotterdam en Groningen behalen de hoogste scores. Meestal behaalt de gewestelijke hoofdplaats, de kernstad, de hoogste score in het gewest. Waar dit niet het geval is behaalt een andere als stad bekend staande gemeente een hoge score: zo heeft Veendam een iets hogere score dan Winschoten, scoort Kampen iets hoger dan Zwolle en Wageningen, Gorinchem, Venray en Weert iets hoger dan respectievelijk Arnhem, Dordrecht, Venlo en Roermond, die men als gewestelijke hoofdcentra de hoogste score op deze factor zou toedienken. In enkele gevallen behalen gemeenten een veel hogere score dan men zou verwachten. Dit geldt bijvoorbeeld voor de gemeenten Ossendrecht, Maarheeze, Cuyk en Sint Agatha en Soest. In dergelijke gevallen bevinden zich (of bevonden zich op 28-2-1971) binnen de gemeente één of meer woonoorden voor buitenlanders, waardoor de scores op de variabelen die het aandeel personen met vreemde nationaliteit en het aandeel alleenstaanden tussen de 35 en 65 jaar indiceren erg hoog is. Vooral aan de scores op deze variabelen danken deze gemeenten hun hoge score op deze tweede dimensie¹⁴.

In hoofdstuk 2 is reeds betoogd dat gemeentegrenzen en de grenzen van de bebouwde kom van een stad of agglomeratie vaak niet samenvallen: in een aantal gevallen worden de gemeentegrenzen overschreden. Veel geografen hebben zich dan ook bezig gehouden met het afgrenzen van agglomeraties, aaneengesloten stukken stedelijke bebouwing¹⁵. De hierbij gehanteerde criteria zijn deels fysiek-morfologisch van aard en hebben deels betrekking op het woon-werkverkeer tussen de stedelijke en aangrenzende gemeenten. De scores van gemeenten op factor 2, waarmee de spreiding van «stedelijke bevolkingscategorïen» binnen gewesten wordt aangeduid, bieden de handreiking voor een ander criterium, namelijk de bevolkingssamenstelling van gemeenten¹⁶. Men zou die gemeenten tot een agglomeratie kunnen rekenen waarvan de bebouwde kommen aangrenzend zijn en die blijken hun score op factor 2 een flink aandeel «stedelijke bevolkingscategorïen» herbergen. De resultaten van de toepassing van deze criteria treft men in bijlage V. Belangrijke agglomeraties zijn aldus bijvoorbeeld die van Amsterdam, waartoe ook Zaandam, Amstelveen, Diemen en Haarlemmermeer (Badhoevedorp) behoren, en die van Rotterdam, waartoe ook Schiedam, Vlaardingen, Maassluis, Rozenburg, Capelle a/d IJssel en Spijkenisse behoren.

Resumerend kan gesteld worden dat de door hoge scores op deze dimensie aangeduide bevolkingscategorïen anno 1971 relatief veel in kernsteden van de diverse gewesten gevonden kunnen worden.

4.3. Factor 3. Allochtone jonge gezinshuishoudens

Ook op factor 3 hebben 2 soorten variabelen een hoge lading: variabelen die duiden op allochtoon forensisme en, anders dan bij factor 1, variabelen die duiden op de aanwezigheid van jonge gezinshuishoudens. Waar factor 1 verbonden is met suburbanisatie en sociaal-economische status is factor 3 verbonden met suburbanisatie en levensfase/leeftijdsopbouw; een duidelijke illustratie van het dominante belang van het proces van suburbanisatie voor de binnengewestelijke differentiatie. In hoofdstuk 5 zal hier nader op worden ingegaan. Vooral gemeenten als Heerhugowaard, Heemskerk, Spijkenisse, Vianen, Purmerend, Oudorp en Zoetermeer bezitten blijken deze factor een groot aandeel allochtone jonge gezinshuishoudens; allen «overloopkernen», dat wil zeggen plaatsen waar zich in de zestiger jaren, soms op instigatie van de overheid, soms zonder dat de overheid dit stimuleerde, verhoudingsgewijs veel forensen hebben gevestigd¹⁷. Het verschijnsel van de suburbanisatie nam in deze periode namelijk een grote vlucht. Waar voorheen suburbanisatie beperkt bleef tot een kleine elite, vertrokken nu grote aantallen vooral jonge gezinnen uit de stad. Bevreesd voor de definitieve aantasting van de in Nederland schaarse «open ruimte» en natuurgebieden, heeft de overheid gepoogd deze suburbanisatie of overloop te kanaliseren

door hiervoor een aantal groei-kernen aan te wijzen¹⁸. Dit beleid had in zoverre succes dat deze groei-kernen inderdaad een deel van de overloop opvingen, maar kon niet verhinderen dat ook talrijke andere, hiervoor niet aangewezen plaatsen een relatief grote groei ten behoeve van voormalige stedelingen doormaakten. Beide typen plaatsen hebben zodoende relatief veel allochtone forensen en een jonge bevolking.

De samenhangen tussen factor 3 en de materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen luiden als volgt:

1. aantal inwoners: -.02
5. % woningen met hoge huurwaarde: .12
7. % kleine woningen: -.32
8. % recent gebouwde woningen: .67
9. reistijd tot gewestelijke hoofdplaats met privévervoer: .05.

De samenhang met variabele 8, die de recente bouw van nieuwe woningen aangeeft, is begrijpelijkerwijs het grootst; deze variabele verklaart 45% van de variantie van factor 3. De andere vier variabelen voeren dat percentage nog op tot 48¹⁹. De regressie-analyse toont aan dat we een jonge suburbane bevolking relatief veel aantreffen in plaatsen die recent sterk zijn gegroeid²⁰. Een jonge bevolking kan natuurlijk ook verkregen worden door een hoog geboorte-overschot. Nu gaat dit in overloop-kernen hand in hand: de vooral jonge gezinnen die zich er met hun kinderen vestigen dan wel er hun kinderen krijgen, zorgen voor een jonge bevolking, al wil dit uiteraard niet zeggen dat de vruchtbaarheid er ook hoog is; daar blijkt in deze factor uit de binding van variabele 2 althans niets van.

Beljon vond in zijn reeds genoemde studie over de bijstandsdichtheid van gemeenten een factor die sterk op deze factor lijkt²¹. Ook bij Beljon hebben vooral met leeftijdsopbouw verbonden variabelen een hoge binding met de factor en ook hier behalen overlooppogemeenten als Heerhugowaard, Zoetermeer, Spijkenisse, Purmerend, Capelle aan de IJssel en Heemskerk de hoogste scores, terwijl net als in deze studie grote steden als bijvoorbeeld Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, die hun jonge gezinnen hebben zien suburbaniseren de laagste score behalen. Ook bij beschouwing van een studie van de Provinciaal Planologische Dienst van Noord-Holland kan men constateren dat juist plaatsen die tussen 1960 en 1971 het snelst zijn gegroeid op deze factor de hoogste scores bezitten²².

Het verschil tussen factor 1, die vooral wijst op de aanwezigheid van allochtone forensen met een hoge sociaal-economische status zonder specificatie van levensfase en factor 3, die de ruimtelijke segregatie aanduidt van allochtone forenserende jonge gezinshoofden zonder specificatie van sociaal-economische status, lijkt te duiden op het onderscheid tussen meer luxe en «mimum-choice» overloopgebieden, zoals dit bijvoorbeeld vastgesteld kan worden voor de meer luxe overloop naar gebieden ten zuiden van Amsterdam en de suburbanisatie van lagere inkomensgroepen naar Noord-Holland-Noord²³. Dit verklaart wel het onderscheid naar sociaal-economische status, maar niet het onderscheid naar levensfase. Immers het standaardtype in de overloop is «het jonge gezin».

Twee verklaringen, waaruit niet eenvoudig gekozen kan worden, dienen zich aan. In de eerste plaats is de suburbanisatie van de hogere inkomensgroepen eerder op gang gekomen dan die van de lagere inkomensgroepen²⁴. Op het moment van migratie naar een suburb had men wellicht een «jong gezin» maar dit is inmiddels ouder geworden. Weliswaar gaat de suburbanisatie van hogere inkomensgroepen door, maar de aanwezigheid van ook oudere allochtone forensen dempt een concentratie van jonge gezinnen af. Voor de lagere inkomensgroepen geldt dit minder, omdat hun suburbanisatie van recentere datum is. Een andere, overigens niet tegenstrijdige verklaring zou kunnen zijn dat de hogere inkomensgroepen ook in andere levensfasen meer tot suburbanisatie geneigd zijn²⁵. De lagere inkomensgroepen zouden dan alleen uit de stad vertrekken wanneer de noodzaak van een ruime woning en rustig woonmilieu voor hun jonge gezin echt urgent is, als men tenminste de stap financieel kan bekostigen.

4.4. Conclusie

In het voorgaande zijn drie dimensies of factoren besproken die geacht mogen worden de binnen-gewestelijke differentiatie naar sociaal-economische status, naar het voorkomen van minderheden en naar leeftijdsopbouw te representeren. Elk van deze dimensies bleek samen te hangen met een variabele, die de materieel-ruimtelijke stedelijkheid van gemeenten typeert. Zodoende zullen zowel deze variabelen als deze factoren de ingrediënten kunnen gaan vormen voor één of meer typologieën naar stedelijkheidsgraad. En gegeven de in het voorgaande beschreven inhoud van deze variabelen en factoren zal het gebruik ervan ten behoeve van een typologie zeker leiden tot het aanduiden van (kern)steden – factor 2 en variabele 1, aantal inwoners, leiden hiertoe –, suburbs – factor 1 en 3 en variabele 5, het aandeel woningen met een hoge huurwaarde, en 8, het aandeel recent gebouwde woningen, staan hiervoor garant – en plattelandskernen – die gemeenten, die op basis van deze variabelen en factoren niet duidelijk naar voren treden –. In hoofdstuk 6 zal op een en ander nader worden ingegaan.

Noten

¹ We wijzen er nogmaals op dat de in dit hoofdstuk beschreven analyses zijn gebaseerd op variabelen die ten opzichte van het gewest zijn gestandaardiseerd, en op factoren die van dergelijke gestandaardiseerde variabelen zijn afgeleid.

² Het gebruik van de term allochtone welgestelden als aanduiding van de factor lijkt wellicht een gevolg van een ecologische fout. Immers, uit de principale componenten analyse blijkt slechts dat een hoge score op deze factor wijst op de aanwezigheid van veel allochtonen en veel welgestelden, zonder dat duidelijk wordt dat het ook juist de allochtonen zijn die welgesteld zijn. Op basis van andere onderzoeken is het echter wel duidelijk dat deze link gelegd mag worden. Vandaar dat we verder deze factor via de term allochtone welgestelden aanduiden. Een zelfde rechtvaardiging is te geven voor het gebruik van de aanduiding van factor 3.

³ Sociaal en Cultureel Planbureau, 1977.

⁴ Beljon, 1978, p. 129, 137

⁵ CBS, 1978, p. 325 e.v.; in deze gemeenten treft men bijvoorbeeld relatief zeer veel inkomens van meer dan f 100 000,- per jaar, zie CBS, 1979.

⁶ Gebruikt men de in noot 26 van hoofdstuk 2 aangegeven factoren in plaats van de variabelen 1, 5 en 8, dan stijgt het percentage verklaarde variantie tot 55%. De factor «kwaliteit van het woningbestand» correleert iets hoger met factor 2 (.63) dan variabele 5 (.61).

⁷ In de uiteindelijke regressievergelijking hebben de variabelen 1, 5, 7, 8 en 9 achtereenvolgens als bèta-coëfficiënten: -.28, .65, -.10, .05 en -.18. Alleen de vierde coëfficiënt is niet significant (zie noot 3 hoofdstuk 3).

⁸ CBS, 1964.

⁹ Hoekveld, 1964, p. 44 e.v.

¹⁰ In een «specifieke foransengemeente» is meer dan 60% allochtoon, meer dan 30% van de beroepsbevolking woonforens en meer dan 80% employé. Het zijn dus gemeenten, die gekenmerkt worden door een hoge allochtoniteit, veel woonforensisme en een hoge sociaal-economische status.

¹¹ Gans, 1968; Rex, 1968.

¹² Vervangt men weer de variabelen 1, 5 en 9 door de erbij horende factoren, dan stijgt het percentage verklaarde variantie tot 59%. De factor agglomeratiegraad heeft een iets hogere correlatie met factor 2 (.75) dan variabele 1 (.72).

¹³ In de uiteindelijke regressievergelijking hebben de variabelen 1, 5, 7, 8 en 9 als bèta-coëfficiënten achtereenvolgens: .69, .17, .02, -.09 en .17. De (overigens geringe) eigen inbreng van variabele 9 is dus in de andere richting dan men op basis van de gewone correlaties zou kunnen denken. Alleen de derde coëfficiënt is niet significant (zie noot 3 hoofdstuk 3).

¹⁴ Zo bevond zich in Ossendrecht op 26-2-1971 een grote hoeveelheid Duitsers, die aan de bouw van een chemische fabriek te Antwerpen werkten. Deze buitenlanders zijn inmiddels

weer vertrokken. In Maarheeze bevond zich een inmiddels gesloten woonoord voor Marokkaanse en Spaanse fabrieksarbeiders. In Cuyk en St. Agatha bevinden zich een aantal woonoord voor, veelal Spaanse, gesterbeiders, die bij de vleesfabriek Homburg werken. In Soest bevinden zich een aantal pensions voor Zuid Europese en Noord-Afrikaanse gesterbeiders, die in Amersfoort en Bunschoten werken.

¹⁵ Rijksdienst, 1958; IUR, 1959; Stalgenga, 1981; Hoekveld 1964, Schmitz, 1966; Wissink, 1986.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Durkheim 1963; Guffens, 1986.

¹⁷ Tweede nota, 1966, p. 168 e.v.; Derde nota, 1976, p. 179 e.v.

¹⁸ Tweede nota, 1966.

¹⁹ bij het gebruik van factoren in plaats van de variabelen 1, 5 en 9 is het percentage verklaarde variantie gelijk aan 50%.

²⁰ In de uiteindelijke regressievergelijking zijn de bèta-coëfficiënten van de variabelen 1, 5, 7, 8 en 9 achtereenvolgens: .07, -.11, -.14, .67 en .09. Alleen de eerste coëfficiënt is niet significant (zie noot 3, hoofdstuk 3).

²¹ Beljon, 1978.

²² Provinciaal Planologische Dienst, 1976.

²³ Van Engelsdorp Gastelaars, 1973.

²⁴ Hoekveld, 1964, p. 50 e.v.

²⁵ Hoekveld, 1964.

5. Het verband tussen de intergewestelijke en de intra-gewestelijke geleding

In hoofdstuk 1 is de veronderstelling geuit dat de intra-gewestelijke geleding naar stedelijkheidsgraad zich het meest uitgesproken zou voordoen in de centrale, dat wil zeggen de meest stedelijke, gewesten. In het volgende zal op deze stelling een nadere toelichting worden gegeven en zal gepoogd worden aan de hand van de analysesresultaten de plausibiliteit ervan aan te tonen.

In de centrale gewesten is het meest duidelijk sprake van agglomerering, dat wil zeggen dat hier de grote opeenhoping van werkgelegenheid, bevolking en voorzieningen de neiging vertoont steeds verder uit te groeien, doordat zij dankzij die concentratie standplaatskwaliteiten heeft verkregen, die elders ontbreken¹. Zoals in hoofdstuk 1 reeds uiteengezet maakt de groei in omvang en diversiteit allerlei functionele specialisatie mogelijk; enerzijds door afsplitsing van functies bij de aanwezige grondgebruikers, anderzijds door oprichting of vestiging van specialistische instellingen en bedrijven. Voor bedrijven en instellingen is de grote omvang voorwaarde om de functioneel gespecialiseerde eenheden voldoende omzet te garanderen. Alleen dan kan er een uitgebreid arsenaal aan toeleveringsbedrijven, schoonmaak-, reparatie- en onderhoudbedrijven ontstaan en bestaan; of bedrijven en instellingen gericht op research, onderzoek, onderwijs, data-verwerking, voorlichting, bank- en verzekeringswezen, personeelsbemiddeling, expeditie en transport etc.². Slechts grote aantallen klanten kunnen gespecialiseerde winkels, scholen, cultuurcentra een voldoende omzet bieden. Het aldus groeiende specialistische en complexe geheel van bedrijven en voorzieningen is op zich reden voor de aanwezigheid en vestiging van hierbij passende werknemers, terwijl de aanwezigheid van een gedifferentieerde en gespecialiseerde beroepsbevolking vestiging of specialisatie van bedrijven en instellingen mogelijk maakt. Bovendien bestaat er bij de, binnen dit groeiende en complexe geheel functionerende, grondgebruikers een toenemende vraag naar ruimte voor allerlei specifieke bezigheden en voor een infrastructuur die de behoefte aan het zeer complexe geheel van contacten en communicatie tussen de verschillende eenheden van grondgebruik realiseerbaar moet kunnen maken. Ook hier is in hoofdstuk 1 nader op ingegaan.

Dit alles tezamen heeft, bij uitstek in gewesten waar genoemde agglomerering het duidelijkst optreedt, het probleem van congestie veroorzaakt; de behoefte aan ruimte kan niet gerealiseerd worden; grondgebruikers beginnen elkaar ten behoeve van hun eigen functioneren steeds meer te hinderen. Uiteraard is dit probleem het meest urgent op die plaatsen waar een verouderde gebouwde omgeving en infrastructuur bestaat: de centra van grote oude steden³. Hier kan men dan ook de congestie het duidelijkst waarneemen: verkeersopstoppingen, het ontbreken of niet vrij zijn van trottoirs, winkels en bedrijven die ten dele op straat functioneren (bij laden en lossen, ten behoeve van opslag, voor parkeerruimte e.d.). Samen met de hoge grondprijs leidt dit tot allerlei verdringingsverschijnselen. Bij bewoners doen zich bovendien soortgelijke problemen voor: ook voor hen ontbreekt de mogelijkheid om een toename in de ruimtebehoefte te realiseren. Gevolg van één en ander is suburbanisatie, een sterk selectief proces, zowel bij bewoners, die in dit geweld van congestie en grondprijzen vaak de zwakste partij zijn⁴, als bij, vooral ruimtebehoevende, bedrijven en instellingen. Door te suburbaniseren kan aan de ruimtebehoefte tegemoet gekomen worden, terwijl de andere eenheden van grondgebruik, op de contacten waarmee men ten be-

hoeve van het eigen functioneren is aangewezen, binnen bereik blijven. Bij bewoners wordt de consequentie van dit gebeuren, een minder hoge bevolkingsdichtheid, vaak als «gezinsverdunding» aangeduid. Juist deze suburbanisatie is de motor achter de binnen-gewestelijke differentiatie⁵.

Dit suburbanisatieproces vindt weliswaar momenteel overal in Nederland plaats; de mate waarin is echter aan verschillen onderhevig. Congestiever-schijnselen treden namelijk het meest duidelijk naar voren in de centrale gewesten. Hier is namelijk het aanbod van beschikbare ruimte het meest beperkt, omdat er, vooral in de kernsteden, van oudsher de grootste en meest dichte opeenhoping van grondgebruikers bestaat tezamen met een verouderde en kleinschalige materiële infrastructuur. Daarnaast is de vraag naar ruimte er het grootst, enerzijds vanwege de standplaatsvoordelen die men er kan genieten; anderzijds omdat zich hier, mogelijk gemaakt door de grotere welvaart, een toenemend gebruik van ruimte vergende materiële middelen en afsplitsing van functies het duidelijkst manifesteren. Het lijkt dus gerechtvaardigd te veronderstellen dat juist in centrale gewesten suburbanisatie het belangrijkste is en daarmee de binnen-gewestelijke differentiatie het meest uitgesproken. Juist in de gewesten, die we op basis van de intergewestelijke analyse centrale gewesten mogen noemen (zie kaart 2, klasse 1), treffen we de grote steden en de meeste suburbanisatie.

Tabel 7. De verdeling van de specifieke forensengemeenten, die het CBS in 1947, 1960 en 1971 onderscheidt, over de centrale, intermediaire, semi-perifere en perifere gewesten⁶

	Totaal	Centrale gewesten	Inter-mediaire gewesten	Semi-perifere gewesten	Perifere gewesten
Specifieke forensengemeenten in 1947	30	21	7	2	0
Specifieke forensengemeenten in 1960	53	38	12	3	0
Specifieke forensengemeenten in 1971	137	83	40	14	0
Totaal aantal gemeenten in 1971	855	169	256	244	186
Aandeel specifieke forensengemeenten in 1947 %	3.5	12.4	2.7	0.8	0.0
Aandeel specifieke forensengemeenten in 1960 %	6.2	22.5	4.7	1.2	0.0
Aandeel specifieke forensengemeenten in 1971 %	16.0	49.1	15.6	5.7	0.0

Bron: CBS, 1964; Stichting Wetenschappelijke Atlas van Nederland, 1963-1977.

Wanneer we ons richten naar de criteria die het CBS in zijn typologie ten behoeve van de aanduiding van «specifieke forensengemeenten» hanteert⁷ dan zien we dat het laeuwedeel van deze gemeenten zich inderdaad zich in in de centrale gewesten, de Randstad, bevindt, terwijl de rest voornamelijk ligt in klasse 2, de intermediaire gewesten, die grotendeels aan de Randstad grenzen, zoals Noord-Holland-Noord, het Groene Hart en de Veluwe (zie tabel 7; de indeling in centrale, intermediaire, semi-perifere en perifere gewesten komt overeen met de indeling in respectievelijk klasse 1, 2, 3 en 4 van kaart 2). Wanneer men bovendien het aandeel van de gemeenten in de centrale gewesten, dat door het CBS in de diverse jaren tot de specifieke forensengemeenten wordt gerekend, vergelijkt met het aandeel in de andere klassen dan tonen de verschillen zich nog duidelijker.

Uit tabel 7 valt verder af te lezen, dat suburbanisatie zich binnen de centrale gewesten anno 1971 niet alleen duidelijker manifesteert, maar zich, blijkens de cijfers voor 1947 en 1960, ook eerder dan elders voordeed. Wat dit betreft, kan er tussen de centrale gewesten nog een nader onderscheid gemaakt worden. Hoekveld heeft in zijn reeds eerder genoemde studie aange-

toond dat het suburbanisatieproces rond Amsterdam reeds eind 19e eeuw een aanvang nam⁸. Van Engelsdorp Gastelaars en Wagenaar hebben bij vergelijking tussen de drie grote steden Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage alsmede de zones platteland rond deze steden, laten zien dat suburbanisatie zich het eerst rond Amsterdam voordeed, gevolgd door 's-Gravenhage en Rotterdam⁹. Dit is in zoverre begrijpelijk dat Amsterdam eind vorige eeuw inderdaad de grootste stad was met de hoogste dichtheden en de grootste congestie. De suburbane zone van Rotterdam, de op één na grootste stad, maakte echter zowel eind vorige eeuw als in het begin van deze eeuw een mindere groei door dan die van 's-Gravenhage. Ook wanneer gekeken wordt naar de aanwezigheid van specifieke forensengemeenten binnen de gewesten dan valt de bijzondere positie van Rotterdam op: in 1947 geen enkele, in 1960 verhoudingsgewijs minder dan de andere gewesten in de Randstad, terwijl pas tussen 1960 en 1971 het gewest van Rotterdam een belangrijke uitbreiding met specifieke forensengemeenten ondergaat. Deze ontwikkeling in het gewest Rotterdam kan in verband gebracht worden met onder andere Hoekveld's visie dat Rotterdam geen eigen suburbs ontwikkelde, maar hiervoor aansluiting zocht bij de Haagse agglomeratie¹⁰. Men kan de verklaring wellicht ook zoeken in het feit dat Rotterdam over minder elite onder zijn woonbevolking beschikte; in tegenstelling tot Amsterdam en 's-Gravenhage die van oudsher als commercieel-dienstverlenend centrum respectievelijk als residentiestad en politiek-bestuurlijk centrum een aanzienlijke toplaag bezaten. Het is namelijk juist de elite geweest, die het eerst in het suburbanisatieproces werd betrokken¹¹. De op de haven georiënteerde bedrijvigheid van Rotterdam zou dan geleid hebben tot een bevolking met een minder hoog sociaal-economisch niveau; iets wat te rijmen valt met de aanduiding «arbeidersstad», zoals Rotterdam algemeen te boek staat. Opvallend is inderdaad dat de score van gewest Rotterdam op de eerste gewestelijke factor, welstand, de laagste is van de vijf in klasse 1 vallende gewesten. De gemeente Rotterdam blijkt ook in 1955 een lager inkomen per hoofd van de bevolking te bezitten dan bijvoorbeeld Den Haag, Haarlem en Amsterdam¹².

De met betrekking tot Rotterdams binnen-gewestelijke differentiatie gevolgde redenering brengt ons tot de stelling dat de binnen-gewestelijke differentiatie van een gewest bezien moet worden in het licht van de positie die het betreffende gewest binnen Nederland inneemt. Immers, bij de analyse van de intergewestelijke geleiding binnen Nederland is gebleken dat een centrale of juist perifere positie van het gewest grote betekenis heeft voor het bevolkingsbestand dat men in dat gewest aantreft. Via suburbanisatie wordt dit bevolkingsbestand binnen-gewestelijk «herverdeeld». De aan- of afwezigheid van bepaalde bevolkingscategorieën in een gewest vormt dus de randvoorwaarde waarbinnen een binnen-gewestelijke differentiatie zijn beslag kan krijgen. De relatieve afwezigheid van elite in Rotterdam zou zo bezien aan de basis liggen van de minder sterke suburbanisatie in het gewest Rotterdam.

Ligt het probleem van congestie in centrale gewesten aan de basis van de binnen-gewestelijke differentiatie, in perifere gewesten speelt dit probleem veel minder; de strijd om grond is er minder intens. De aan te treffen binnen-gewestelijke differentiatie is minder van suburbanisatie en meer van plaatselijke omstandigheden en toeval afhankelijk. Eén en ander blijkt uit het feit dat autochtone forensen in perifere gewesten verhoudingsgewijs belangrijker en allochtone forensen minder belangrijk zijn (zie bijlage III). Het verschil tussen allochtone en autochtone forensen is aanzienlijk. Allochtone forensen zijn veelal voormalige stedelingen, behorend tot de middengroepen en hoofd van een jong gezin. Autochtone forensen daarentegen hebben vaak hun (voormalig agrarisch) werk in hun woongemeente verloren, zijn ter plekke blijven wonen, maar elders, veelal in de industrie van een nabij gelegen stad, gaan werken. Zo beschrijft Saal hoe in Emmen en omgeving, een perifere gewest, onder invloed van industrialisatie de economische en sociale hiërarchie tussen de diverse dorpskernen ingrijpende wijzigingen heeft

ondergaan¹³. In Emmen, waar de industrialisatie heeft plaatsgevonden en waar men een goed voorzieningenniveau treft, woont het middenkader en de topleiding van de industrie. Buiten Emmen wonen agrariërs, middenstanders en een tamelijk brede laag industrie-arbeiders, die als autochtone woonforensen op Emmen pendelen. De (hoog)geschoolden onder deze industrie-arbeiders vertonen de neiging zich in Emmen te vestigen, deels omdat er door sociale woningbouw woonruimte voor hen beschikbaar komt, deels omdat zowel zij zelf als hun huisgenoten op de werkgelegenheid, de scholen en de voorzieningen van Emmen georiënteerd zijn. In een perifere gewest als Emmen ligt suburbanisatie dus niet ten grondslag aan de binnen-gewestelijke differentiatie, maar industrialisatie, die, gestuurd door de overheid, in Emmen zelf tot stand kon komen, omdat de beschikbare ruimte en het ontbreken van congestie hier nog de mogelijkheden toe bladen. De resulterende differentiatie is hier dan ook geheel anders dan in centrale gewesten: niet de gemeenten rondom, maar de stad zelf komt te beschikken over een vrij jonge bevolking met een verhoudingsgewijs hoge sociaal-economische status.

Bovenstaande overwegingen leiden tot de verwachting dat de binnengewestelijke differentiatie in centrale gewesten groter zal zijn dan in perifere gewesten. Daarbij doet zich echter wel een moeilijkheid voor. Alvorens de intra-gewestelijke analyse uit te voeren zijn de variabelen gestandaardiseerd ten opzichte van het gewest. Dat betekent dat per variabele de via de standaardafwijking gemeten differentiatie in alle gewesten hetzelfde is. Het lijkt er dan ook op dat de gevolgde analysemethode het onmogelijk maakt de hierboven vermelde verwachting nader te bezien. Deze conclusie mag men echter niet trekken, zoals hieronder zal blijken.

Eerder is aangegeven dat in perifere gewesten de binnen-gewestelijke differentiatie meer van toevallige omstandigheden afhankelijk is dan in centrale gewesten. Hierdoor zullen in perifere gewesten de aan een bepaalde factor gekoppelde variabelen onderling en met de factor minder sterke samenhangen vertonen dan in centrale gewesten. Het resultaat daarvan zal zijn dat de factoren in centrale gewesten een grotere differentiatie zullen vertonen dan in perifere gewesten. Tabel 8 bevat gegevens die het mogelijk maken hierover een uitspraak te doen.

Tabel 8. De gemiddelde standaardafwijkingen van de drie intra-gewestelijke factoren in de vier klassen van gewesten

	Centrale gewesten	Inter-mediaire gewesten	Semi-perifere gewesten	Perifere gewesten
Gemiddelde standaardafwijking factor 1 — Allochtone welgestelden	1.18	1.10	0.95	0.87
Gemiddelde standaardafwijking factor 2 — Minderheden	0.98	1.04	1.09	0.95
Gemiddelde standaardafwijking factor 3 — Allochtone jonge gezinshuishoudens	1.23	1.01	0.96	0.90

De veronderstellingen gaan voor wat betreft de eerste en derde factor geheel op: hoe centraler de gewesten, hoe hoger de standaardafwijking. Voor factor 2 klopt de veronderstelling niet; het is echter de vraag of de standaardafwijking bij deze factor wel een goede maat is¹⁴.

Het ligt voor de hand in dit verband nader in te gaan op de positie van de kernstad in het gewest. Deze speelt in het suburbanisatieproces immers een sleutelrol: de congestie is er het sterkst en dit leidt tot het vertrek van jonge, vrij kapitaalcrachtige gezinnen, terwijl in de kernstad een verhoudingsgewijs oude bevolking met een betrekkelijk lage sociaal-economische status achter-

blijft. Ook minderheden blijven in de kernstad achter of nestelen zich op de vrijgekomen plaatsen. En dit alles geldt weer sterker voor de centrale gewesten: de kernsteden in de centrale gewesten zullen dus op factor 1 lager, op factor 2 hoger en op factor 3 lager scoren dan de kernsteden in perifere gewesten.

Tabel 9. De gemiddelde scores van de kernsteden op de drie intra-gewestelijke factoren in de vier klassen van gewesten

	Centrale gewesten	Inter-mediaire gewesten	Semi-perifere gewesten	Perifere gewesten
Gemiddelde score van de kernstad op factor 1 — Allochtone welgestelden	-0.75	0.16	0.50	0.52
Gemiddelde score van de kernstad op factor 2 — Minderheden	2.71	2.24	2.24	1.79
Gemiddelde score van de kernstad op factor 3 — Allochtone jonge gezinshuishoudens	-1.88	-1.28	-0.60	-0.20

Blijkens tabel 9 worden de kernsteden in de centrale gewesten gekenmerkt door een bevolkingssamenstelling die wat betreft sociaal-economische status ver onder het gewestelijk gemiddelde ligt (het gewestelijk gemiddelde is 0.00). Dit ondanks de top-positie die deze Randstad-steden in 1955 wat dit betreft nog bezaten¹⁵. Elders hebben de steden een score die boven het gewestelijke gemiddelde ligt; dit geldt het sterkst in perifere gewesten! Op factor 2 scoren de kernsteden in de centrale gewesten hoger dan de kernsteden elders. De kernsteden in de centrale gewesten gelden dus meer als concentratiepunt voor de zich binnen het gewest bevindende minderheden dan de kernsteden in de periferie. Wat betreft de score op factor 3 zien we de kernsteden in de centrale gewesten getypeerd door een oude bevolking; en dit geldt in de periferie weer minder, al scoren ook de kernsteden in de periferie op factor 3 relatief laag.

Bepaalde congestie-verschijnselen lijken zich trouwens ook te gaan voordoen in plaatsen die al geruime tijd geleden tot suburbs zijn geworden. Ook hier is de ruimte ter plekke vergeven aan grondgebruikers die deze niet meer afstaan (woning-eigenaren) en ontbreekt de ruimte voor bijvoorbeeld nieuwbouw. Dit leidt er toe dat ook de van oudsher bestaande suburbane woongemeenten een blijkens factor 3, oude bevolking bezitten, bijvoorbeeld Bloemendaal, Heemstede, Voorburg en Wassenaar. Deze «oude suburbs» treft men weer vooral in centrale gewesten.

Tabel 10 en 11 geven een verdere bevestiging van de veronderstelling dat de binnen-gewestelijke differentiatie zich in de centrale gewesten duidelijker voordoet dan in de perifere gewesten. Deze veronderstelling kan namelijk gegeven de juistheid er van, nog iets verder uitgewerkt worden. Immers, waar de binnen-gewestelijke differentiatie in de perifere gewesten minder systematisch en meer van toeval of plaatselijke omstandigheden afhankelijk is, zal ook de geboden verklaring minder opgeld doen. Anders gezegd, de samenhangen met de stedelijkheid indicerende variabelen zullen in de perifere gewesten lager zijn.

Tabel 10. De van de factoren met behulp van meervoudige regressie-analyse verklaarde variantie in totaal en in elk van de vier klassen van gewesten afzonderlijk

	Totaal	Centrale gewesten	Inter-mediaire gewesten	Semi-perifere gewesten	Perifere gewesten
Factor 1 — Allochtone welgestelden	47	67	55	44	30
Factor 2 — Minderheden	56	68	57	56	53
Factor 3 — Allochtone jonge gezinshuishoudens	48	78	54	34	43

Tabel 11. De correlatie-coëfficiënten tussen de drie intra-gewestelijke factoren en de belangrijkste materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen voor alle gemeenten en voor de gemeenten binnen elk van de vier klassen van gewesten afzonderlijk

	Totaal	Centrale gewesten	Inter-mediaire gewesten	Semi-perifere gewesten	Perifere gewesten
Factor 1 = Allochtone welgestelden — variabele 5 = % woningen met hoge huurwaarde	.61	.76	.66	.53	.51
Factor 2 = Minderheden — variabele 1 = aantal inwoners	.72	.82	.72	.70	.68
Factor 3 = Allochtone jonge gezinshuishoudens — variabele 8 = % recent gebouwde woningen	.67	.84	.71	.52	.63

De samenhang tussen factor 3 en het aandeel recent gebouwde woningen is in de perifere gewesten wat hoger dan men zou verwachten. De tabellen 10 en 11 leveren echter een bevestiging op van de geuite veronderstelling: in centrale gewesten is de samenhang tussen de factor en de stedelijkheid indicerende variabele hoger dan in perifere gewesten; ofwel, de geboden verklaringen gelden in de centrale gewesten sterker.

Resumerend kunnen we vaststellen dat er in de centrale gewesten het meest duidelijk sprake is van agglomereringsverschijnselen. De hieruit resulterende congestie probeert men te bestrijden door een specifiek standplaatsgedrag: er vindt suburbanisatie plaats. Dit proces is echter sterk selectief van aard en betreft, waar het de bevolking aangaat, vooral jonge en welgestelde gezinshuishoudens. Dit selectief bevolkingsverlies laat de kernsteden uiteraard niet ongemoeid: het sociaal-economisch niveau van de bevolking loopt er terug, jonge gezinshuishoudens raken onder- en allerhande minderheden oververtegenwoordigd. Maar ook de ontvangende, suburbane gemeenten krijgen een duidelijker profiel: jonge en welgestelde gezinshuishoudens raken er oververtegenwoordigd. Dit alles leidt juist in centrale gewesten tot scherpere contrasten, tot een duidelijker binnen-gewestelijke differentiatie.

6. Drie typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad

6.1. Twee soorten typologieën

In paragraaf 1.5 zijn drie veronderstellingen geuit:

1. Tussen gewesten bestaat in Nederland momenteel een materieel-ruimtelijke geleiding die het best is te omschrijven als geleiding tussen centrum en periferie; gezien de materieel-ruimtelijke componenten die deze geleiding omvat, zoals bijvoorbeeld verschillen in agglomeratiegraad (de opeenhoping van arbeidsplaatsen, voorzieningen en bewoners per gewest), kan deze als geleiding naar stedelijkheidsgraad worden opgevat.

2. Binnen gewesten bestaat in Nederland momenteel een materieel-ruimtelijke geleiding die het best aangeduid kan worden als geleiding tussen kernstad en suburb; gezien de materieel-ruimtelijke componenten die deze geleiding omvat, zoals bijvoorbeeld verschillen in congestiegraad (de opeenhoping van bebouwing per buurt of gemeente), kan ook deze als geleiding naar stedelijkheidsgraad worden opgevat.

3. Deze geleidingen houden verband met elkaar. In de meest geagglomererde, dat wil zeggen de meest stedelijke, gewesten is de binnengewestelijke geleiding het meest uitgesproken.

In de hoofdstukken 3, 4 en 5 zijn deze veronderstellingen met behulp van de resultaten van een analyse op basis van de Volkstelling van 1971 empirisch onderbouwd. Gegeven de plausibiliteit van deze hypothesen betreffende de binnen Nederland bestaande milieudifferentiatie dienen in dit hoofdstuk zodoende één of meer typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad te worden opgesteld. Uit bovenstaande analyse volgt tevens, dat een op te stellen typologie zowel een aanduiding moet bevatten van de stedelijkheid van het gewest, waarbinnen de betreffende gemeente ligt, als een aanduiding van de stedelijkheidsgraad van de gemeente binnen dit gewest. Dit is ook daarom noodzakelijk, omdat een binnen-gewestelijke typering alleen betekenis heeft in de context van het gewest waarbinnen een gemeente ligt. De binnen-gewestelijke analyse is immers uitgevoerd nadat de gemeentelijke scores ten opzichte van het gewest waren gestandaardiseerd (zie paragraaf 2.3).

Voor de typering van gewesten en gemeenten dienen zich op basis van de voorgaande analyse twee mogelijkheden aan¹:

1. Er kan gebruik gemaakt worden van de materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen; de gevonden samenhang met de via factoren geïndiceerde bevolkingskenmerken dient beschouwd te worden als illustratie van de sociaal-wetenschappelijke relevantie van de gebruikte fysiek-morfologische variabelen en dus van de typologie. Een dergelijke fysiek-morfologische typologie, gebaseerd op kenmerken van de gebouwde omgeving, sluit waarschijnlijk het meest duidelijk aan bij de vraag naar een typologie naar stedelijkheidsgraad. Deze typologie beschrijft gewesten immers naar agglomeratiegraad en gemeenten naar congestiegraad en naar de aard van het woningbestand; dat wil zeggen in termen die in de literatuur vaak als kwalificaties voor de stedelijkheidsgraad van een gegeven gebiedseenheid worden gebruikt.

2. Er kan ook gebruik gemaakt worden van de factoren, die de verschillen in bevolkingsopbouw aanduiden. Een typologie die hierop gebaseerd is bezit vooral een maatschappelijke lading, die aansluit bij de geleiding in centrum en periferie en bij die tussen kernstad en suburb. Een dergelijke sociaal-morfologische typologie, die vooral welvaarts- en welzijnsaspecten dekt, ontleent zijn rechtvaardiging aan de samenhang die de ingrediënten ervan blijken te vertonen met de fysiek-morfologische variabelen.

Noten

¹ SGI, 1976.
² Zandsteeg, 1978.
³ Dat in grote steden de ruimte om uit te breiden ontbreekt kan aan de hand van een analyse van C. Cortie geïllustreerd worden (nog niet gepubliceerd onderzoeksmateriaal, SGI). Wanneer men de ruimte om uit te breiden operationeeliseert als het aantal hectaren cultuurgrond (de vorm van grondgebruik, die de minst harde bestemming blijkt te hebben) per 1 000 woningen en de uitbreiding als de procentuele toename van het aantal woningen in een bepaalde periode door nieuwbouw, dan blijkt de samenhang tussen deze twee variabelen in grotere gemeenten sterk te zijn: de geringe uitbreiding in grote steden hangt blijkbaar samen met een gebrek aan ruimte om uit te breiden. In kleinere gemeenten bestaat deze samenhang niet: uitbreiding komt wel in kleine gemeenten met veel beschikbare ruimte tot stand; niet in alle kleine gemeenten, maar in diegenen, die er om andere redenen het meest voor in aanmerking komen.
⁴ Pahl, 1975, hoofdstuk 5.
⁵ Boeras, 1955; Hoekveld, 1964; Steigenga, 1971; Ostendorf, 1974.

⁶ De percentages zijn allen berekend op basis van het aantal gemeenten in 1971, en niet op basis van het aantal gemeenten in het jaar van beschouwing. Nu zijn de verschillen in percentages zo groot dat bovengenoemde keuze geen invloed heeft op de uiteindelijke conclusies, maar de keuze is ook inhoudelijk zeer goed te rechtvaardigen. De specifieke forensengemeenten zijn nl. nauwelijks betrokken bij gemeentelijke herindelingen, en het zou onredelijk zijn de conclusies over de verschillen in het bestand aan specifieke forensengemeenten in de verschillende jaren in de verschillende soorten gewesten te laten beïnvloeden door splitsingen en samenvoegingen van andere gemeenten.

⁷ CBS, 1964; Stichting Wetenschappelijke Atlas van Nederland, 1963-1977, kaart XI-14-S. In een specifieke forensengemeente is meer dan 60% allochtoon, meer dan 30% van de beroepsbevolking woonforans en, in 1947 en 1960 meer dan 60%, maar in 1971 meer dan 80% van de beroepsbevolking employé.
⁸ Hoekveld, 1964.
⁹ Van Engelsdorp Gastelaars en Wagenaar, 1979.

¹⁰ Hoekveld, 1964, p. 54.

¹¹ Hoekveld, 1964.

¹² EIB, 1962.

¹³ Saal, 1972, p. 282.

¹⁴ Zoals uit de wijze waarop de factor in de verschillende delen van dit rapport wordt gebruikt valt op te maken, wordt vooral betekenis toegekend aan hoge scores op deze factor (zie b.v. hoofdstuk VI, waar bij de vorming van de sociaal-morfologische typologie een relatief hoge grens van 1.25 wordt gehanteerd). De standaardafwijking is echter ook afhankelijk van de differentiatie bij lagere scores op de factor. Wellicht is het bij deze factor zinvoller om de positie van de kernsteden te betrekken bij de vraag waar de differentiatie het grootst is. Immers, vooral in de kernsteden vindt de concentratie van de verschillende minderheden plaats. De excentriciteit van de score van de kernstad op deze factor in een bepaald gewest dient zich dan ook aan als maat voor de differentiatie van de factor in dat gewest. Uit tabel 9 blijkt dat de op deze wijze gemeten differentiatie in centrale gewesten wel degelijk groter is dan in perifere gewesten.
¹⁵ EIB, 1962.

Beide werkwijzen zijn dus te rechtvaardigen. Elk van beide soorten typologieën kan ook een eigen gebruikswaarde bezitten. Daarom zullen beide typologieën opgesteld worden, al zullen deze typologieën, op grond van de gebleken samenhang tussen de dimensies van beide, in veel gevallen samen vallen.

6.2. Een indeling van gewesten

Zoals in paragraaf 3.4 reeds is aangeduid kan voor de sociaal-morfologische typering van gewesten gebruik gemaakt worden van de factorscores op de factor welstand en voor een fysiek-morfologische typering van de scores van de gewesten op variabele 1, het aantal inwoners van het gewest (zie bijlage VI) ². De factorscores zijn in paragraaf 3.1. reeds ingedeeld in vier klassen: klasse 1 centrale gewesten, klasse 2 intermediaire gewesten, klasse 3 semi-perifere gewesten en klasse 4 perifere gewesten. Deze vier klassen zullen de gewestelijke dimensie van de sociaal-morfologische typologie vormen.

Een zelfde werkwijze wordt gevolgd met de variabele aantal inwoners, die de agglomeratiegraad van gewesten indiceert. Ook hier een indeling in vier zo homogeen mogelijke klassen: klasse I centrale (sterk geagglomereerde) gewesten, klasse II intermediaire (vrij sterk geagglomereerde) gewesten, klasse III semi-perifere (vrij zwak geagglomereerde) gewesten en klasse IV perifere (zwak geagglomereerde) gewesten. Vanzelfsprekend is er een aanzienlijke overlapping tussen beide indelingen: 21 van de 34 gewesten vallen in de overeenkomstige klasse. De overige 13 gewesten zijn steeds één klasse ten opzichte van elkaar verschoven; 5 gewesten vallen bij de fysiek-morfologische typering in een hogere klasse dan bij de sociaal-morfologische typering. Dit geldt bijvoorbeeld voor de gewesten van Enschede, Helmond en Maastricht; gebieden, die vroeger via de textielindustrie en de mijnbouw een fysieke verstedelijking hebben doorgemaakt, maar waarvan de bestaansbasis inmiddels sterk is gereduceerd; naar men mag aannemen is de «bijpassende» bevolking zodoende momenteel ondervertegenwoordigd. In 8 gewesten valt de sociaal-morfologische typering hoger uit. Dit geldt meestal voor gebieden, die tot de Randstad behoren of eraan grenzen, hetgeen een aanwijzing zou kunnen zijn voor het bestaan van gewestgrenzen overschrijdend pendelverkeer, tengevolge waarvan zonder dat de bijpassende «fysieke structuur» aanwezig is de score op de factor welstand wordt «verhoogd».

6.3. Een indeling van gemeenten

Ten behoeve van het opstellen van het binnen-gewestelijke deel van de typologie kan voor een sociaal-morfologische typering aangesloten worden bij de scores die de gemeenten behalen op de drie in hoofdstuk 4 besproken factoren; deze dekken respectievelijk de binnen-gewestelijke differentiatie naar het voorkomen van allochtone welgestelden, minderheden en allochtone jonge gezinshouders. Voor de fysiek-morfologische typering kan gebruik gemaakt worden van de scores die de gemeenten bezitten op de variabelen, die het artefactueel milieu typeren en die met deze factoren lijken samen te hangen; respectievelijk variabele 5, het aandeel woningen met een hoge huurwaarde, variabele 1, het aantal inwoners, als indicering van de congestiegraad, en variabele 8, het aandeel recent gebouwde woningen (zie bijlage VII) ³. In het volgende zal het gebruik van factorscores besproken worden; de scores op de variabelen worden op de zelfde wijze gebruikt.

De drie factoren of dimensies zijn ten opzichte van elkaar onafhankelijk (dat geldt overigens niet voor de variabelen). Dit maakt het voor de hand liggend ten behoeve van de typologie de dimensies ten opzichte van elkaar te kruisen, dat wil zeggen elke klasse van één dimensie te combineren met elke combinatie van klassen op de andere twee dimensies. Het aantal typen dat dan wordt onderscheiden is het produkt van het aantal klassen van elk van de dimensies. Gebruiken we steeds slechts twee klassen (bijvoorbeeld door alleen positieve en negatieve scores te onderscheiden) dan resulteert dit in $2 \times 2 \times 2 = 8$ typen. In dat geval heeft de helft van het aantal typen bijvoorbeeld een stedelijk karakter; ongeveer de helft van alle gemeenten zal dan ook ste-

delijk zijn; en, omdat steden relatief veel inwoners bevatten, woont dan veel meer dan de helft van alle Nederlanders in als stedelijk getypeerde gemeenten. Dit probleem kan men oplossen door een grotere differentiatie toe te staan en/of andere klassegrenzen te nemen. Kiest men voor het eerste, dan wordt het aantal te onderscheiden typen nogal groot. Neemt men bijvoorbeeld bij slechts één dimensie drie klassen, dan wordt het aantal typen al $3 \times 2 \times 2 = 12$; bij drie klassen per dimensie zijn er zelfs $3 \times 3 \times 3 = 27$ typen. Deze aantallen moeten bovendien nog met 4 worden vermenigvuldigd omdat de gemeentelijke typologie gecombineerd moet worden met de gewestelijke typologie. Kiest men voor andere klassegrenzen, dan blijken er, o.a. tengevolge van lage celvullingen, slecht interpreteerbare oplossingen te ontstaan.

Uiteindelijk is gekozen voor een tweetal andere oplossingen. Eén daarvan, waarbij van cluster-analyse gebruik wordt gemaakt, wordt in de volgende paragraaf besproken. Bij de andere wordt een gemeente niet naar meerdere dimensies getypeerd, maar slechts naar die dimensie waarop de gemeente een hoge score behaalt. Een rechtvaardiging voor een dergelijke werkwijze kan gevonden worden in het feit dat de dimensies voornamelijk «éénzijdig» zijn geïnterpreteerd; dat wil zeggen dat bijvoorbeeld wel betekenis is toegekend aan het relatief veel voorkomen van minderheden (steden!), maar aan het relatief ontbreken ervan niet.

Gemeenten die een hoge score (≥ 0.50) behalen op de dimensie «allochtone welgestelden» zullen zodoende «luxe suburbane gemeenten» genoemd worden; gemeenten die hoog (≥ 1.25) scoren op de dimensie «minderheden» worden «stedelijke gemeenten» genoemd; en gemeenten die hoog (≥ 0.50) scoren op de dimensie «allochtone jonge gezinshouders» worden «jonge groei-gemeenten» genoemd⁴. Wanneer een gemeente aan het criterium van meer dan één dimensie voldoet dan geeft de hoogste score voor zijn typering de doorslag. Daarnaast zullen er uiteraard gemeenten zijn, die op geen van de drie dimensies aan de gestelde criteria voldoen: een rest-categorie. Uit het voorgaande is duidelijk geworden, dat men als exponenten van het binnen-gewestelijk differentiatieproces, dat gestuurd wordt door het proces van uitdijend ruimtebeslag en de daaruit voortvloeiende suburbanisatie, kernsteden, luxe suburbane gemeenten en jonge groei-gemeenten kan beschouwen. In de rest-categorie zal men dus vooral die gemeenten aantreffen, waaraan dit binnen-gewestelijk differentiatieproces blijkens de bevolkingssamenstelling (of blijkens de aard van het artefactueel milieu) tot 1971 goeddeels voorbij is gegaan: bijvoorbeeld sterk agrarische gemeenten of gemeenten met vrij veel eigen industriële werkgelegenheid voor vooral de plaatselijke bevolking⁵. Dit type zou men autonome gemeenten of «plattelandsgemeenten» kunnen noemen. Wij zullen de aanduiding «plattelandsgemeenten» hanteren.

Deze gemeenten zullen in hoge mate op zichzelf betrokken zijn en de verschilpunten die eventueel met de buitenwereld bestaan, kunnen behouden of zelfs cultiveren. Men kan aan vele symptomen denken die deze autonomie illustreren: het spreken van een sterk afwijkend dialect, het bezit van een eigen folklore, een klederdracht, het overheersend belang van plaatselijke politiek, het bezit van een eigen religieuze identiteit etc. Het is niet eenvoudig het bestaan van dit type te illustreren met behulp van een relevant criterium, waar ook gegevens over beschikbaar zijn. Wel zou men een aanwijzing kunnen zien in het op grote schaal afwijzen van het inenten van kinderen tegen polio. Inderdaad treft men onder gemeenten met een verhoudingsgewijs laag inentingspercentage⁶ veel plattelandsgemeenten, dat wil zeggen gemeenten die op geen van de drie factoren hoog scoren: 25 van de 41 gemeenten met een inentingspercentage van 75 of lager behalen op geen van de factoren een score die boven de grens uitkomt. Van de 16 uitzonderingen behoren er 12 tot de jonge groei-gemeenten; wellicht is een lage huwelijksleeftijd en hoge vruchtbaarheid in deze gemeenten oorzaak van een jonge bevolking, waardoor de score op factor 3 hoog kan uitvallen. Wanneer men de grens van het inentingspercentage lager stelt, dan neemt het aandeel uitzonderingen af. Iets dergelijks geldt voor gemeenten waar men nog

klederdracht kan aantreffen⁷: van de 22 plaatsen behoren er 11 tot de plattelandsgemeenten, terwijl 9 van de 11 uitzonderingen weer jonge groei-gemeenten zijn⁸.

Een argumentatie als in hoofdstuk 5 gehanteerd is met betrekking tot een verschillende samenhang tussen de factoren en de materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen in de verschillende klassen van gewesten (zie tabel 10 en 11) kan ook hier toegepast worden. En inderdaad komen genoemde uitzonderingen – dat wil zeggen gemeenten met een laag inentingspercentage tegen polio of waar nog klederdracht gedragen wordt en die toch niet tot de plattelandsgemeenten behoren – verhoudingsgewijs minder vaak voor in meer centrale gewesten; ofwel, de illustratie van het binnen-gewestelijk isolement van plattelandsgemeenten met behulp van deze twee criteria gaat in centrale gewesten beter op.

Kortom, binnen gewesten worden vier typen onderscheiden: stedelijke gemeenten (symbool a), luxe suburbane gemeenten (symbool b), jonge groei-gemeenten (symbool c) en plattelandsgemeenten (symbool d).

Een zelfde procedure kan ten behoeve van de fysiek-morfologische typologie gevolgd worden met de materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen (zie bijlage VII). Gemeenten met een grote congestiegraad, geïndiceerd via variabele 1, aantal inwoners, (score ≥ 1.25) worden stedelijke gemeenten genoemd (symbool A); gemeenten, die hoog scoren (≥ 0.50) op variabele 5, aandeel woningen met een hoge huurwaarde, worden luxe suburbane gemeenten genoemd (symbool B); gemeenten, die hoog scoren (≥ 0.50) variabele 8, aandeel recent gebouwde woningen, worden jonge-groei-gemeenten genoemd (symbool C); en de rest wordt weer als plattelandsgemeenten aangeduid (symbool D). En ook hier vertonen de twee indelingen een grote overlapping: 65% van alle gemeenten wordt op dezelfde wijze getypeerd. Bovendien mogen we verwachten dat de overlapping in meer centrale gewesten nog groter is. Immers, in hoofdstuk 5 (tabel 10 en 11) bleek de samenhang tussen de factoren en de materieel-ruimtelijke stedelijkheid indicerende variabelen in centrale gewesten hoger dan in meer perifere gewesten. Dit komt dan ook tot uitdrukking in het percentage gemeenten, dat op overeenkomstige wijze wordt getypeerd: 68% in centrale gewesten, 69% in intermediaire, 63% in semi-perifere en 59% in perifere gewesten.

Uit deze werkwijze resulteren nu twee typologieën, die de milieudifferentiatie binnen Nederland dienen weer te geven. Een fysiek-morfologische typologie, die gebaseerd is op kenmerken van de gebouwde omgeving, bestaande uit 16 typen:

- IA stedelijke gemeente in een centraal gewest;
- IB luxe suburbane gemeente in een centraal gewest;
- IC jonge groei-gemeente in een centraal gewest;
- ID plattelandsgemeente in een centraal gewest;
- IIA stedelijke gemeente in een intermediair gewest; etc.

De tweede typologie is gebaseerd op de differentiatie in bevolkingsopbouw en bestaat uit de zelfde 16 typen:

- 1a stedelijke gemeente in een centraal gewest;
- 1b luxe suburbane gemeente in een centraal gewest;
- 1c jonge groei-gemeente in een centraal gewest;
- 1d plattelandsgemeente in een centraal gewest;
- 2a stedelijke gemeente in een intermediair gewest; etc.

Een bezwaar, dat men met name tegen de laatste van de twee bovenstaande typologieën kan maken, is dat de onafhankelijkheid van de drie binnengewestelijke dimensies er niet in tot uitdrukking komt. Uiteraard kan men dit bezwaar ook inbrengen tegen de eerste typologie, maar het geldt voor de tweede des te sterker omdat de drie dimensies onderling ongecorrleerd zijn, terwijl de drie variabelen onderling wel enige samenhang vertonen (zie tabel 2). Bovendien bleek reeds in hoofdstuk 5, dat bepaalde gemeenten niet alleen op meer dan één dimensie te karakteriseren waren,

6.4. Een indeling van gemeenten met behulp van cluster-analyse

maar dat hier bovendien een zinvolle interpretatie aan gegeven kon worden. Zo bleken bijvoorbeeld met name in de kernsteden in centrale gewesten weinig jonge gezinshuishoudens voor te komen (zie tabel 9); iets dergelijks bleek te gelden voor bepaalde luxe suburbane gemeenten. Zodoende ligt het voor de hand toch ook te proberen gemeenten met behulp van meer dan één dimensie te karakteriseren. In de vorige paragraaf is reeds opgemerkt, dat hierbij van cluster-analyse gebruik gemaakt kan worden. Want juist het doel van cluster-analyse is classificatie of typologie-constructie. Met behulp van cluster-analyse wordt namelijk gepoogd groepen of clusters te vormen, die intern op de betrokken variabelen of dimensies zo homogeen mogelijk zijn en die onderling zo sterk mogelijk verschillen⁹. Om bovengenoemde reden van de ongecorrleerdheid van de te gebruiken dimensies zal bij deze cluster-analyse gebruik gemaakt worden van de factoren. Het is dan wel nodig de factoren voor dit doel tweezijdig te interpreteren. Een lage score op factor 1, allochtone welgestelden, zal geacht worden te wijzen op de aanwezigheid van een (autochtone) bevolking met een verhoudingsgewijs laag sociaal-economisch niveau, een «arme» bevolking. In gemeenten met een lage score op factor 2 treft men relatief weinig minderheden; dit wordt opgevat als een aanduiding van een niet-stedelijk, een «landelijk» karakter. Gemeenten die hoog scoren op factor 3, allochtone jonge gezinshuishoudens, worden geacht te groeien en te beschikken over een allochtone en verhoudingsgewijs jonge bevolking, terwijl gemeenten met een lage score juist niet zullen groeien en een autochtone en relatief oude bevolking zullen bezitten; dit worden «stagnerende» gemeenten genoemd.

Bij het uitvoeren van de cluster-analyse is gebruik gemaakt van het programma Clustan IC zoals dat in gebruik is bij het Technisch Centrum van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam¹⁰. Binnen dit programma is gekozen voor de procedure «relocate», waarbij voor de volgende strategie is gekozen. Via een kruising van de factoren, waarbij bij één factor twee klassen werden onderscheiden en bij de andere twee factoren drie klassen, werd een startoplossing van $2 \times 3 \times 3 = 18$ clusters gevormd. Vervolgens is hierop de procedure «relocate» toegepast. In eerste instantie worden hierbij eenheden verplaatst naar andere clusters als ze daar «dichterbij» liggen dan bij hun eigen cluster. Als criterium voor de «afstand» van een eenheid tot een cluster is hierbij gekozen voor de kwadratische euclidische afstand tussen de eenheid en het centrum van de cluster¹¹. Het gebruik van gewone euclidische afstanden sluit aan bij het feit dat de dimensies ongecorrleerd en gestandaardiseerd zijn. Als na enige «herallocatieronden» geen enkele eenheid meer wordt verplaatst naar een andere cluster, dan wordt de ontstane clusterindeling beschouwd als de beste clusterindeling met 18 clusters; het is overigens niet uitgesloten dat in plaats van een absoluut een lokaal optimum is gevonden. Als criterium voor de kwaliteit van de verkregen clusterindeling dient de som van de «afstanden» van de eenheden tot de clusters waarvan ze deel uitmaken; deze som is gelijk aan de z.g. «Error Sum of Squares». Hoe kleiner deze som, hoe homogener de clusters.

Nadat een zo gunstig mogelijke clusterindeling met 18 clusters is bereikt worden de twee meest op elkaar lijkende clusters samengevoegd. De zo ontstane clusterindeling wordt vervolgens weer via herallocatie omgezet in een zo gunstig mogelijke clusterindeling met 17 clusters, etc. Deze procedure is voortgezet totdat er nog maar vier clusters over waren.

Hoe minder clusters men beschouwt, hoe groter uiteraard de heterogeniteit binnen de clusters wordt. Bij het overgaan op een oplossing met één cluster minder zal de «Error Sum of Squares» dan ook toenemen¹². Bij de keuze welke oplossing uiteindelijk gekozen wordt, spelen zowel de toename van de «Error Sum of Squares» als de interpreteerbaarheid van de clusterindelingen een rol. Uiteindelijk is gekozen voor de goed interpreteerbare oplossing met 8 clusters. Alvorens deze oplossing te bespreken zal echter even worden ingegaan op de oplossing met 4 clusters. Deze vertoont namelijk een opmerkelijke overeenkomst met de in de andere typologieën gehanteer-

de indeling in stedelijke, luxe suburbane, jonge groei- en plattelandsgemeenten.

In tabel 12 staat aangegeven hoe de eenheden behorend tot de 4 clusters met behulp van hun scores op de drie factoren getypeerd kunnen worden. De aangegeven range is het gemiddelde verminderd respectievelijk vermeerderd met éénmaal de standaardafwijking van de factorscores van de tot het betreffende cluster behorende eenheden. Men mag aannemen dat i.h.a. ca. 68% van de scores van de eenheden binnen deze range valt. Op basis van deze ranges is het cluster getypeerd¹³.

Tabel 12. De oplossing met vier clusters: de range (het gemiddelde verminderd respectievelijk vermeerderd met éénmaal de standaardafwijking) van de factorscores van de eenheden behorend tot elk van de vier clusters op de drie intra-gewestelijke factoren

	Factor 1 — Allochtone welgestelden	Factor 2 — Minderheden	Factor 3 — Allochtone jonge gezinshuishoudens
Stedelijke gemeenten	-0.72 — 0.70	0.88 — 2.28	-1.17 — 0.49
Luxe suburbane gemeenten	0.48 — 2.09	-1.09 — 0.42	-1.34 — 0.33
Jonge groei-gemeenten	-0.71 — 1.00	-0.75 — 0.81	0.80 — 2.01
(Arme) plattelandsgemeenten	-1.20 — -0.06	-1.07 — 0.18	-0.92 — 0.34

Het cluster waarvan de eenheden vooral hoog scoren op de factor minderheden is getypeerd als het cluster met stedelijke gemeenten; het cluster met hoge scores op factor 1, allochtone welgestelden, bevat luxe suburbane gemeenten; het cluster met hoge scores op factor 3 bevat jonge groei-gemeenten; en het grootste cluster, waarvan de eenheden op factor 1 laag scoren en op de andere factoren rond het nulpunt, bestaat uit vrij arme plattelandsgemeenten. De grote overeenkomst die deze oplossing in vier clusters vertoont met de hierboven aangegeven indeling van gemeenten is een duidelijke aanwijzing voor de plausibiliteit van de gehanteerde («éenzijdige») interpretatie van de factoren en de hierop gebaseerde typering van de gemeenten. Immers, de eerste drie clusters zijn steeds neutraal (scores rond 0.00, het gemiddelde) op twee van de drie factoren en ontlenen hun typering aan hoge scores op de resterende factor, terwijl de rest in het vierde cluster terecht komt.

De oplossing in acht clusters geeft het volgende resultaat te zien:

Tabel 13. De oplossing met acht clusters: de range (het gemiddelde verminderd respectievelijk vermeerderd met éénmaal de standaardafwijking) van de factorscores van de eenheden behorend tot elk van de acht clusters op de drie intra-gewestelijke factoren

	Factor 1 — Allochtone welgestelden	Factor 2 — Minderheden	Factor 3 — Allochtone jonge gezinshuishoudens
1. Oude stedelijke gemeenten	-0.88 — 0.72	1.31 — 2.63	-1.62 — -0.36
2. Jonge stedelijke gemeenten	-0.59 — 0.63	0.71 — 1.88	0.04 — 1.18
3. Oude luxe suburbane gemeenten	0.91 — 2.49	-0.86 — 0.70	-1.73 — -0.51
4. Jonge luxe suburbane gemeenten	0.94 — 2.13	-0.73 — 0.85	0.41 — 1.88
5. Jonge groeiende gemeenten	-0.53 — 0.47	-1.03 — 0.20	0.80 — 2.10
6. Landelijke plattelandsgemeenten	-0.53 — 0.69	-1.55 — -0.52	-0.52 — 0.32
7. Arme plattelandsgemeenten	-1.59 — -0.60	-0.57 — 0.58	-0.16 — 0.84
8. Stagnerende plattelandsgemeenten	-0.93 — 0.19	-0.73 — 0.28	-1.30 — -0.34

Cluster 1 bevat gemeenten die vooral op factor 2 hoog en op factor 3 laag scoren: gemeenten met relatief veel minderheden en relatief weinig allochtone jonge gezinshuishoudens. Als «prototypen»¹⁴ bevat dit cluster de gemeenten Amsterdam, Den Haag, Dordrecht en Maastricht; verder behoren ook gemeenten als Groningen, Leeuwarden, Kampen, Zwolle, Arnhem, Nijmegen, Amersfoort, Utrecht, Alkmaar, Hilversum en Rotterdam tot dit cluster. Allemaal steden die zelf (anno 1971) niet meer groeien; integendeel, steden wier bevolking door suburbanisatie wordt «afgeroomd». In feite is dit type oude stedelijke gemeenten in hoofdstuk 5 reeds ter sprake geweest.

In cluster 2 vinden we gemeenten die vooral op factor 2 en op factor 3 hoog scoren: jonge groeiende stedelijke gemeenten. In de oplossing met 7 clusters komen nogal wat eenheden uit dit cluster samen met eenheden uit cluster 5. Dit is begrijpelijk, want de clusters lijken op elkaar. In het tweede cluster vindt men niet alleen gemeenten die men zou kunnen typeren als groeiende steden, maar ook gemeenten die men als jonge groeikernen met een stedelijke bevolkingsopbouw zou kunnen aanmerken en die men zich in cluster 5 opgenomen zou kunnen denken. Als prototypen treft men in cluster 2 dan ook naast Delfzijl, Den Helder, Zierikzee, Oss, Waalwijk en Weert gemeenten als Nieuw-Lekkerland, Poortugaal, Best, Oosterhout, Ossendrecht, Gennep, Hulsberg en Stramproy. Verder behoren onder andere Sneek, Emmen, Hoogeveen, Deventer, Steenwijk, Culemborg, Weesp, Vlissingen en Venray tot dit cluster van jonge steden.

In cluster 3 vallen de gemeenten die vooral op factor 1 hoog en op factor 3 laag scoren: oude niet groeiende luxe suburbane gemeenten. Ook dit type kwam in hoofdstuk 5 reeds ter sprake. Het betreft gemeenten, die reeds lange tijd geleden tot suburbane woonplaats zijn geworden en toen een sterke groei doormaakten. Ze hebben hun suburbaan karakter behouden, maar omdat de ruimte voor verdere groei ontbreekt veroudert de bevolking. Ook hoge prijzen op de plaatselijke woningmarkt dragen er toe bij, dat jonge gezinshuishoudens er zich moeilijk zullen kunnen vestigen. Naast de prototypen de Bilt, Bloemendaal, Heiloo, Rhoo, Wassenaar, Helvoirt en Waalre behoren bijvoorbeeld Haren, Rozendaal (Gelderland), Amstelveen, Bergen, Blaricum, Heemstede, Naarden, Oegstgeest en Voorburg tot dit cluster.

In cluster 4 treffen we gemeenten die juist op factor 1 en op factor 3 hoog scoren: luxe suburbane gemeenten die nog wel verder groeien. Veelal zullen deze gemeenten recenter tot suburbane gemeenten zijn geworden en nog wel de ruimte voor verdere groei bezitten. Tot de prototypen behoren Hoevelaken, Son en Breugel, Bunde, Cadier en Keer, Melick en Herkenbosch, Mook en Ulestraten; verder behoren tot dit cluster b.v. Vleuten-De Meern, Akersloot, Castricum en Berkel-Enschot.

Cluster 5 bestaat uit gemeenten die op factor 3 hoog scoren: jonge groeiende gemeenten. Het belangrijkste verschil met cluster 4 zit in de score op factor 1: de gemeenten uit cluster 5 zijn noch «luxe» noch «arm». Toch is deze score opvallend! Immers, suburbanisatie is een proces van selectieve migratie en deze selectie betreft onder meer het inkomen: het gaat vooral om de midden en hogere inkomensgroepen. Kennelijk bevat cluster 5 van alle suburbane gemeenten de verhoudingsgewijs minst goeode soort. De voorbeelden stoken hiermee: Hasselt, Beuningen, Wijchen, Doornspijk, Linschoten, Renswoude, Avenhorn, Heemskerk, Koudekerk a/d Rijn, Vianen en Woensdrecht behoren tot de prototypen; en verder zijn onder meer Peize, Harmelen, Jutphaas, Mijdrecht, Vreeswijk, Oudorp, Uitgeest, Nootdorp en Spijkenisse in dit cluster opgenomen.

In cluster 6 vinden we gemeenten die op factor 2 laag scoren: men treft in het algemeen onder de bewoners van deze gemeenten relatief weinig «minderheden», zoals gescheiden vrouwen, werklozen, alleenstaanden, vreemdelingen e.d.; verder weinig werkende gehuwde vrouwen en veel autochtone woonforensen, en tenslotte een t.o.v. de Tweede-Kamerverkiezingen hoge opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. Het gaat kennelijk om gemeenten, waarin de autochtone Nederlandse gezinshuishoudens domineren; om gemeenten, die, wat vaak genoemd wordt, een «evenwichtige» bevolkings-

opbouw bezitten. Tot dit cluster van «landelijke» plattelandsgemeenten behoren veel «nette», statige dorpen, die in potentie suburb zijn. Deze gemeenten liggen namelijk veelal niet perifeer, soms zelfs juist dichtbij steden, zodat ze als woonplaats voor autochtone woonforensen kunnen dienen en zodat ze tevens bij verdere suburbanisatie betrokken zouden kunnen gaan worden. De mogelijkheid tot autochtoon woonforensisme heeft bij de afnemende werkgelegenheid in de agrarische sector niet tot vertrek uit de gemeente behoeven te leiden. De meer perifere binnen-gewestelijke ligging van de gemeenten behorend tot de clusters 7 en 8 maakt een dergelijk vertrek daar meer noodzakelijk. Dit verklaart mede de «evenwichtige» bevolkingsopbouw van de gemeenten behorend tot dit cluster 6! Tot de prototypen behoren onder meer Norg, Vorden en Sijbekarspel; verder behoren tot dit cluster o.a. Tietjerksteradeel, Anloo, Vries, Diepenheim, Holten, Markelo, Neede, Steenderen, Wehl, Jisp, Twisk, Westzaan.

Cluster 7 bevat gemeenten die laag scoren op factor 1: gemeenten met relatief weinig allochtonen en weinig welgestelden; ofwel, «arme» plattelandsgemeenten. Deze gemeenten zijn vaak sterk autochtoon van aard. Zo vindt men in dit cluster vrij veel vissersplaatsen en «zwarte-kousen»-gemeenten, waarvan het «gesloten» karakter hinderend werkt op de opname in gewestelijk verband. Enerzijds is dit soort gemeenten voor veel buitenstaanders als woonplaats onaantrekkelijk, anderzijds staan de bewoners van deze gemeenten vaak afwijzend tegenover vestiging van allochtonen. Verder hebben gemeenten die tot dit cluster behoren vaak een perifere ligging, aan de landsgrens of aan rivieren; en uiteraard werkt ook deze binnen-gewestelijke perifere positie hinderend op de opname in gewestelijk verband. Tot de prototypen behoren bijvoorbeeld Staveren, den Ham, Rijssen, Vriezenveen, Millingen aan de Rijn, Assendelft, Barsingerhorn, Katwijk, Arnhemuiden, Bocholtz en Schinveld. Verder behoren tot dit cluster o.a. de landarbeiders-gemeente Finsterwolde, Termunten, Genemuiden, Urk, Herwen en Aerd, Bunschoten, Edam, Marken, Goedereede, Luyksgestel, Raamsdonk en Reusel.

Cluster 8 tenslotte bestaat uit de gemeenten die op factor 3 laag scoren: niet groeiende gemeenten met een oude bevolking, hier stagnerende plattelandsgemeenten genoemd. Het betreft hier voornamelijk perifeer gelegen gemeenten, vaak aan de landsgrens of aan water. De perifere ligging gaat vestiging van allochtonen tegen. De afnemende werkgelegenheid in de agrarische sector ter plaatse in combinatie met een slechte situatie op de regionale arbeidsmarkt, waardoor autochtoon forensisme bemoeilijk wordt, kan zelfs tot een verlies aan bevolking leiden. Een dergelijke situatie bestaat bijvoorbeeld in het noorden van de provincies Groningen en Friesland¹⁵. Als prototypen van dit cluster kunnen genoemd worden: Bellingwedde, Kloosterburen, Midwolda, Uithuizen, 't Zandt, Oostdongeradeel, Workum, Wijhe, Herwijnen, Andijk, Kedichem, Nieuwland, Strijen, Brouwershaven, Poortvliet, Sint Philipsland, Almerk, Hooge en Lage Mierde en Mheer. Een eerste vergelijking met de typologieën naar bevolkingsgroei van Guffens en Latten laat zien dat veel gemeenten in dit cluster gedurende de laatste 100 jaar geen of nauwelijks enige bevolkingsgroei hebben gehad¹⁶. De stagnatie is dus niet van recente datum en heeft blijkbaar diepere oorzaken. Deze moeten ons inziens vooral gezocht worden in de reeds genoemde werkgelegenheidssituatie ter plaatse, respectievelijk in de bereikbaarheid van elders aanwezige werkgelegenheid.

De drie laatst genoemde clusters, de drie soorten plattelandsgemeenten, bevatten veel kleine gemeenten. Niettemin is het hier reeds vaak storend dat kernen in het grotere verband van een gemeente zijn opgenomen. De specifieke kenmerken van zo'n kern worden namelijk afgevlakt, wanneer zoals hier de gemeente wordt getypeerd en niet de kern zelf. De gestaag voortgaande gemeentelijke herindeling, waarbij in inwonertal kleine gemeenten worden samengevoegd zal typering in de toekomst nog verder bemoeilijken: de «zuivere» types zijn dan steeds moeilijker te herkennen, omdat ze zijn opgenomen in een groter gemeentelijk verband.

De resultaten van deze cluster-analyse kunnen gebruikt worden voor een derde typologie, die eigenlijk een variant van de sociaal-morfologische typologie is. De 8 clusters kunnen als 8 typen beschouwd worden, hetgeen samen met de vier klassen van gewesten tot een typologie met 32 typen leidt:

- 1.1. oude stedelijke gemeente in een centraal gewest
- 1.2. jonge stedelijke gemeente in een centraal gewest
- 1.3. oude luxe suburbane gemeente in een centraal gewest
- 1.4. jonge luxe suburbane gemeente in een centraal gewest
- 1.5. jonge groeiende gemeente in een centraal gewest
- 1.6. landelijke plattelandsgemeente in een centraal gewest
- 1.7. arme plattelandsgemeente in een centraal gewest
- 1.8. stagnerende plattelandsgemeente in een centraal gewest
- 2.1. oude stedelijke gemeente in een intermediair gewest
- 2.2. etc.

De 8 onderscheiden typen gemeenten zullen niet in gelijke mate over de vier klassen gewesten gespreid zijn. Zoals men kan verwachten komen oude stedelijke gemeenten, oude luxe suburbane gemeenten en jonge groeiende gemeenten in centrale gewesten relatief frequenter voor; het omgekeerde geldt voor plattelandsgemeenten. Opnieuw een illustratie voor de in hoofdstuk 5 uitgewerkte stelling dat milieudifferentiatie duidelijker aanwezig is in meer centrale gewesten.

In bijlagen VIII t/m XI staat vermeld hoe de 872 gemeenten, die Nederland op 28 februari 1971 rijk was, over de typen van elk van de drie besproken typologieën verdeeld zijn. Op de bijgaande kaarten (bijlagen XII t/m XIV) staan de drie typologieën weergegeven; de gemeentelijke typering in kleur, de gewestelijke typering in arcering op transparant papier. Zoals eerder gezegd dienen de gewestelijke en gemeentelijke typering gezamenlijk in oogen-schouw genomen te worden.

Er zal hier niet verder worden ingegaan op een specifieke vergelijking van de drie typologieën onderling. Uiteraard sluit typologie 1 meer aan bij de fysiek-morfologische karakteristieken van de betreffende gewesten en gemeenten en de typologieën 2 en 3 meer bij de sociaal-morfologische kenmerken. Er zal hier worden volstaan met een algemene indruk, die het kaartbeeld van de drie typologieën oplevert, in het bijzonder het beeld betreffende de ruimtelijke spreiding van de gemeenten van een gewest over de onderscheiden typen; het kaartbeeld van de indeling in gewesten is in hoofdstuk 3 reeds besproken. Ook hier geldt echter weer dat de navolgende beschrijving voor centrale gewesten beter opgaat dan voor perifere gewesten.

De kernstad komt vrijwel steeds als stedelijke gemeente naar voren; vaak ook als oude stedelijke gemeente. Op niet te grote afstand van deze kernstad treft men (oude) luxe suburbane gemeenten. Waar deze luxe suburbs precies liggen is van meerdere omstandigheden afhankelijk. Soms zijn site-factoren belangrijk, zoals de aanwezigheid van zandgrond, hetgeen onder meer borg staat voor een eenvoudige fundering van de te bouwen objecten en voor een aantrekkelijk, bebost coulissenlandschap¹⁷. Dit blijkt vooral in gewesten waar deze zandgronden niet overal, maar slechts in bepaalde sectoren voorkomen, zoals bijvoorbeeld Het Gooi, de Utrechtse Heuvelrug, Zuid- en Noord-Kennemerland en de sectoren ten oosten van Leeuwarden en ten zuiden van Groningen. Soms zijn situation-factoren belangrijk, zoals een centrale ligging. Dit geldt bijvoorbeeld voor het gebied ten zuiden van Amsterdam en ten noorden van Rotterdam. Jonge luxe suburbane gemeenten en jonge groei-gemeenten liggen vaak op wat grotere afstand van de kernstad of maken, in geval er al een sector met (oude) luxe suburbane gemeenten is, de krans rondom de kernstad gesloten. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor gemeenten ten noorden van Amsterdam, ten noorden van Groningen, ten westen van Utrecht en ten zuiden van Rotterdam. Plattelandsgemeenten tenslotte hebben ten opzichte van de kernstad een meer perifere ligging; dit

6.5. Het kaartbeeld van de drie typologieën

geldt het duidelijkst voor arme en stagnerende plattelandsgemeenten. Voorbeelden ziet men in het noorden van de provincies Friesland en Groningen, op Goeree-Overflakkee, in polders e.d.

7. Samenvatting

Deze studie is gebaseerd op een drietal hypothesen:

1. Tussen de «gewesten» waarin Nederland in deze tijd kan worden onderverdeeld bestaat een materieel-ruimtelijke geleiding die het best is te omschrijven als geleiding tussen «centrum» en «periferie». Deze geleiding vormt in hoofdzaak de materieel-ruimtelijke belichaming van de momenteel en in het recente verleden in dit land geldende verhoudingen binnen het productiesysteem en het politiek-bestuurlijke bestel. Voor de gewestbewoners representeert deze geleiding bovenal een differentiatie in bestaansmogelijkheden. Ze kan echter, gezien de materieel-ruimtelijke componenten die zij omvat, ook als geleiding naar «stedelijkheidsgraad» worden betiteld. Ze is namelijk zowel te schetsen in termen van «agglomeratiegraad» (te meten aan de hand van de opeenhoping van arbeidsplaatsen, voorzieningen en bewoners per gewest) – dat wil zeggen in termen die in de literatuur veelal als kwalificaties voor de stedelijkheidsgraad van een gegeven gebiedseenheid worden gebruikt – alsook in verschillen in bevolkingsopbouw zoals welstand, opleidingsgraad, levensfase e.d. Alleen moet wel worden bedacht dat de aanduiding «stedelijkheidsgraad» geen verwijzing inhoudt naar de grondslag van het hierboven gesignaleerde intergewestelijke geleidingspatroon. De typering van gewesten als «stedelijk» en «niet-stedelijk» heeft in dit verband slechts een illustrerende betekenis.

2. Tussen de «buurten» of gemeenten binnen de Nederlandse gewesten bestaat momenteel een materieel-ruimtelijke geleiding die het best kan worden omschreven als geleiding tussen «kernstad» en «suburb». Deze geleiding vormt in hoofdzaak de materieel-ruimtelijke belichaming van vroegere en huidige ontwikkelingen in de functionele segmentering en kapitaalintensiteit binnen afzonderlijke samenlevingsverbanden (huishoudens, bedrijven, instellingen) en daarmee in het ruimtebeslag van deze verbanden. Voor de bewoners van de buurt of de gemeente representeert deze geleiding bovenal een differentiatie in mogelijkheden met betrekking tot de inrichting van het leven van alle dag. Ze kan echter, gezien de materieel-ruimtelijke componenten die zij omvat, ook worden betiteld als geleiding naar stedelijkheidsgraad. Ze is namelijk zowel te schetsen in termen van «congestiegraad» (te meten aan de hand van de opeenhoping van bebouwing per buurt of gemeente) en aard van het woningbestand, alsook in verschillen in bevolkingsamenstelling (naar levensfase, welstand, nationaliteit, godsdienstige en politieke oriëntatie, geografische mobiliteit e.d.). Wel moet ook in dit geval worden bedacht dat de aanduiding «stedelijkheidsgraad» geen verwijzing inhoudt naar de grondslag van het hierboven gesignaleerde intra-gewestelijke geleidingspatroon. De typering van buurten of gemeenten als «stedelijk» of «niet-stedelijk» heeft ook hier slechts een illustrerende betekenis.

3. Deze twee geleidingen staan niet los van elkaar. De door toenemende functionele segmentering en kapitaalintensiteit bewerkstelligde groei van het ruimtebeslag per samenlevingsverband heeft met name tot het ontstaan van een materieel-ruimtelijke geleiding tussen kernsteden en suburbs geleid in gewesten die intern het eerst en het duidelijkst met congestieverschijnselen – gebrek aan ruimte voor grondgebruikers om in aansluiting op hun standplaats uit te breiden, verkeersoverlast, parkeerproblemen e.d. – hadden en hebben te maken: de centrum-gewesten. Bijgevolg is de intra-gewestelijke geleiding naar stedelijkheidsgraad het meest uitgesproken in de centrale, dat wil zeggen meest stedelijke gewesten.

Noten

¹ Sociaal Geografisch Instituut, 1976, p. 26 e.v.

² De scores op deze variabele hebben een logaritmische transformatie ondergaan. Zie hoofdstuk 2, noot 6.

³ De scores op de variabelen zijn ten behoeve van de analyse met gemeenten als onderzoekseenheden gestandaardiseerd ten opzichte van het gewest. Zie paragraaf 2.3.

⁴ De grenstellingen zijn op zich willekeurig; ze pogen aan te sluiten bij wat men normaliter als een gemeente van het betreffende type zou mogen beschouwen. De grenstelling reguleert echter ook het aantal gemeenten, dat aan het betreffende criterium kan voldoen. Zo is de grenstelling voor stedelijke gemeenten hoger gelegd dan die voor luxe suburbane gemeenten, hetgeen leidt tot een geringere omvang van de groep stedelijke gemeenten. Gewoonlijk onderscheidt men ook niet te veel steden, mede omdat steden reeds grote aantallen inwoners bevatten. Het is wellicht de moeite van het overwegen waard binnen elk gewest in ieder geval een deel van de gemeenten (bijvoorbeeld 10 % stedelijk, 30 % luxe subruban etc.) tot elk van de te onderscheiden typen te rekenen; met een zekere scheefheid van de binnen-gewestelijke verdeling van de scores wordt dan rekening gehouden. Overigens staan in de bijlagen VI en VII de scores op de betreffende

factoren en variabelen vermeld. Men kan dus naar believen zelf andere indelingscriteria hanteren.

⁵ Hoekveld, 1964, p. 44 e.v.

⁶ Vrij Nederland, 1977. De cijfers hebben betrekking op de situatie van medio 1971.

⁷ Nieuwhoff, 1976.

⁸ Een andere aanwijzing voor het isolement van dergelijke gemeenten zou wellicht gevonden kunnen worden in het overheersend belang van de gemeentelijke politiek. De grote aandacht voor juist de problemen van de gemeente zelf zou kunnen leiden tot een geringe identificatie met de landelijke politieke partijen en aldus tot een groter aandeel plaatselijke politieke partijen («Gemeentebelangen» e.d.).

⁹ Bijnen, 1973.

¹⁰ Wlshart, 1975.

¹¹ Alvorens de afstand van een eenheid tot zijn «eigen» cluster werd bepaald, werd de betreffende eenheid eerst uit die cluster verwijderd.

¹² Omdat het niet is uitgesloten dat een bepaalde clusterindeling niet optimaal is, bestaat de mogelijkheid dat bij een geringer aantal clusters de «Error Sum of Squares» lager is.

¹³ Clusters worden op een bepaalde factor als «neutraal» beschouwd als het nulpunt binnen de gehanteerde range valt.

¹⁴ Tot de prototypen van een cluster zijn gere-

kend die gemeenten, die op de typerende factor(en) boven het gemiddelde scoren en op de andere factor(en) binnen de genoemde range. Een gemeente wordt dus tot het prototype van cluster 1 gerekend wanneer de score op factor 1 zich bevindt tussen -0.68 en 0.72, de score op factor 2 groter is dan 1.97 en de score op factor 3 kleiner dan -0.99.

¹⁵ Van Engelsdorp Gastelaars en Ostendorf, 1974.

¹⁶ Guffens en Latten, 1979. Er bestaan plannen om de typologieën naar bevolkingsgroei en naar stedelijkheidsgraad nader met elkaar te vergelijken. Een eerste indruk is, dat oude niet groeiende gemeenten (de clusters 1, 3 en 8) inderdaad vaak een concave curve bezitten (afnemende groei) en jonge groeiende gemeenten (de clusters 2, 4 en 5) een convexe curve (toenemende groei), terwijl plattelandsgemeenten (de clusters 6, 7 en 8) een zeer constant bevolkingsaantal hebben gehad en dus een «effen» curve bezitten. Oude luxe suburbane gemeenten (cluster 3) bezitten vaak een curve waarin een convexe buiging door een concave wordt gevolgd!

¹⁷ Tweede nota, 1968, kaartbijlage.

Deze drie hypothesen zijn in deze studie met behulp van de resultaten van een analyse op basis van de Volkstelling van 1971 empirisch onderbouwd. Aangetoond is onder meer dat agglomeratiegraad, congestiegraad en aard van het woningbestand samenhang vertonen met de bevolkingssamenstelling en dat deze samenhang in meer centrale gewesten sterker is. Er is dus aannemelijk gemaakt dat er in Nederland anno 1971 op twee niveaus een materieel-ruimtelijke belichaming van maatschappelijke ongelijkheid bestaat. Op het eerste niveau, dat van gewesten, is deze verbonden met de bestaanswijze, met de positie van de betrokken bewoners op de arbeids- en voorzieningenmarkt; op het tweede niveau, hier geoperationaliseerd als dat van gemeenten, is deze verbonden met de woonwijze, met de positie van de betrokken bewoners op de woningmarkt.

Gegeven de plausibiliteit van deze hypothesen is een drietal typologieën naar stedelijkheidsgraad opgesteld. Deze typologieën bevatten, geheel conform de analyse, zowel een aanduiding van de stedelijkheid van het gewest, waarbinnen de betreffende gemeente ligt, als een aanduiding van de stedelijkheidsgraad van de gemeente binnen dit gewest. Dit is ook daarom noodzakelijk, omdat een binnen-gewestelijke typering alleen betekenis heeft in de context van het gewest waarbinnen een gemeente ligt. De binnen-gewestelijke analyse is namelijk uitgevoerd nadat de gemeentelijke scores ten opzichte van het gewest waren gestandaardiseerd.

In de eerste typologie is gebruik gemaakt van de fysiek-morfologische criteria. Deze fysiek-morfologische typologie, gebaseerd op kenmerken van de gebouwde omgeving, sluit waarschijnlijk het meest duidelijk aan bij de vraag naar een typologie naar stedelijkheidsgraad. Deze typologie beschrijft gewesten immers naar agglomeratiegraad en gemeenten naar congestiegraad en naar een tweetal dimensies die het woningbestand typeren, dat wil zeggen in termen die in de literatuur vaak als kwalificaties voor de stedelijkheidsgraad van een gegeven gebiedseenheid worden gebruikt. De samenhang die de fysiek-morfologische variabelen vertonen met de bevolkingssamenstelling van gewesten, respectievelijk gemeenten dient beschouwd te worden als illustratie van de sociaal-wetenschappelijke relevantie van de gebruikte fysiek-morfologische variabelen en dus van de typologie.

De typologie bestaat uit 16 typen. Gewesten zijn overeenkomstig hun agglomeratiegraad in vier klassen ingedeeld: centrale, intermediaire, semi-perifere en perifere gewesten. In elk van deze vier klassen van gewesten zijn de gemeenten op basis van de congestiegraad en de aard van het woningbestand ingedeeld in stedelijke, luxe suburbane, jonge groei- en plattelandsgemeenten.

De tweede typologie bezit vooral een maatschappelijke lading en is gebaseerd op sociaal-morfologische criteria, namelijk de bevolkingsopbouw van gewesten, respectievelijk gemeenten: gewesten worden onderscheiden naar de welstand van hun bewoners, gemeenten naar het voorkomen van minderheden onder de bewoners en naar de welstand en leeftijdsopbouw van de bewoners. Deze typologie, die vooral welvaarts- en welzijnsaspecten dekt, ontleent zijn rechtvaardiging aan de samenhang die de ingrediënten ervan blijken te vertonen met de fysiek-morfologische variabelen. De typologie bestaat uit dezelfde 16 typen die ook in de eerstgenoemde typologie worden onderscheiden. En gegeven de samenhang die er bestaat tussen de samenstellende dimensies van beide typologieën overlappen de typologieën elkaar in aanzienlijke mate, dat wil zeggen typeren ze gewesten en gemeenten vaak gelijk.

De derde typologie is in feite een variatie op de tweede typologie. De gewestelijke dimensie is gelijk en leidt dus weer tot het onderscheid in centrale, intermediaire, semi-perifere en perifere gewesten. Voor de typering van gemeenten met behulp van de drie in aanmerking komende dimensies is gebruik gemaakt van cluster-analyse. Dit heeft geleid tot het onderscheiden van acht typen gemeenten: oude stedelijke gemeenten, jonge stedelijke gemeenten, oude luxe suburbane gemeenten, jonge luxe suburbane gemeenten, jonge groeiende gemeenten, landelijke plattelandsgemeenten, arme plattelandsgemeenten en stagnerende plattelandsgemeenten. Zodoende omvat deze derde typologie 32 typen.

Bijlagen

Bijlage I Toelichting op de indeling van Nederland in 34 nodale gewesten

Er bestaan legio regionale indelingen van Nederland. Ze zijn echter geen van allen zonder meer voor ons doel geschikt. Het is hier namelijk te doen om een indeling in «daily systems» of gewesten, die gekenmerkt worden door het bestaan van een uitgebreid in «dagelijks» terugkerende verplaatsingen tot uitdrukking komend relatienetwerk tussen de binnen deze gewesten aanwezige grondgebruikers en artefacten. Grensbepalend voor het gewest is de omstandigheid dat de ingezetenen ter plaatse beperkt zijn in de omvang van het rayon dat zij in één dag kunnen bestrijken, gegeven dat zij er daarbij naar streven aan het eind van de dag weer voor het avondeten of bedtijd thuis te zijn. Dit betekent dat het gewest in Nederland momenteel gemiddeld zo'n duizend km² beslaat. Sommige van de bestaande regionale indelingen zijn gebaseerd op bestuurlijke en planologische overwegingen of spelen in op in de toekomst verwachte ontwikkelingen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de voorgestelde herindeling van Nederland in 44 gebieden (Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1974), voor de indeling in 138 gewestelijke arbeidsbureau-rayons, en ook voor de op basis hiervan samen te stellen 40 Coropgebieden (CBS, 1973b), waarbij de provinciegrenzen steeds «ontzien» worden. Dit laatste bezwaar is ook van toepassing op de indeling in 49 gebieden van het CEBUCO (Media Informatie Centrum, 1971). Andere regionale indelingen leveren in oppervlakte sterk verschillende eenheden op. Dit geldt bijvoorbeeld voor een indeling in 26 zogenaamde schoolgebieden van het CBS, en voor een indeling in 26 gebieden ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten (Schuurmans, 1974). En weer andere indelingen zijn niet nodaal, maar zonaal van karakter; dit geldt bijvoorbeeld voor de indeling van Nederland in 129 Economisch Geografische Gebieden.

Een zekere bruikbaarheid voor bovenomschreven doel bezit de indeling in 80 nodale gebieden van het CBS op basis van woon-werk-verkeer in 1960; en verder de Nederlandse hiërarchie van regionale centra van Buursink (Buursink, 1971) en de spreiding en hiërarchie van de Nederlandse verzorgingscentra van Keuning (Keuning, 1971). Als uitgangspunt voor onze indeling dienen de 80 nodale gebieden van het CBS. De centrale plaatsen van deze gebieden kennen een zekere werkfunctie voor hun omgeving. De verdere verzorgende functie blijft echter buiten beschouwing. Deze verzorgende functie is daarom in ogenschouw genomen met behulp van de door Buursink en Keuning verschafte centraliteitscriteria: Buursink rangschikt 106 plaatsen naar de aanwezigheid van belangrijke voorzieningen als scholen (VWO, Kweekschool, HTS e.d.), een arbeidsbureau, een raad van arbeid, een GAK, een belastingkantoor, een kamer van koophandel, een dagblad en een ziekenhuis. Keuning rangschikt 106 plaatsen naar de uitgebreidheid en het assortiment van het winkelapparaat.

In de 80 nodale plaatsen is nu een schifting aangebracht op grond van de volgende criteria:

1. de aanwezigheid van regionale voorzieningen: een score op de centraliteitsindex van Buursink van 40 of hoger;
2. de aanwezigheid van winkelvoorzieningen: een score op de centraliteitsindex van Keuning van 2.75 of hoger;
3. de aanwezigheid van werkgelegenheid voor de omringende gemeenten: een aantal werkforensen van 1 000 of meer, terwijl het aantal werkforensen minus het aantal woonforensen tenminste 5% van de ter plaatse wonende beroepsbevolking uitmaakt (CBS, Volkstelling 1960)¹.

Aan tenminste twee van deze drie criteria wordt door 46 van de 80 nodale plaatsen voldaan. Vervolgens is het schoolforensisme in de beschouwing betrokken en het criterium toegevoegd, dat het gebied (niet alleen voor de ter plaatse wonende beroepsbevolking, maar ook)

4. zelfverzorgend is voor de ter plaatse wonende schoolgaande bevolking: tenminste 90% van de leerlingen uit het gebied moet in het gebied zelf

op school gaan. Bij de berekeningen hiervoor is gebruik gemaakt van «Het Voortgezet Onderwijs regionaal gezien 1969-70», CBS, 1971. Waar dit niet het geval is, zijn die nodale gebieden samengevoegd, die onderling veel grensoverschrijdend schoolverkeer kennen; de grens tussen deze nodale gebieden is blijkbaar niet zo «hard». Door deze samenvoeging wordt het % van de leerlingen, dat binnen het (samengevoegde) gebied op school gaat uiteraard hoger en wordt de grens van 90% wel gehaald. Dit leidt tot gebieden, die meer dan één centrum bezitten, zoals Amsterdam en Zaandam, Almelo en Enschede, Utrecht en Hilversum, Tilburg en Waalwijk, 's-Hertogenbosch en Oss, Heerlen en Maastricht e.d. Tenslotte zijn de resterende 34 nodale gebieden aan die gebieden toegevoegd, waar ze blijkens het onderling woon-school-forensisme het duidelijkst op georiënteerd zijn. Verder is rekening gehouden met de omvang van de te vormen gewesten: deze moest steeds ongeveer gelijk zijn. Op deze procedure zijn twee uitzonderingen gemaakt: Heerenveen met Smallingerland en Winterswijk met Doetinchem, alhoewel zelf onvoldoende centraliteit bezittend, zijn toch als twee aparte nodale gewesten beschouwd, omdat ze wat schoolforensisme aangaat onderling sterk op elkaar betrokken zijn, maar op basis van het verdere grensoverschrijdend schoolverkeer aan geen ander gebied konden worden toegewezen.

Met behulp van deze werkwijze is Nederland ingedeeld in 34 nodale gewesten, die wat betreft werkgelegenheid en onderwijs in hoge mate zelfverzorgend zijn en die belangrijke voorzieningen en een goed gekwalificeerd winkelapparaat binnen zich herbergen. De gewesten, die soms dus meer dan één centrum bezitten, bestaan uit de volgende nodale gebieden:

nummer	hoofdplaats	samenstellende nodale gebieden
1.	Winschoten	4, 5 en 6
2.	Groningen	1, 2 en 3
3.	Leeuwarden	10
4.	Sneek	9
5.	Heerenveen	7 en 8
6.	Meppel	15, 16 en 17
7.	Assen	11 en 14
8.	Emmen	12, 13 en 19
9.	Zwolle	18
10.	Enschede	21 en 22
11.	Doetinchem	24 en 25
12.	Deventer	20, 23 en 27
13.	Amersfoort	28 en 35
14.	Arnhem	26, 29 en 34
15.	Tiel	31, 32 en 33
16.	Utrecht	36 en 45
17.	Amsterdam	41 en 44
18.	Alkmaar	37, 38, 39 en 40
19.	Haarlem	42 en 43
20.	's-Gravenhage	46, 49 en 50
21.	Gouda	47, 48 en 51
22.	Dordrecht	52 en 53
23.	Rotterdam	54, 55, 56 en 57
24.	Middelburg	58, 59, 60, 61, 62 en 63
25.	Roosendaal	64 en 65
26.	Breda	66
27.	Tilburg	67 en 68
28.	Eindhoven	70
29.	's-Hertogenbosch	69 en 72
30.	Nijmegen	30 en 73
31.	Helmond	71 en 74
32.	Venlo	76
33.	Roermond	75 en 76
34.	Maastricht	78, 79 en 80

Samenvattend: uit de 80 nodale gebieden van het CBS is op basis van de centraliteit van de centrale plaats een selectie gemaakt. Vervolgens zijn van deze selectie die gebieden samengevoegd, die onderling veel grensoverschrijdend schoolverkeer kennen. De resterende nodale gebieden zijn toebedeeld aan die geselecteerde nodale gebieden, waar ze blijkens het schoolforensisme het duidelijkst op gericht zijn. In twee gevallen, Heerenveen met Smallingerland en Winterswijk met Doetinchem, bleek dit zeer moeilijk; deze gebieden zijn daarom als aparte gewesten beschouwd. Uit deze procedure resulteren 34 nodale gewesten met één of meer centrale plaatsen.

Noten

¹ Onder werkforens wordt, in navolging van het CBS, verstaan iemand die buiten zijn werkgemeente woont.

Bijlage II
Variabelen gebruikt om de bevolkingsopbouw van de gewesten respectie-
velijk gemeenten te indiceren

Bron: CBS, 14e algemene volkstelling, 28 februari 1971, behalve indien anders is vermeld.

Nummer   Variabelen*

- Opbouw van de huishoudens en de levensfase waarin ze zich bevinden.*
1.   Aantal vrouwen als % van het aantal mannen en vrouwen.
  2.   Aantal levendgeboren kinderen uit gehuwde vrouwen tot 30 jaar per 1000 gehuwde vrouwen tot 30 jaar.
  3.   Gezinnen die uitsluitend kinderen hebben in de leeftijd van 0-6 jaar, als % van het totaal aantal huishoudens en alleenstaanden.
  4.   Gezinnen waarvan de echtgenote jonger is dan 45 jaar, die (nog) kinderloos zijn en waarin men korter dan 5 jaar is gehuwd als % van het totaal aantal huishoudens en alleenstaanden.
  5.   Gezinnen waarvan de echtgenote 45 jaar of ouder is en geen kinderen meer thuis als % van het totaal aantal huishoudens en alleenstaanden.
  6.   Gezinnen met 4 thuiswonende kinderen of meer, als % van het totaal aantal huishoudens en alleenstaanden.
  7.   Gezinnen met uitsluitend kinderen van 15 jaar of ouder als % van het totaal aantal huishoudens en alleenstaanden.
  8.   Alleenstaande mannen van 15-25 jaar als % van alle mannen.
  9.   Alleenstaande mannen en vrouwen van 35-65 jaar als % van het totaal aantal hoofden van huishoudens en alleenstaanden van 35-65 jaar.
  10.   Niet-gezinshuishoudens als % van het totaal aantal huishoudens.
  11.   Gehuwde vrouwen van 20-25 jaar, als % van het totaal aantal vrouwen van 20-25 jaar.
  12.   Aantal gescheiden vrouwen jonger dan 60 jaar als deel van het totaal aantal niet ongehuwde vrouwen jonger dan 60 jaar.
- De sociaal-economische status van de huishoudens*
13.   Mannen met beroep, tijdelijk niet werkend, als % van het totaal aantal mannen met beroep.
  14.   Gepensioneerde mannen zonder beroep als % van het aantal mannen van 15 jaar of ouder.
  15.   Mannen met «blue collar» beroep als % van mannen met «blue collar» of «white collar» beroep.
  16.   Zelfstandige mannen met vrije beroepen als % van de totale mannelijke beroepsbevolking.
  17.   Hogere employés (mannen) als % van het totaal aantal employés (mannen).
  18.   Arbeiders van 25-65 jaar met inkomen onder 12 000 als % van de totale mannelijke beroepsbevolking van 25-65 jaar.
  19.   Landarbeiders als % van medewerkende gezinsleden in de landbouw en de landarbeiders.
  20.   Mannen van 25-35 jaar met beroep en alleen opleiding op basis- of lager niveau als % van alle mannen van 25-35 jaar met beroep.
  21.   Mannen van 25-35 jaar met beroep en opleiding op semi-hoger of hoger niveau als % van alle mannen van 25-35 jaar met beroep.

* De volgorde der variabelen correspondeert niet volledig met de groepsindeling.

22. Mannen van 45-65 jaar met beroep en alleen opleiding op basisniveau als % van alle mannen van 45-65 jaar met beroep.
23. Mannen van 14 t/m 17 jaar die volledig dagonderwijs genieten als % van het totaal aantal mannen van 14 t/m 17 jaar.
24. Mannen van 14 t/m 17 jaar die volledig agrarisch dagonderwijs volgen op uitgebreid lager of middelbaar niveau als % van het totaal aantal mannen van 14 t/m 17 jaar dat volledig dagonderwijs volgt.
25. Mannen van 14 t/m 17 jaar die volledig agrarisch dagonderwijs volgen op uitgebreid lager of middelbaar niveau als % van het totaal aantal mannen van 14 t/m 17 jaar dat volledig dagonderwijs volgt gedeeld door de mannen, werkzaam in de landbouw, als % van de mannen met beroep.
26. Mannen van 14 t/m 17 jaar die volledig dagonderwijs volgen, algemeen onderwijs op uitgebreid lager niveau als % van het totaal aantal mannen van 14 t/m 17 jaar dat volledig dagonderwijs volgt op uitgebreid lager niveau.
27. Mannen van 14 t/m 17 jaar die volledig dagonderwijs volgen, algemeen onderwijs op uitgebreid lager niveau als % van het totaal aantal mannen van 14 t/m 17 jaar dat volledig dagonderwijs volgt op uitgebreid lager niveau gedeeld door de mannen met «white collar» beroep als % van de mannen met «white collar» of «blue collar» beroep.
28. Hoofden van huishoudens/alleenstaanden met telefoon als % van het totaal aantal hoofden van huishoudens/alleenstaanden.
29. Totaal betaalde oplage van lokale dagbladen als % van de totale betaalde oplage van lokale en landelijke dagbladen.
Bron: Stichting Media Informatie Centrum, Verspreidingscijfers dagbladen 15 febr. '71, Amsterdam '71.
30. Totale betaalde oplage van alle dagbladen per 1000 huishoudens en alleenstaanden.
Bron: Stichting Media Informatie Centrum, 1971.
- Verhouding man-vrouw*
31. Aantal vrouwen van 20-40 jaar als % van het aantal mannen en vrouwen van 20-40 jaar.
32. Aantal kerkelijke vrouwen als % van alle vrouwen gedeeld door het aantal kerkelijke mannen en vrouwen als % van alle mannen en vrouwen.
33. Het quotiënt van het % kerkelijke vrouwen van 20-30 jaar en het % kerkelijke vrouwen van 50-60 jaar gedeeld door het quotiënt van het % kerkelijke mannen van 20-30 jaar en het % kerkelijke mannen van 50-60 jaar.
34. Aantal vrouwen van 25-35 jaar met alleen opleiding op basis- of lager niveau gedeeld door het totaal aantal vrouwen en mannen van 25-35 jaar met alleen opleiding op basis- of lager niveau.
35. Aantal vrouwen van 14-18 jaar die volledig dagonderwijs genieten, gedeeld door het totaal aantal mannen en vrouwen van 14-18 jaar, die volledig dagonderwijs genieten.
36. Vrouwelijke woonforensen als % van alle mannelijke en vrouwelijke woonforensen.
- De positie van de gehuwde vrouw*
37. Medewerkende echtgenotes als % van alle gehuwde vrouwen.
38. Gehuwde vrouwen in loondienst als % van alle gehuwde vrouwen.
39. Gehuwde vrouwen met zelfstandig beroep als % van alle gehuwde vrouwen.

- De godsdienstige en politieke oriëntatie*
40. Onkerkelijken als % van de totale bevolking.
41. Protestanten als % van de totale bevolking. Tot protestanten zijn gerekend: Nederlands Hervormd, Gereformeerde Kerken, Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), Overige Gereformeerden, Evangelisch Luthers, Doopsgezind en Remonstrant.
42. Personen met vreemde nationaliteit als % van de bevolking.
43. Autochtonen als % van de totale bevolking.
44. Stemmen uitgebracht op de CPN als % van het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971, Tweede Kamer der Staten-Generaal.
45. Stemmen uitgebracht op GPV of SPG als % van het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971.
46. Stemmen uitgebracht op de confessionele partijen als % van het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971.
47. Stemmen uitgebracht op de VVD als % van het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971.
48. Aantal geldig uitgebrachte stemmen als % van het totaal aantal kiesgerachtigen.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971.
49. % stemmen uitgebracht op de KVP gedeeld door het % RK.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971.
50. Aantal geldig uitgebrachte stemmen als % van het totaal aantal kiesgerechtigden bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970, gedeeld door het aantal geldig uitgebrachte stemmen als % van het totaal aantal kiesgerechtigden bij de kamerverkiezingen van 1971.
Bron: CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1970, gemeenteraden en CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1971.
- De geografische mobiliteit*
51. Mannelijke woonforensen met één werkgemeente die niet ter plaatse geboren zijn als % van de totale mannelijke beroepsbevolking.
52. Mannelijke woonforensen met één werkgemeente die ter plaatse geboren zijn als % van de totale mannelijke beroepsbevolking.
53. Mannen die op het woonadres werken als % van de totale mannelijke beroepsbevolking.
54. Mannelijke woonforensen met een vrij beroep of hoger of middelbaar employé als % van het totaal aantal mannelijke woonforensen.
55. Mannen met het werkadres op een afstand van minstens 45 minuten reistijd als % van de totale mannelijke beroepsbevolking.
56. Mannen met het werkadres op een afstand van minder dan 15 minuten reistijd als % van de totale mannelijke beroepsbevolking.
57. Personen van 30-65 jaar die zich sinds 1965 ter plaatse gevestigd hebben als % van het totaal aantal personen van 30-65 jaar.
58. Mannen van 14-35 jaar met beroep die zich sinds 1965 ter plaatse gevestigd hebben als % van alle mannen van 14-35 jaar met beroep.
59. Personen ouder dan 64 jaar die zich sinds 1965 ter plaatse gevestigd hebben als % van alle personen ouder dan 64 jaar.

Variabelen 57, 58 en 59 zijn alleen gebruikt bij de gemeentelijke analyse.

Bijlage III
Factor-ladingen van de variabelen op de drie intergewestelijke factoren

	Factor 1 Welstand	Factor 2 Religie	Factor 3 Sociaal-economische deprivatie
1	.84006	.09303	.09076
2	-.41896	.84689	-.21225
3	-.70903	-.51503	-.31061
4	.07048	-.88269	-.13785
5	-.01073	.88438	.33361
6	-.67305	-.41293	-.49117
7	-.68377	-.13197	.20851
8	.67775	-.36041	-.03794
9	.92918	.10633	.07780
10	.60348	.33910	.12711
11	-.20008	.27763	.25652
12	.95187	-.10446	.14102
13	-.33782	.06759	.71321
14	-.04664	.69636	.48466
15	-.92911	.06162	.27779
16	.71670	.25569	-.28707
17	.76786	-.38779	-.29118
18	-.80706	-.06584	.28088
19	.67581	.12600	.47702
20	-.74773	-.00729	.53384
21	.73669	-.15837	-.26344
22	-.85541	.29388	.17094
23	.27457	.12846	-.23047
24	-.48364	.40675	-.57578
25	.61372	-.15005	-.22086
26	.71922	-.32290	.21354
27	-.68506	-.12342	.69169
28	.80900	-.02561	-.42298
29	-.57093	-.26602	.35034
30	.65984	-.18771	.15591
31	.57997	.22335	.03652
32	.46561	.74272	.27932
33	-.38446	-.74145	-.27733
34	.70196	-.15199	-.18887
35	.39440	.19496	-.18442
36	-.34766	.26516	-.21293
37	-.71296	.30072	-.40037
38	.72164	-.41819	.19874
39	-.02245	-.73904	.21598
40	.53390	.74426	.20686
41	-.03974	.86742	-.16487
42	.40097	-.62499	.25301
43	-.57797	-.30704	.16633
44	.32097	.43417	.58266
45	.02719	.46554	-.24714
46	-.57970	-.62347	-.34204
47	.66031	.41297	-.23665
48	-.03389	.86653	-.31054
49	-.64344	.03001	-.29698
50	-.70546	-.19400	.18388
51	.61882	-.48130	.09290
52	-.45444	-.74927	.28456
53	-.74472	.40493	-.40573
54	.90661	-.29640	-.18633
55	.39926	-.28869	.34227
56	-.68965	.15059	-.39865

Bijlage IV
Factor-ladingen van de variabelen op de drie intra-gewestelijke factoren

	Factor 1 Allochtone welgestelden	Factor 2 Minderheden	Factor 3 Allochtone jonge gezinshouders
1	.18128	.28501	-.14946
2	-.18327	-.17782	.06104
3	-.00794	-.21088	.75784
4	.04994	.03143	.56858
5	-.06832	-.04403	-.45623
6	-.15096	-.34333	-.03699
7	-.25081	-.31945	-.62557
8	.12258	.61636	-.01954
9	.00367	.62788	-.27184
10	.03833	.03770	-.63479
11	-.24039	.01782	.62378
12	.22300	.62200	-.10153
13	-.04291	.50292	-.17951
14	-.20882	-.13793	-.57677
15	-.84239	-.28235	-.11194
16	.46126	.34111	-.20048
17	.72983	.16391	-.01049
18	-.79803	.13055	.01527
19	.04694	.34311	-.06408
20	-.75102	.06327	-.02990
21	.75590	.17746	.14791
22	-.59644	-.41492	.04828
23	.63511	.05348	-.15311
24	-.09053	-.43380	-.08858
25	.00533	.31800	.06726
26	.33870	.34918	-.02508
27	-.60020	-.00157	-.13537
28	.78246	-.03767	-.21078
29	-.20649	-.38421	-.05181
30	.34691	.10487	-.01522
31	.39805	.04344	.19724
32	.16513	.31727	-.09139
33	-.06785	-.11778	-.08223
34	.47452	-.13218	.15648
35	.05664	.06106	-.07986
36	-.27923	-.30422	-.16729
37	-.08720	-.22803	-.09586
38	.21967	.57424	.29632
39	.23393	.25295	-.11508
40	.32219	.43351	.11094
41	-.01155	-.16417	-.00556
42	.11423	.65334	.13728
43	-.66290	-.10554	-.36807
44	-.09928	.45322	.11339
45	-.10020	-.00925	.01497
46	-.22476	-.32803	-.08259
47	.61799	.05425	-.08645
48	.13928	-.54101	-.11653
49	-.09189	-.26998	-.12186
50	-.27014	-.51553	.03512
51	.52985	-.25103	.38155
52	-.42552	-.50998	-.21508
53	-.10397	-.55390	-.25347
54	.80739	.22880	.20655
55	-.28377	.04509	-.02277
56	-.08130	.48379	.17787
57	.68181	.03845	.55152
58	.53109	.16738	.60442
59	.43422	.03761	.22859

Bijlage V
Afgrenzing van agglomeraties met behulp van de factor «Minderheden»

Tot een agglomeratie zijn groepen van gemeenten gerekend die voldoen aan de volgende twee criteria:

1. een agglomeratie bestaat uit twee of meer gemeenten die op de factor «Minderheden» een score van 0.50 of hoger bezitten.
2. een agglomeratie bestaat uit gemeenten waarvan (delen van) de bebouwde kommen aan elkaar grenzen. Tot de bebouwde kom zijn ook industrieterreinen en delen van aangrenzende rivieren of kanalen gerekend. Bebouwde kommen zijn als aangrenzend beschouwd wanneer de afstand ertussen minder dan 1 kilometer bedraagt.

Toepassing van deze criteria levert anno 1971 15 agglomeraties op. Ook deze agglomeraties blijken vooral in meer centrale gewesten gelegen te zijn; in gebieden die ook een sterke fysiek-morfologische verstedelijking kennen. De volgende gemeenten maken van deze agglomeraties deel uit:

Gemeente	Score op de factor «Minderheden»
1. Wageningen	2.32
Ede	.69
2. Soest	1.75
Baarn	1.27
3. Hilversum	1.50
Bussum	1.05
Laren	.65
Naarden	.54
4. Amsterdam	3.62
Zaandam	1.70
Amstelveen	1.48
Diemen	1.14
Haarlemmermeer (Badhoevedorp)	.61
5. Haarlem	1.42
Beverwijk	1.25
Velsen	.54
6. Leiden	2.00
Oegstgeest	1.36
Leiderdorp	.60
7. 's-Gravenhage	2.09
Rijswijk	.52
8. Gouda	2.77
Boskoop	.84
Waddinxveen	.68
9. Dordrecht	2.01
Papendrecht	.83
Zwijndrecht	.82
10. Rotterdam	3.54
Schiedam	1.93
Vlaardingen	1.72
Maassluis	1.35
Rozenburg	1.19
Capelle a/d IJssel	1.15
Spijkenisse	.82
11. Eindhoven	1.68
Veldhoven	.87
12. 's-Hertogenbosch	2.99
Rosmalen	.84
13. Venlo	1.92
Tegelen	.93
14. Sittard	2.10
Geleen	1.57
15. Eijgelshoven	2.36
Heerlen	2.25
Hoensbroek	2.14
Kerkrade	1.66
Brunssum	1.27

Bijlage VI
Scores van de 34 gewesten op variabele 1, de hieruit resulterende typering, de factorscores op de drie inter-gewestelijke factoren en de uit de eerste factorscore resulterende typering

Naam	Nummer	Variabele 1 Aantal inwoners ¹	Typering	Factor 1 Welstand	Factor 2 Religie	Factor 3 Soc. Econ. Deprivatie	Typering
Wlnschoten	1	5144	IV	-0.88	1.40	2.77	4
Groningen	2	5617	II	0.71	1.16	0.42	2
Leeuwarden	3	5436	III	-0.31	1.42	0.34	3
Sneek	4	5000	IV	-0.85	1.38	-0.77	4
Heerenveen	5	5185	IV	-0.40	1.95	0.25	3
Meppel	6	5102	IV	-0.90	1.33	-1.91	4
Assen	7	5222	IV	-0.34	1.15	-0.21	3
Emmen	8	5213	IV	-1.35	0.83	1.12	4
Zwolle	9	5393	III	-0.53	0.66	-1.08	3
Enschede	10	5728	II	-0.51	-0.16	0.03	3
Doetinchem	11	5270	IV	-1.26	-0.15	-0.92	4
Deventer	12	5602	II	0.21	0.59	-0.91	2
Amersfoort	13	5467	III	0.52	0.15	-1.19	2
Arnhem	14	5673	II	0.81	-0.03	-0.56	2
Tiel	15	5140	IV	-1.05	0.21	0.24	4
Utrecht	16	5908	II	1.91	-0.15	-0.47	1
Amsterdam	17	6093	I	2.25	0.26	1.06	1
Alkmaar	18	5594	II	0.35	0.18	-0.60	2
Haarlem	19	5657	II	1.81	-0.11	0.33	1
's-Gravenhage	20	6061	I	2.04	-0.08	-0.12	1
Gouda	21	5388	III	0.32	-0.19	-1.13	2
Dordrecht	22	5531	III	0.41	0.20	0.06	2
Rotterdam	23	6087	I	1.42	0.13	1.14	1
Middelburg	24	5465	III	-0.15	0.60	0.42	3
Roosendaal	25	5354	III	-1.01	-1.00	1.68	4
Breda	26	5411	III	0.26	-0.83	-0.27	2
Tilburg	27	5530	III	-0.38	-1.25	0.04	3
Eindhoven	28	5617	II	0.65	-1.58	-0.67	2
's-Hertogenbosch	29	5483	III	-0.32	-1.36	-0.12	3
Nijmegen	30	5532	III	-0.01	-1.02	-0.43	3
Helmond	31	5336	III	-1.20	-1.38	-0.35	4
Venlo	32	5314	III	-1.04	-1.27	-0.88	4
Roermond	33	5266	IV	-0.96	-1.63	0.32	4
Maastricht	34	5779	II	-0.22	-1.38	2.38	3

¹ Vermeld is 1000 maal de logaritme van het aantal inwoners.

De scores van de eenheden in de verschillende klassen variëren als volgt:

Variabele 1:	Factor 1:
Klasse I : 6061 - 6093	Klasse 1 : 1.42 - 2.25
Klasse II : 5594 - 5908	Klasse 2 : 0.21 - 0.81
Klasse III : 5314 - 5532	Klasse 3 : -0.53 - -0.01
Klasse IV : 5000 - 5270	Klasse 4 : -1.35 - -0.85
Factor 2:	Factor 3:
Klasse 1 : 0.59 - 1.95	Klasse 1 : 1.06 - 2.77
Klasse 2 : -0.19 - 0.26	Klasse 2 : 0.24 - 0.42
Klasse 3 : -1.63 - -0.83	Klasse 3 : -1.91 - 0.06

Bijlage VII
**Lijst van de 872 gemeenten per provincie met het bijbehorende gewest-
nummer, de scores op drie variabelen, de hieruit resulterende typering, de
factor scores op de drie intra-gewestelijke factoren, de hieruit resulterende
typering, en de via cluster-analyse verkregen typering**

Hierbij hebben de variabelen en de factoren de volgende betekenis:
(de variabelen zijn gestandaardiseerd ten opzichte van het gewest)

Variabele 1: Aantal inwoners

Variabele 5: Percentage woningen met hoge huurwaarde

Variabele 8: Percentage recent gebouwde woningen

Factor 1: Allochtone welgestelden

Factor 2: Minderheden

Factor 3: Allochtone jonge gezinshouders

Nummer + naam gemeente	no. gewest	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type-ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type-ring	Typering cluster
Groningen										
001 Adorp	2.	-.56	-1.24	-.23	D	.63	-1.20	.38	b	6
002 Aduard	2.	-.30	-.72	-.03	D	.12	-.54	.78	c	5
003 Appingedam	2.	.27	.89	1.14	C	-.27	.74	1.66	c	5
004 Baflo	2.	-.48	-.62	-.97	D	.24	-.15	-.90	d	8
005 Badum	2.	-.41	.47	-.73	D	.23	.01	.26	d	6
006 Beerta	1.	-.74	-.62	-.09	D	-.91	-.11	.16	d	7
007 Bellingwedde	1.	-.39	.41	-.81	D	-.06	-.59	-1.06	d	8
008 Bierum	2.	-.91	-.29	-1.21	D	-1.08	-.03	-.84	d	8
009 Boer, Ten	2.	.65	.07	-.28	B	-.04	-.07	-.08	d	8
010 Delfzijl	2.	1.34	1.58	1.59	C	.18	1.45	2.11	c	2
011 Eenrum	2.	-.96	-.77	-.70	D	-.66	-.23	-.57	d	8
012 Ezinge	2.	-.34	-1.07	-.60	D	-.22	-.86	.02	d	6
013 Finsterwolde	1.	-1.38	-.76	-1.29	D	-1.52	-1.00	-.26	d	7
014 Groningen	2.	1.85	3.72	.39	A	.53	3.42	-.94	a	1
015 Grootegast	2.	-.73	.56	-.20	D	-1.24	-.27	-.15	d	7
016 Gripskerk	2.	.22	-.27	.06	D	-.04	-.44	.43	d	6
017 Haren	2.	3.13	1.33	1.07	B	4.37	.23	-1.05	b	3
018 Hoogezand-Sappemeer	2.	1.13	1.92	1.47	A	-.62	1.00	1.46	c	2
020 Kantens	2.	-1.79	-1.07	-.91	D	-1.16	-.25	.16	d	7
021 Kloosterburen	2.	-1.12	-1.07	-1.11	D	-.49	-.07	-2.20	d	8
022 Leek	2.	.33	.95	1.59	C	-.20	.53	1.79	c	5
023 Leens	2.	-.30	-.40	-.73	D	-.09	.39	-1.45	d	8
024 Loppersum	2.	-.45	-.45	-1.08	D	.23	-.86	-1.07	d	8
025 Marum	2.	-.21	.47	-.14	D	-.49	.16	.26	d	7
026 Meeden	1.	-1.38	-1.38	-1.40	D	-.30	-1.47	-1.03	d	6
027 Middelstum	2.	-.17	-.69	.22	D	-.09	-.28	-.14	d	8
028 Midwolda	1.	-1.55	-.44	-.50	D	-.68	.05	-1.19	d	8
029 Muntendam	1.	-.34	-.49	.90	C	-.56	.37	.24	d	7
030 Nieuwe Pekela	1.	-.19	-.16	-.79	D	.65	.03	-.53	b	8
031 Nieuwescharne	1.	.00	-1.25	2.23	C	-1.01	-.09	1.68	c	5
032 Nieuwolda	1.	.62	-1.35	.06	B	.66	.05	1.04	c	4
033 Oosterbroek	2.	-.82	-.00	-.14	D	-.99	-.14	1.02	c	7
035 Oldehove	2.	-.82	-.89	-.80	D	.05	-.24	.51	c	5
036 Oldakerk	2.	-.19	-.96	-.19	D	-.49	-.33	.09	d	7
037 Stadskanaal	1.	.62	1.81	.97	A	.68	.92	1.58	c	2
038 Oude Pekela	1.	.95	.32	.90	B	-.81	.51	.38	d	7
039 Schaemda	1.	.42	.18	-1.00	D	-.29	-1.20	-.43	d	6
040 Slochteren	2.	-.82	1.01	-.94	D	-.82	-.51	-.46	d	8
041 Stadum	2.	-1.23	-.95	-.65	D	-.95	-.72	-.40	d	8
042 Termunten	2.	-.30	-.08	-.02	D	-1.23	.66	.47	d	7
043 Uithuizen	2.	-.30	.00	-.26	D	-.37	.13	-1.06	d	8
044 Uithuizermeeden	2.	-.91	.04	-.93	D	-.79	-.03	-.81	d	8
045 Ulrum	2.	-.21	-.32	-.02	D	-1.28	.45	-.29	d	7
046 Usquert	2.	-.34	-1.18	-.45	D	-.92	.54	-1.12	d	8
047 Veendam	1.	1.43	1.47	1.03	A	1.61	1.01	.47	b	4
048 Vlagtwedde	1.	-.09	1.09	-.43	D	.84	.53	-.37	b	3
049 Warffum	2.	-.56	-.86	-.90	D	-.63	-.38	-.41	d	8
052 Winschoten	1.	2.02	1.16	.22	B	1.71	.99	-.67	b	3

Nummer + naam gemeente	no. gewest	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type-ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type-ring	Typering cluster
053 Winsum	2.	.85	-.27	1.04	C	1.30	-1.49	1.55	c	4
054 Zand, 't	2.	-.96	-.71	-1.76	D	-.39	-.18	-1.72	d	8
056 Zuidhorn	2.	.57	-.01	.20	B	1.45	-.48	.33	b	4
Friesland										
059 Achtkarspelen	3.	.23	1.20	1.41	C	-1.61	-.06	1.59	c	7
060 Ameland	3.	.61	-1.35	.42	B	.10	.75	-1.05	d	8
061 Baarderadeel	3.	-.71	-.96	-1.82	D	.46	-.52	.20	d	6
062 Barradeel	3.	-.45	-.50	-.22	D	-.81	.04	-.51	d	8
063 Bildt, het	3.	-.66	-.23	-.78	D	-.63	-.05	-.84	d	8
064 Bolsward	4.	1.25	.77	.65	B	.33	1.25	-.39	a	1
065 Dantumadeel	3.	-.30	.76	.13	D	-.88	.10	.19	d	7
066 Dokkum	3.	1.59	.07	1.60	C	.95	.38	1.30	c	4
067 Doniawerstal	4.	.97	.33	-.48	B	.17	-.11	-.46	d	8
068 Ferwerderadeel	3.	-.95	-.26	-1.60	D	-.28	-1.09	-1.12	d	8
069 Franeker	3.	.39	.03	-.14	D	.17	-.16	-.39	d	8
070 Franekeradeel	3.	-.25	-1.00	.24	D	-.40	-1.36	.75	c	6
071 Gaasterland	4.	.51	.45	1.44	C	.27	.54	-1.07	d	8
072 Harlingen	3.	.06	.40	-.14	D	-.21	2.14	.24	a	2
073 Haskerland	5.	-.99	-.59	.17	D	.20	-.96	.29	d	6
074 Haerlewaai	5.	1.23	.84	.71	B	-.38	1.15	.20	d	2
075 Hemelum Oldeferd	4.	-.13	.07	-.45	D	.38	-.50	-1.25	d	8
076 Hennaarderadeel	4.	-.48	.07	-.54	D	.82	-1.07	-.39	b	6
077 Hindeloopen	4.	-1.98	-1.53	-.63	D	-1.03	-.77	-.34	d	8
078 Idaarderadeel	3.	.50	-.34	-1.02	B	.24	.54	.09	d	2
079 Kollumerland en Nieuw-Kruisland	3.	-.50	.14	1.33	C	-.72	.00	-.06	d	7
080 Leeuwarden	3.	2.56	3.18	-.03	A	1.02	2.04	-1.02	a	1
081 Leeuwarderadeel	3.	.03	-.70	2.10	C	.62	-1.10	2.01	c	5
082 Lemsterland	4.	.37	.75	1.35	C	-1.21	.72	1.45	c	7
083 Menaldumadeel	3.	-.21	.12	-.72	D	.21	-.78	-.05	d	6
084 Oostdongeradeel	3.	-1.49	-.49	-.86	D	-.18	-.62	-1.47	d	8
085 Ooststellingwerf	5.	-.60	.10	.19	D	-.71	.80	.17	d	7
086 Opsterland	5.	.32	.28	-1.90	D	-.24	-.74	-.40	d	6
087 Rauwerderhem	4.	-.13	-.53	-2.08	D	.59	-.06	-.15	b	6
088 Schiermonnikoog	3.	.61	-1.35	.42	B	.10	.75	-1.05	d	8
089 Sloten	4.	-.27	-1.72	-.87	D	.13	-.07	1.18	c	5
090 Smallingerland	5.	1.39	1.20	1.45	C	1.24	1.23	1.88	c	4
091 Sneek	4.	1.65	1.82	1.12	A	.74	1.50	.88	a	2
092 Staveren	4.	-1.98	-1.53	.69	C	-1.56	-.23	.68	c	7
093 Terschelling	3.	.31	-.88	-.19	D	1.66	1.59	.19	b	2
094 Tietjerksteradeel	3.	1.21	1.31	.37	A	1.15	-1.16	.39	b	6
095 Utingeradeel	5.	-1.45	-2.08	-.83	D	.85	-1.72	-.48	b	6
096 Vlieland	3.	.31	-.88	-.19	D	1.66	1.59	.19	b	2
097 Westdongeradeel	3.	-1.96	-.52	-.08	D	-.84	-.68	-.45	d	8
098 Weststellingwerf	5.	.10	.25	.19	D	-.97	.25	-1.66	d	8
099 Wonseradeel	4.	-.65	.98	-.74	D	-.40	.18	-.48	d	8
100 Workum	4.	.09	-.07	-.49	D	-.04	-.29	-1.26	d	8
101 Wymbritseradeel	4.	-.13	.88	-.34	D	.30	-.10	-.82	d	8
102 IJlst	4.	.88	-.75	1.36	C	.51	-1.00	2.42	c	5
Drenthe										
105 Anloo	7.	-.65	-.46	-.70	D	-.62	-1.41	-.49	d	6
106 Assen	7.	2.56	2.28	1.82	B	1.12	2.66	.17	a	1
107 Beilen	7.	-.65	.60	-.26	D	-.14	-.00	.17	d	7
108 Borger	7.	-.97	.45	.04	D	-.98	-.33	.13	d	7
109 Coevorden	8.	1.15	.33	.78	B	.74	1.41	.52	a	2
110 Dalen	8.	-.43	-.74	-.48	D	-.28	-1.04	-1.27	d	8
111 Diever	6.	-.67	-.44	-.27	D	.72	-.55	-1.07	b	3
112 Dwingeloo	7.	-.28	-1.27	-.22	D	.40	.26	-1.02	d	8
113 Eelde	2.	1.76	.55	1.53	B	3.22	.00	.01	b	3
114 Emmen	8.	2.24	2.26	1.09	A	-.56	2.08	.37	a	2
115 Gasselte	7.	-1.33	-1.05	-.65	D	-1.19	-.85	-.15	d	7
116 Gieteren	7.	-.33	-.70	.84	C	-.12	-.60	.55	c	6
117 Havelte	6.	.41	.12	.23	D	.33	.14	.10	d	8
118 Hoogeveen	7.	.74	2.20	-2.79	A	-.78	2.45	2.13	a	2

Nummer + naam gemeente	no. ge-west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type-ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type-ring	Typering cluster
119 Meppel	6.	1.44	1.66	-.00	A	.29	1.61	.15	a	2
120 Norg	7.	.74	-.57	-.02	B	.51	-1.26	-.22	b	6
121 Nijveen	6.	-.50	-.89	2.28	C	.95	-1.51	1.19	c	5
122 Odoorn	8.	-.92	.25	-1.12	D	-.74	-.23	-.82	d	8
123 Oosterhesselen	8.	-.01	-.82	-.60	D	.08	.22	.97	c	5
124 Peize	2.	.83	-.36	1.04	C	-.21	-.62	.83	c	5
125 Roden	2.	1.58	1.02	2.58	C	1.21	.05	1.42	c	4
126 Rolde	7.	1.55	-.61	1.28	B	2.51	-.04	-.90	b	3
127 Ruinen	7.	.07	-.41	.33	D	-.18	.32	-.13	d	8
128 Ruinerwold	6.	-1.04	-.44	-.10	D	.11	-1.21	-.60	d	6
129 Schoonebeek	8.	.32	-.23	.45	D	-.91	.37	.77	c	7
130 Steen	8.	-1.31	-.19	1.46	C	-.02	-.99	1.19	c	5
131 Smilde	7.	.31	-.08	-.07	D	-.62	.16	-.06	d	7
132 Vledder	6.	.08	-.51	-2.80	D	.62	-.40	-.79	b	8
133 Vries	7.	-.60	-.04	.44	D	1.19	-1.17	-.32	b	6
134 Westerbork	7.	-.80	-.29	-.35	D	-.36	-.77	-.25	d	6
135 Wijk, de	6.	.08	-.11	.52	C	.05	-.67	-.30	d	6
136 Zuidlaren	2.	1.31	.66	2.04	C	1.97	.62	.15	b	4
137 Zuidwolde	7.	-.37	-.04	.31	D	-.75	.59	.39	d	7
138 Zwaeloo	8.	.22	-1.39	-1.68	D	2.00	-1.90	-1.26	b	3
Overijssel										
141 Almelo	10.	1.69	1.54	-.81	B	-.18	2.06	-.16	a	1
142 Ambt-Delden	10.	-.45	-1.08	-.94	D	.29	-.94	-.43	d	6
143 Avereest	9.	-.16	.23	-.50	D	.15	.12	-.34	d	8
144 Bathmen	12.	-.75	-1.51	3.37	C	1.36	-2.04	.99	b	6
145 Blankenham	6.	-1.26	-1.39	.05	D	-.28	.56	.70	c	2
146 Blokzijl	6.	-.50	-1.40	-.29	D	.41	-.27	-.50	d	8
147 Borne	10.	-.24	.11	.62	C	.50	.72	.30	b	2
148 Dalfsen	9.	-.72	.23	.26	D	.59	-.17	-1.04	b	8
149 Denekamp	10.	-.45	-.31	.44	D	-.68	-.14	-.58	d	8
150 Deventer	12.	.61	1.82	-.04	A	-.51	2.54	.51	a	2
151 Diepenheim	10.	.26	-2.02	-1.18	D	.96	-1.69	-.59	b	6
152 Diepenveen	12.	1.06	-.24	-.07	B	1.93	-.72	-.60	b	3
153 Enschede	10.	1.32	2.50	-.73	A	-.02	2.66	-.49	a	1
154 Genemuiden	9.	-.67	-.86	-.59	D	-2.12	.98	.72	c	7
155 Giethoorn	6.	-.78	-.72	-.94	D	-.21	.53	-.90	d	8
156 Goor	10.	-.12	-.44	-1.43	D	-.22	.71	.49	d	2
157 Gramsbergen	8.	-.63	-.56	-.72	D	.14	-.29	-.70	d	8
158 Haaksbergen	10.	-.41	.30	1.96	C	.10	.13	1.08	c	5
159 Ham, den	10.	-.73	-.20	-.24	D	-1.27	.25	.76	c	7
160 Hardenberg	8.	-.63	1.08	.82	C	-.44	.37	.22	d	7
161 Hasselt	9.	1.11	-.99	1.69	C	.35	-.24	1.87	c	5
162 Heino	9.	-1.33	-.94	1.16	C	1.02	-1.76	-.49	b	6
163 Hellendoorn	10.	-.24	.79	.13	D	-.74	.09	.35	d	7
164 Hengelo	10.	.99	1.72	-1.25	A	.89	1.33	-.57	a	1
165 Holten	12.	-.06	-.63	.34	D	.13	-1.09	.55	c	6
166 Kampen	9.	.46	1.42	-1.37	A	-.69	2.35	-.80	a	1
167 Kuinre	6.	-1.26	-1.39	.05	D	-.28	.56	.70	c	2
168 Losser	10.	-.12	.29	.23	D	-.99	.76	.13	d	7
169 Markelo	10.	-.73	-.91	-.92	D	.70	-2.08	-.73	b	6
170 Nieuwleusen	9.	-.36	-.78	-.31	D	-.64	-.55	-.12	d	8
171 Noordoostpolder	6.	2.65	2.21	-.32	B	1.76	.33	1.52	b	4
172 Oldemarkt	6.	-1.32	-.59	-.45	D	-.69	-.54	-.57	d	8
173 Oldenzaal	10.	1.64	.52	.97	B	.45	.94	.20	d	2
174 Olst	12.	-.25	-.48	-.41	D	-1.56	.16	.02	d	7
175 Ommen	9.	-.67	.53	.40	D	.96	-.35	-1.33	b	3
176 Ootmarsum	10.	.51	-1.57	2.94	C	.93	-.27	.65	b	4
177 Raalte	12.	-1.58	.51	.93	C	-.94	.48	.17	d	7
178 Rijssen	10.	-.12	.21	.17	D	-1.14	.19	.21	d	7
179 Stad-Delden	10.	2.35	-.96	.62	B	3.04	-.22	-.68	b	3
180 Staphorst	6.	.37	.96	.20	D	-.37	-.31	.55	c	7
181 Steenwijk	6.	.55	1.11	.27	B	.32	1.22	.79	c	2
182 Steenwijkerwold	6.	.32	.64	-.52	D	-.38	.37	-1.15	d	8
183 Tubbergen	10.	-.20	.12	-.47	D	-.54	-.68	-.66	d	8
184 Urk	6.	1.26	.66	.90	B	-1.46	1.12	1.18	c	7
185 Vollenhove	6.	-.73	.18	1.42	C	-.62	.05	-.13	d	7

Nummer + naam gemeente	no. ge-west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type-ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type-ring	Typering cluster
186 Vriezenveen	10.	-.98	.03	.11	D	-1.70	-.37	.71	c	7
187 Wanneperveen	6.	-.34	-1.06	-.17	D	-1.54	-.47	-.17	d	7
188 Weerselo	10.	-2.16	-.53	-.16	D	-.25	-1.46	-1.53	d	8
189 Wierden	10.	-.20	.23	.31	D	-.22	.06	.35	d	7
190 Wijhe	9.	.35	-.69	-.83	D	-.46	-.60	-1.47	d	8
191 IJsselmuiden	9.	-1.33	-.01	-.42	D	-.69	-1.01	.33	d	6
192 Zwartsluis	9.	-1.74	-1.25	2.18	C	-.54	.60	.88	c	2
193 Zwolle	9.	1.94	2.77	-.24	A	1.42	1.92	-1.54	a	1
Gelderland										
197 Aalten	11.	-.03	.52	-1.10	D	.38	-.09	-1.41	d	8
198 Ammerzoden	29.	-1.02	-.62	-.45	D	-.91	-1.38	-1.31	d	8
199 Angerlo	14.	-1.16	-.98	.15	D	-1.29	-1.83	-.16	d	6
200 Apeldoorn	12.	2.07	2.56	.42	A	.41	1.58	.09	a	2
201 Appeltorn	15.	-.58	.06	-.80	D	-.19	.76	-1.48	d	8
202 Arnhem	14.	.91	2.11	-1.12	A	.28	1.93	-1.62	a	1
203 Barneveld	13.	-.10	.82	-.15	D	-.68	.63	-.03	d	7
204 Batenburg	30.	-1.23	-1.47	-.81	D	-.86	-1.76	-.52	d	6
205 Beesd	15.	.25	-.03	.69	C	-.00	-.10	-.06	d	8
206 Bemmelen	30.	.11	.80	.30	D	-.62	-.76	.53	c	7
207 Bergh	11.	-.77	.69	.89	C	-1.41	.66	.88	c	7
208 Bergharen	30.	-.94	-1.29	-.61	D	-.17	-1.64	-.12	d	6
209 Beuningen	30.	-.07	-.02	1.15	C	.27	-.57	1.47	c	5
210 Beusichem	15.	1.01	-.60	.51	B	1.22	.32	1.32	c	4
211 Borculo	12.	-.60	-.45	-.11	D	.02	-.57	.79	c	5
212 Brakel	15.	-.64	.47	-1.56	D	-1.02	.21	-.56	d	8
213 Brummen	12.	.49	.40	-.20	D	-1.09	.87	1.36	c	7
214 Buren	15.	-.64	-.51	.56	C	-.15	-.14	.75	c	5
215 Buurmalsen	15.	-.70	-.50	.49	D	-.19	-.84	.87	c	5
216 Culemborg	15.	2.30	1.98	1.50	B	.79	2.43	.62	a	2
217 Deil	15.	.50	-.34	-.02	B	.91	.72	-.56	b	3
218 Didam	14.	.02	.10	1.23	C	-1.07	-.20	.90	c	7
219 Dinxperlo	11.	.84	-1.04	.54	B	-1.35	.69	1.90	c	7
220 Dodewaard	15.	-.52	-.14	-.02	D	-.36	-1.16	1.13	c	5
221 Doesburg	14.	-.41	-.18	-.34	D	-.87	1.15	.74	c	2
222 Doetinchem	11.	.84	1.59	-1.52	A	1.18	1.31	-.13	a	2
223 Doornspijk	9.	.63	.05	-.02	B	-.07	-.23	1.93	c	5
224 Dreumel	15.	-.40	-.21	.11	D	-.86	.03	-.43	d	8
225 Druten	30.	-.94	.46	-.62	D	-1.55	-.26	-.80	d	8
226 Duiven	14.	-1.18	-.40	1.47	C	.33	-.63	.43	d	6
227 Echteld	15.	-.58	.43	.44	D	-.56	-.91	.91	c	5
228 Ede	14.	.34	1.62	-.38	A	.28	.69	-.08	d	2
229 Eibergen	10.	-.58	.07	.03	D	.25	-.34	.59	c	5
230 Elburg	9.	1.04	-.95	1.35	C	1.11	-.60	1.33	c	4
231 Elst	14.	.23	.26	.03	D	.28	-.02	.20	d	6
232 Epe	12.	.33	.90	.36	D	-.43	.41	.30	d	7
233 Ermelo	13.	.60	1.06	-.07	B	.14	.64	-.93	d	8
234 Est en Opijnen	15.	-.08	-1.65	-1.03	D	-.39	-.31	-.53	d	8
235 Ewijk	30.	-1.03	-.53	-.45	D	-.95	-1.13	-1.04	d	8
236 Geldermalsen	15.	1.26	1.07	-.12	B	1.34	.93	.53	b	4
237 Gendringen	11.	-1.35	.68	.80	C	-.61	-.02	.51	c	7
238 Gendt	30.	-.76	-.10	-.49	D	-.85	-.69	-.02	d	7
239 Gorssel	12.	1.28	.10	-.29	B	2.02	-1.01	-1.52	b	3
240 Groenlo	11.	.55	-.70	.29	B	.09	-.03	.14	d	6
241 Groesbeek	30.	.69	1.12	-.70	B	-.49	.90	-.20	d	2
242 Haften	15.	-1.91	-.14	.69	C	-.53	-1.17	-.05	d	6
243 Harderwijk	13.	.62	.57	-.60	B	.10	1.12	.01	d	2
244 Hattem	9.	1.41	.01	-.78	B	1.33	-1.09	-.39	b	6
245 Hedel	29.	.07	-.80	-1.73	D	-.35	-.58	-.10	d	6
246 Heerde	9.	.07	-.55	-.92	D	-.78	.17	-.71	d	8
247 Heerwaarden	15.	-2.48	-1.68	-1.28	D	-.75	-.36	-.29	d	8
248 Hengelo	11.	-.31	-.79	.40	D	-.22	-.76	-.65	d	8
249 Herwen en Aerd	14.	-.82	-.37	-1.36	D	-1.93	.73	.33	d	7
250 Herwijnen	22.	-1.24	-.48	-.60	D	-.42	-.28	-1.33	d	8
251 Heteren	14.	-.58	-.47	.46	D	-1.00	-1.08	.53	c	7
252 Heumen	30.	2.59	-.19	2.62	C	2.35	-1.04	.78	b	4
253 Hoewelaken	13.	1.14	-1.31	1.90	C	1.54	-.49	2.13	c	4

Nummer + naam gemeente	no. ge-west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type-ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type-ring	Typering cluster	
254	Horssen	30.	-1.23	-1.47	-.81	D	-.86	-1.76	-.52	d	6
255	Huissen	14.	-.73	-.20	-.44	D	-.54	-1.33	-1.08	d	8
256	Hummelo en Kappel	11.	1.92	-1.78	-.99	B	1.78	.66	-.32	b	3
257	Kerkwijk	15.	-.52	.43	-.65	D	-.44	-.23	-.82	d	8
258	Kesteren	15.	-.29	.95	1.73	C	-.04	.69	1.06	c	2
259	Laren	12.	-1.63	-.76	-1.38	D	.27	-1.24	-1.73	d	8
260	Lichtenvoorde	11.	.79	.38	.67	B	.42	-.00	-.18	d	8
261	Lienden	15.	-.52	.57	-.95	D	-.78	.10	.10	d	7
262	Lochem	12.	.17	-.33	-.25	D	.12	1.68	.30	a	2
263	Maasdriel	29.	-.49	.11	-.88	D	-1.01	-.18	-.79	d	8
264	Maurik	15.	.21	.48	.74	C	-.90	-.61	.55	c	7
265	Millingen aan de Rijn	30.	-.98	-.39	-1.60	D	-1.98	-.24	.51	c	7
266	Neebe	10.	-1.03	-.42	-.40	D	-.16	-1.70	.60	c	6
267	Nijkerk	13.	-.35	.16	-.84	D	-1.21	-.14	-.28	d	7
268	Nijmegen	30.	1.92	3.59	-.99	A	.80	2.51	-1.12	a	1
269	Oldebroek	9.	-.03	.68	-1.04	D	-.95	.49	1.17	c	7
270	Ophemert	15.	-.46	-1.30	-1.13	D	.13	-.60	-.80	d	8
271	Overasselt	30.	-.94	-.90	-.18	D	.81	-1.15	-1.84	b	3
272	Pannerden	14.	-1.80	-1.47	.22	D	-1.57	.24	.54	c	7
273	Putten	13.	-.49	-.03	-1.07	D	-1.22	.44	-.99	d	8
274	Renkum	14.	.86	.93	-1.35	B	1.05	.05	-1.95	b	3
275	Rheden	14.	.84	1.28	-.49	A	.69	.39	-.80	b	3
276	Rossum	15.	-.18	-.49	-.93	D	-.30	-.83	-.71	d	8
277	Rozendaal	14.	2.02	-1.83	-1.53	B	4.22	-1.04	-1.49	b	3
278	Ruurlo	12.	-1.24	-.70	.82	C	-.85	-.97	1.02	c	5
279	Scherpenzeel	13.	-.16	-1.25	1.09	C	-.32	-1.27	1.19	c	5
280	Steenderen	12.	-1.15	-1.20	-1.07	D	-.85	-1.36	-.69	d	6
281	Tiel	15.	1.72	2.43	-.98	A	.12	2.84	-.21	a	1
282	Ubbergen	30.	1.43	.47	-.39	B	.50	.38	-.37	b	8
283	Valburg	30.	-.15	.43	-.72	D	.20	-.37	-.40	d	8
284	Varik	15.	-.18	-1.57	-1.63	D	-.69	-1.31	-1.94	d	8
285	Voorst	12.	-.42	.58	-1.11	D	-.40	.38	-.93	d	8
286	Vorden	12.	-.29	-.69	.04	D	-.41	-1.36	-.07	d	6
287	Vuren	22.	.18	-.27	.80	C	.37	.21	-.06	d	8
288	Waardenburg	15.	.11	-.78	.51	C	.15	-1.01	-.57	d	6
289	Wageningen	14.	1.35	.74	-.18	B	.97	2.32	-.53	a	1
290	Wamel	15.	.87	1.10	.36	B	-.54	.05	-.50	d	8
291	Warnsveld	12.	1.12	-.74	-.94	B	1.52	.44	-.90	b	3
292	Wehl	11.	-.45	-1.26	1.61	C	-.99	-1.48	-.23	d	6
293	Westervoort	14.	-1.27	-.87	1.18	C	.06	-.78	.33	d	6
294	Winterswijk	11.	-.60	1.29	-1.85	A	.19	.55	-.83	d	8
295	Wisch	11.	.49	.66	.21	D	.58	-.11	-.09	b	6
296	Wijchen	30.	.83	1.04	1.88	C	.14	-.25	1.77	c	5
297	Zaltbommel	15.	1.38	.90	.16	B	1.59	1.35	.20	b	2
298	Zelhem	11.	-1.91	-.25	.03	D	-.04	-1.37	.39	d	6
299	Zevenaar	14.	1.75	.50	2.58	C	.87	.15	1.61	c	4
300	Zoelen	15.	.97	.17	-.04	B	1.79	.73	.06	b	4
301	Zutphen	12.	.85	.86	-.40	B	-.74	1.84	.35	a	2
Utrecht											
305	Abcoude	17.	.68	-.22	-.61	B	2.36	-.49	-.83	b	3
306	Amerongen	14.	-.49	-.60	-.48	D	.08	-.39	-.02	d	6
307	Amersfoort	13.	1.03	1.97	-1.02	A	.04	1.45	-2.03	a	1
308	Baarn	16.	.75	.99	-.76	B	.14	1.27	-.66	a	1
309	Benschop	16.	-1.35	-.94	.47	D	-1.29	-1.25	.36	d	7
310	Bilt, de	16.	1.36	1.17	-.48	B	2.23	.22	-1.46	b	3
311	Breukelen	16.	1.24	.27	1.67	C	.50	.76	1.56	c	2
312	Bunnik	16.	.66	.31	1.12	C	1.71	-.05	.76	b	4
313	Bunschoten	13.	-2.25	-.40	.59	C	-2.55	-.23	1.16	c	7
314	Cothen	16.	-.50	-1.25	.85	C	-1.54	-.60	.85	c	7
315	Doorn	16.	.16	.18	-1.17	D	.94	.66	-.71	b	3
316	Driebergen-Rijsenburg	16.	.82	.61	-.10	B	.80	.83	-1.24	b	3
317	Eemnes	16.	.48	-.71	.65	C	.87	-.64	-.03	b	6
318	Harmelen	16.	-.61	-.34	-.54	D	.38	-.62	.78	c	5
320	Hoogland	13.	-1.51	-1.18	.18	D	-.17	-1.73	-.40	d	6
321	Houten	16.	-.23	-.07	.19	D	.06	-.42	-.46	d	8
322	Jutphaas	16.	.74	-.09	2.10	C	.68	-.34	2.06	c	5

Nummer + naam gemeente	no. ge-west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type-ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type-ring	Typering cluster	
323	Kamerik	21.	-.71	-.49	-.33	D	.29	-1.10	-.73	d	6
324	Kockengen	16.	-1.38	-1.07	-.93	D	-.50	-1.79	-.60	d	6
325	Langbroek	16.	-1.71	-1.28	-.87	D	-.85	-1.12	-1.32	d	8
326	Laarsum	16.	-.40	-.37	.18	D	.48	.20	-.34	d	8
327	Leusden	13.	.72	-.57	-1.45	B	2.00	-1.39	-.26	b	3
328	Linschoten	21.	-.10	.03	-1.71	C	-.27	-.00	1.84	c	5
329	Loenen	16.	.40	-.18	.41	D	1.10	-.06	.34	b	4
330	Loosdrecht	16.	.36	-.01	-.62	D	.89	.43	-.19	b	3
331	Lopik	16.	-1.58	-.21	-.36	D	-1.86	-.18	1.15	c	7
332	Maarn	16.	-.19	-.50	-.75	D	1.83	-1.10	-.91	b	3
333	Maarsse	16.	.00	.55	.21	D	-.36	.89	.40	d	2
334	Maartensdijk	16.	-.46	.07	-.24	D	1.10	-.77	-.27	b	6
335	Montfoort	16.	-1.58	-1.08	-1.14	D	-1.94	-.62	-1.09	d	8
336	Mijdrecht	17.	-.17	.08	.43	D	-.29	-.06	1.16	c	5
337	Nigtevecht	17.	-.66	-1.55	-.95	D	-.38	-.50	-.12	d	6
338	Polsbroek	16.	-1.10	-1.73	-.55	D	-1.70	-1.91	-.08	d	6
339	Renswoude	14.	.24	-1.25	.65	C	.25	-.83	1.77	c	5
340	Rhenen	14.	.02	.25	-.56	D	-.21	-.12	-.39	d	8
341	Snelrewaard	21.	-.10	.03	1.71	C	-.27	-.00	1.84	c	5
342	Soest	13.	1.20	1.03	-.13	B	1.05	1.75	-.69	a	1
344	Utrecht	16.	.38	3.13	-.59	A	-.76	2.88	-.84	a	1
345	Veenendaal	14.	-.12	.84	.24	D	-.87	.60	.75	c	7
346	Vinkeveen en Waverveen	17.	.36	-.16	-.15	D	-.08	.33	-.66	d	8
347	Vleuten-De Meern	16.	1.26	.62	2.05	C	2.10	-.57	1.13	b	4
348	Vreeswijk	16.	-.86	-.32	1.70	C	-.91	.14	1.83	c	5
349	Willeskop	16.	-1.41	-1.78	-.87	D	-1.33	-1.23	-.01	d	7
350	Wilnis	17.	.33	-.55	-.84	C	-.48	-.74	.74	c	5
351	Woudenberg	13.	-.45	-.86	1.56	C	1.29	-.78	1.12	b	4
352	Wijk bij Duurstede	16.	-.32	-.29	1.55	C	-1.76	1.01	1.43	c	7
353	IJsselstein	16.	-.04	.20	.76	C	-1.12	.66	1.26	c	7
354	Zegveld	21.	-1.45	-1.22	-.02	D	-.16	.25	-1.23	d	8
355	Zoist	16.	1.13	1.72	-.69	A	.25	1.48	-1.24	a	1
Noord-Holland											
358	Aalsmeer	17.	.78	.57	.18	B	-.01	.04	-.53	d	8
359	Abbekerk	18.	.34	-1.32	1.34	C	-.72	-1.05	1.38	c	5
360	Akersloot	18.	1.10	.08	1.59	C	1.63	-.94	1.87	c	4
361	Alkmaar	18.	1.16	2.80	-.60	A	.66	2.00	-.85	a	1
362	Amstelveen	17.	2.02	1.55	.35	B	3.05	1.48	-1.08	b	3
363	Amsterdam	17.	.49	3.40	-1.91	A	-.66	3.62	-2.55	a	1
364	Andijk	18.	-.89	.01	-.66	D	-.80	-.34	-.98	d	8
365	Graft-De Rijp	18.	.48	-.13	1.30	C	.38	-.03	.88	c	5
366	Anna Paulowna	18.	-.16	.59	-.59	D	-.50	-1.18	-.80	d	6
367	Assendelft	17.	-.49	-.07	-.24	D	-1.47	-.26	.56	c	7
368	Avenhorn	18.	-.61	-.57	1.04	C	-.18	-.01	1.78	c	5
369	Barsinghørhorn	18.	-.89	-.35	-.47	D	-1.16	-.46	.18	d	7
370	Beemster	17.	-1.13	-.15	-1.06	D	.30	-.66	-.84	d	8
372	Bennebroek	19.	.84	-1.39	-.00	B	1.44	-.12	-.35	b	3
373	Bergen	18.	2.84	1.25	-.03	B	2.84	1.67	-2.18	b	3
374	Berkhout	18.	-.71	-.15	.22	D	.41	-.38	-.29	d	6
375	Beverwijk	19.	-1.52	.77	-1.16	D	-1.42	1.25	.40	a	7
376	Blaricum	16.	1.69	-.20	-1.38	B	1.61	.31	-1.97	b	3
377	Bloemendaal	19.	1.96	-.05	-1.50	B	2.80	.11	-2.56	b	3
378	Blokker	18.	-1.01	-.29	.47	D	-.05	-.03	.39	d	7
379	Bovenkarspel	18.	.66	.03	1.15	C	-.85	-.20	1.54	c	5
380	Broek in Waterland	17.	.04	-1.02	-.14	D	.71	.02	.15	b	6
381	Bussum	16.	1.41	1.45	-1.12	A	.74	1.05	-1.56	b	1
382	Callantsoog	18.	-.11	-1.13	.13	D	.12	.01	.53	c	5
383	Castricum	19.	.15	.02	1.41	C	1.51	-.60	.74	b	4
384	Diemen	17.	1.27	.11	-.13	B	1.35	1.14	-.49	b	3
385	Edam	17.	-1.46	.54	.06	D	-1.70	.95	.04	d	7
386	Egmond aan Zee	18.	.51	.25	-.40	B	-1.06	1.80	.06	a	2
387	Egmond-Binnen	18.	.89	.01	-.20	B	.59	.89	-.83	b	1
388	Enkhuizen	18.	.39	1.08	-1.19	D	-1.10	1.29	-1.02	a	1
390	Graveland, 's-	16.	-.46	.01	-.82	D	-.25	.11	-.08	d	8
391	Grootebroek	18.	-1.33	.27	-.42	D	-.76	.36	-.46	d	8

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
392 Haarlem	19.	-.13	2.30	-.57	A	-1.19	1.42	-.89	a	1
393 Haarlemmerliede en Spaarn- woude	19.	-.78	-1.69	-.40	D	-.59	-.95	-.34	d	6
394 Haarlemmermeer	17.	.95	1.43	.14	A	.24	.61	-.19	d	2
395 Harenkarspel	18.	-.46	.06	.26	D	-.59	-.10	.20	d	7
396 Heemskerk	19.	.16	.42	1.51	C	-.04	-.07	3.53	c	5
397 Heemstede	19.	1.64	.30	-.97	B	1.63	-.02	-2.03	b	3
398 Heerhugowaard	18.	1.97	1.55	4.07	C	1.53	.29	3.69	c	4
399 Heiloo	18.	1.74	1.60	-.60	B	3.05	.24	-1.15	b	3
400 Helder, Den	18.	.78	3.01	-.62	A	.03	1.92	1.02	a	2
401 Hensbroek	18.	-.75	-1.44	.69	C	-.25	-.86	.42	d	6
402 Hilversum	16.	.50	2.21	-1.34	A	-.59	1.50	-1.67	a	1
403 Hoogkarspel	18.	-.49	-.18	.76	C	.23	-.51	.40	d	6
404 Hoogwoud	18.	-1.42	-.47	-.45	D	-.01	.02	-1.15	d	8
405 Hoorn	18.	.22	1.66	-.27	A	.18	1.45	-.99	a	1
406 Huizen	16.	1.00	.90	-.17	B	.32	.35	-.15	d	8
407 IJpendam	17.	-.31	-.82	-.40	D	-1.19	-.87	-.55	d	8
408 Jisp	17.	-.80	-1.66	.47	D	-.24	-1.87	.55	c	6
409 Katwoude	17.	.00	-.20	1.26	C	.63	-.50	1.69	c	5
410 Koedijk	18.	.07	-.65	-.50	D	-1.11	.24	-.21	d	7
411 Koog a/d Zaan	17.	-.74	-.32	-2.63	D	-1.05	-.86	-2.53	d	8
412 Niedorp	18.	-.58	.41	-.49	D	-.53	-.22	-.21	d	8
413 Krommenie	17.	.51	.36	-.19	B	-.23	.64	.62	c	2
415 Landsmeer	17.	.30	-.19	.62	C	.95	-.51	.14	b	6
416 Langedijk	18.	.99	.94	-.78	B	-.23	.71	-.52	d	8
417 Laren	16.	1.21	.51	-1.31	B	1.15	.65	-1.95	b	3
418 Limmen	18.	1.01	-.14	.64	B	.17	-.17	-.56	d	8
419 Marken	17.	-2.88	-1.18	-.02	D	-1.59	-.31	-.37	d	7
420 Medemblik	18.	-.34	.18	.08	D	-1.79	1.21	.73	c	7
422 Midwoud	18.	-2.29	-1.41	-.41	D	.14	.11	.55	c	5
423 Monnickendam	17.	.00	-.20	1.26	C	.63	-.50	1.69	c	5
424 Muiden	16.	.51	-.28	-.04	B	.82	.13	.57	b	4
425 Naarden	16.	1.76	.68	-1.03	B	1.65	.54	-.97	b	3
426 Nederhorst den Berg	16.	-.11	-.57	.73	C	-.95	-.21	.72	c	7
427 Nibbixwoud	18.	-1.14	-.86	-.03	D	-.28	-.85	-.94	d	8
429 Obdam	18.	-1.38	-.39	-.01	D	-.05	-.79	-.48	d	6
431 Oostzaan	17.	-.98	-.42	-.08	D	-.79	-1.16	.14	d	6
432 Opmeer	18.	-.26	-.14	-.14	D	-.52	-.35	-.31	d	8
433 Opperdoes	18.	.90	-1.40	-.74	B	-.94	-1.04	-.48	d	8
435 Oudendijk	18.	-.61	-.57	1.04	C	-.18	-.01	1.78	c	5
437 Ouder-Amstel	17.	1.08	-.05	.20	B	1.63	.12	-1.24	b	3
438 Oudorp	18.	1.62	.22	2.76	C	.69	-.47	2.52	c	5
439 Purmerend	17.	.75	.80	2.91	C	1.37	.31	2.55	c	4
441 Schagen	18.	.32	.54	-.65	D	.98	-.07	.21	b	4
444 Schoorl	18.	1.76	.16	.49	B	1.56	.58	-.52	b	3
445 Sint Maarten	18.	-1.42	-1.27	-.94	D	-.13	-1.61	-.69	d	6
446 Sint Pancras	18.	-.28	-.77	-2.41	D	.99	-1.41	-.46	b	6
447 Sijbekarspel	18.	-.93	-1.25	-.07	D	.16	-1.32	-.02	d	6
448 Texel	18.	-.23	1.06	-.98	D	.08	1.61	-1.59	a	1
449 Twisk	18.	-1.01	-2.06	-.67	D	-.56	-1.25	.47	d	6
450 Uitgeest	19.	-1.09	-1.05	1.14	C	-.70	-1.34	1.49	c	5
451 Uithoorn	17.	1.44	.57	1.28	B	1.63	.40	.96	b	4
452 Ursem	18.	-1.59	-.79	.35	D	-.59	-.82	.55	c	6
453 Velsen	19.	-.73	1.30	-.94	A	-.97	.54	-.42	d	7
454 Venhuizen	18.	-.37	.31	-.54	D	.08	.17	-.49	d	8
456 Warmenhuizen	18.	.51	-.54	-1.21	B	-.87	.62	-.96	d	8
457 Weesp	16.	.30	.70	.59	C	-.30	1.20	1.38	c	2
458 Schermer	18.	.09	-.23	.44	D	.49	-.15	.83	c	6
459 Wervershoof	18.	.59	.16	.20	B	-.78	-.07	-.74	d	8
460 Westwoud	18.	-.18	-1.17	-.01	D	.05	-.05	-.23	d	8
461 Westzaan	17.	-.54	-.53	-1.72	D	-.71	-1.19	-.26	d	6
462 Wieringen	18.	-.46	.52	-.93	D	-1.44	.53	-.68	d	7
463 Wieringermeer	18.	.86	.86	-.66	B	.36	-.73	.25	d	6
466 Wognum	18.	-.06	-.40	.59	C	.41	.10	-.15	d	8
467 Wormer	17.	-.66	.09	.77	C	-.55	-.77	1.15	c	5
468 Wormerveer	17.	-.25	.37	-.55	D	-1.31	.80	-.54	d	7
470 Wijdewormer	17.	-1.22	-1.45	-.62	D	-.23	-.44	.90	c	5
471 Zaandam	17.	1.21	1.51	.53	A	-.92	1.70	.26	a	2

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
472 Zaandijk	17.	1.02	-.29	.88	B	-.24	-.25	.53	c	7
473 Zandvoort	19.	.75	-.27	-.32	B	.15	1.00	-.84	d	1
475 Zwaag	18.	-.68	-.63	.77	C	.13	-.61	.41	d	6
476 Zijpe	18.	.46	.58	-.56	D	-.09	.25	.08	d	8
478 Zeevang	17.	-1.16	-.54	.07	D	-.11	-.73	.66	c	6
Zuid-Holland										
480 Aar, Ter	21.	-.87	.27	.25	D	-.86	.47	-.78	d	8
481 Abbenbroek	23.	.09	-1.44	.17	D	.29	-.21	.81	c	5
482 Alblasserdam	22.	.29	1.43	.38	A	.14	1.06	1.07	c	2
483 Alkemade	20.	-1.25	-.37	-.16	D	-1.18	-.87	-.04	d	7
484 Alphen a/d Rijn	21.	1.35	2.02	-.10	A	-.23	1.29	-.19	a	2
485 Ameide	22.	-2.04	-.20	-.60	D	-.74	-.34	-.09	d	7
486 Ammerstol	21.	-2.06	-1.49	-.35	D	-2.42	-1.99	.08	d	7
487 Arkel	22.	-.39	-.15	.35	D	-.07	.13	1.13	c	5
488 Asperen	22.	.15	-.37	1.20	C	-.26	.45	.78	c	2
489 Barendrecht	23.	.74	.58	-.06	B	1.26	-.53	-.89	b	3
490 Benthuisen	20.	-1.03	-1.78	1.46	C	.01	-1.37	1.36	c	5
491 Bergambacht	21.	-.45	-.09	-.65	D	-.60	-.66	-.56	d	8
492 Bergschenhoek	23.	-.13	-.09	.57	C	.64	-.62	-.11	b	6
493 Berkel en Rodenrijs	23.	.62	.44	-.11	B	.82	.26	-.65	b	3
494 Berkenwoude	21.	1.29	-1.53	-.25	B	2.56	-2.35	-.65	b	3
495 Bleiswijk	23.	.80	-.18	.75	B	.85	-.30	-.03	b	6
496 Bloksengraaf en Hofwegen	22.	2.37	-.55	1.57	B	-.04	-1.82	.31	d	6
497 Bodegraven	21.	-.71	1.09	-.41	D	-.33	1.02	-.33	d	2
499 Boskoop	21.	1.31	.87	-.50	B	.49	.84	-1.55	d	1
500 Brandwijk	22.	-.53	-1.05	-1.40	D	.64	-1.62	-.95	b	6
501 Brielle	23.	1.23	.24	.69	B	1.42	1.42	.36	a	2
502 Capelle a/d IJssel	23.	1.80	1.17	1.96	C	1.61	1.15	.21	b	4
503 Delft	20.	.45	1.47	.01	A	-.58	1.69	.02	a	2
504 Dirksland	23.	-1.00	-.05	-1.24	D	-1.72	-.45	-1.87	d	8
505 Dordrecht	22.	2.65	2.90	-.96	A	.40	2.01	-1.36	a	1
506 Driebruggen	21.	-.62	-.36	-.64	D	-.68	-.32	.03	d	7
508 Everdingen	15.	.11	-1.12	2.64	C	.66	-1.58	1.42	c	5
509 Geervliet	23.	.51	-.81	1.37	C	.17	-.50	2.15	c	5
510 Giessenburg	22.	-.46	.09	1.20	C	.43	-.39	1.00	c	5
511 Goedereede	23.	-1.65	.20	-.98	D	-2.06	.28	-.81	d	7
512 Gorinchem	22.	1.12	1.77	.09	A	.19	2.14	-.09	a	1
513 Gouda	21.	1.26	2.34	-2.02	A	-1.01	2.77	-2.03	a	1
514 Goudarak	21.	-.29	-.89	-1.28	D	-.83	-.65	-.28	d	8
515 Goudriaan	22.	-.42	-.76	-1.77	D	.41	-.30	-1.44	d	8
516 Goudswaard	23.	-1.50	-1.19	-.82	D	-2.10	-.08	-1.16	d	8
517 Gravendeel, 's-	22.	-.09	.47	-.34	D	-.81	-.78	-1.06	d	8
518 Gravenhage, 's-	20.	.21	3.12	-2.05	A	-.38	2.09	-2.70	a	1
519 Gravenzande, 's-	20.	-.48	-.19	.14	D	-.48	-1.00	.68	c	6
520 Groot-Ammers	22.	-.42	-.36	-1.19	D	-.13	.57	.14	d	2
521 Haastrecht	21.	-.05	-.13	.13	D	.07	-.74	-.08	d	6
522 Hagstein	16.	-1.78	-1.68	.09	D	-1.52	-2.54	.35	d	6
523 Hardinxveld-Giessendam	22.	-.20	1.21	-.15	D	-.80	-.00	-.30	d	8
524 Hazerswoude	21.	1.13	.63	.45	B	1.18	-.50	.50	b	4
525 Heenvliet	23.	1.26	-.83	1.92	C	1.05	-.46	2.00	c	4
526 Heerjansdam	23.	-.56	-.59	-.59	D	.52	-.71	.61	c	6
527 Hei- en Boelcop	22.	-.60	-.43	-.96	D	-.58	-.23	-.75	d	8
528 Heinenoord	23.	-.20	-.70	.05	D	-.77	-.31	.19	d	7
530 Hellevoetsluis	23.	-.19	.36	-.30	D	-.34	.64	1.20	c	2
531 Hendrik-Ido-Ambacht	22.	1.57	1.22	1.04	B	2.41	.17	1.10	b	4
533 Heukelum	22.	-1.05	-.36	.02	D	-.60	.46	.36	d	7
534 Hillegom	19.	-.51	-.15	-.24	D	-1.26	-.77	-.17	d	7
535 Hoogblokland	22.	-.71	-.99	.21	D	.10	-1.92	-.32	d	6
536 Hoornaar	22.	.20	-.97	-.13	D	.92	-.72	-.51	b	6
537 Katwijk	20.	-.33	.71	-.03	D	-2.13	.22	.75	c	7
538 Kedichem	22.	-1.24	-.56	-1.70	D	-.31	-.65	-.93	d	8
539 Klaaswaal	23.	-1.46	-.71	-.59	D	-.83	-.97	-.46	d	8
540 Koudekerk a/d Rijn	21.	.48	-.43	1.28	C	.29	-.51	1.50	c	5
541 Krimpen a/d Lek	23.	-.16	-.16	-.06	D	-.45	-.12	.62	c	7
542 Krimpen a/d IJssel	23.	1.17	.90	.95	B	.97	.33	.93	b	4
543 Langerak	22.	-.60	-.96	-1.25	D	-.83	-1.19	-.55	d	6

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
544 Leerbroek	22.	-.60	-1.01	-.96	D	-.10	.02	.01	d	8
545 Leerdam	22.	.62	1.17	-.93	B	-.80	1.70	-.57	a	1
546 Leiden	20.	-.62	1.60	-1.47	A	-1.44	2.00	-1.51	a	1
547 Leiderdorp	20.	1.43	-.07	1.97	C	1.17	.60	1.46	c	4
548 Leidschendam	20.	1.06	.52	1.36	C	1.38	.01	.57	b	4
549 Leimuiden	21.	-1.49	-.39	-1.48	D	-1.37	-.15	-.15	d	7
550 Lekkerkerk	23.	-.50	-.01	-1.01	D	-.36	-.44	-.08	d	6
551 Lexmond	16.	-1.71	-1.15	-.40	D	-1.18	-1.55	-.08	d	6
552 Lier, De	20.	-1.16	-.74	.24	D	-.73	-1.17	1.19	c	5
553 Lisse	19.	.31	-.11	1.40	C	-.48	-1.03	1.01	c	5
554 Maasdam	23.	.41	-.66	.52	C	-.02	-1.12	.41	d	6
555 Maasland	23.	1.18	-.17	-.83	B	1.59	-1.07	-.75	b	3
556 Maassluis	23.	1.65	1.18	1.75	C	.78	1.35	1.54	c	2
557 Meerkerk	22.	.20	-.26	-.48	D	.26	-.88	-.68	d	6
559 Middelharnis	23.	-1.18	.55	-1.14	D	-1.35	.02	-1.34	d	8
560 Moerkapelle	21.	1.05	-.87	2.13	C	.97	-1.49	2.43	c	5
561 Molenaarsgraaf	22.	-.79	-.88	-.97	D	-.32	.14	-.18	d	8
562 Monster	20.	-.48	.08	-.71	D	-.54	-.41	-.67	d	8
563 Moordrecht	21.	-.77	.20	-1.29	D	-.04	1.23	.72	e	2
564 Mijnsheerijland	23.	.28	-.77	-.41	D	1.00	-.26	-.94	b	3
565 Naaldwijk	20.	-.40	.26	-.50	D	-.78	-1.06	-.36	d	6
566 Nieuw-Beijerland	23.	-.26	-.76	.97	C	.29	-1.05	.03	d	6
567 Nieuwerkerk a/d IJssel	23.	1.30	.37	.82	B	.60	-.16	.95	c	5
569 Nieuwkoop	21.	.54	.47	.37	B	.90	.62	.37	b	2
570 Nieuwland	22.	-1.24	-.56	-1.70	D	-.31	-.65	-.93	d	8
571 Nieuw-Lekkerland	22.	-.03	.54	-.09	D	-.55	1.36	1.38	c	2
572 Nieuwpoort	22.	-.79	-.93	-.01	D	-.13	.64	.90	c	2
573 Nieuwveen	21.	-.12	-.57	.17	D	.08	.56	-1.01	d	8
574 Noordeloos	22.	-.36	-.81	-.90	D	.88	-.35	-1.24	b	3
575 Noordwijk	20.	-.38	.20	-.28	D	-1.17	1.36	-.49	a	1
576 Noordwijkerhout	19.	-1.06	-.41	.63	C	-.89	.57	.44	d	7
577 Nootdorp	20.	-.23	-1.08	.87	C	-.13	-.37	.63	c	5
578 Numansdorp	23.	-1.24	-.17	-.76	D	-.71	-.75	-1.26	d	8
579 Oegstgeest	20.	2.04	-.02	.06	B	2.72	1.36	-.81	b	3
580 Oostflakkee	23.	-1.54	.17	-1.40	D	-1.90	.54	-1.54	d	8
581 Oostvoorne	23.	.75	-.02	-.82	B	1.54	-.53	-1.64	b	3
582 Ottoland	22.	-.42	-.76	-1.77	D	.41	-.30	-1.44	d	8
583 Oud-Alblas	22.	.08	-.66	-.04	D	1.17	-.65	-1.25	b	3
584 Oud-Beijerland	23.	.16	.41	-.06	D	.54	.59	-.37	b	8
586 Oudendoorn	23.	-2.71	-1.39	-.76	D	-.76	-1.62	-.39	d	6
587 Ouderkerk a/d IJssel	23.	-1.10	-.35	-1.46	D	-1.60	.21	-.95	d	8
589 Oudewater (Utrecht)	16.	-.71	-.32	-.18	D	-1.46	-.04	-.02	d	7
590 Papendrecht	22.	1.96	1.44	1.31	B	1.58	.83	2.28	c	4
591 Piershil	23.	-1.30	-1.43	-.85	D	-1.35	-.64	-.50	d	7
592 Poortugaal	23.	.68	.78	1.13	C	.61	1.87	1.60	a	2
593 Puttershoek	23.	-.30	-.41	.10	D	-.67	-.70	.25	d	7
594 Pijnacker	20.	.58	-.09	.70	C	.75	-.27	1.07	c	4
595 Reeuwijk	21.	.54	.40	-.26	B	1.26	-.29	.02	b	4
596 Rhoon	23.	.57	-.13	-1.67	B	1.87	-.15	-1.70	b	3
597 Ridderkerk	23.	.54	1.56	.34	A	-.10	1.09	.72	c	2
598 Rockanje	23.	.10	-.26	-.05	D	.44	.28	-.58	d	8
599 Rotterdam	23.	.30	3.80	-1.77	A	-.76	3.54	-2.43	a	1
600 Rozenburg	23.	.97	.45	2.07	C	.02	1.19	2.84	c	5
601 Rijnsaterwoude	21.	-.07	-1.58	1.95	C	.03	-.97	1.04	c	5
602 Rijnsburg	20.	-.45	-.58	.19	D	-1.63	-1.10	.18	d	7
603 Rijswijk	20.	1.02	1.00	-.43	B	1.46	.52	-.53	b	3
604 Sassenheim	20.	-.22	-.26	-.08	D	-.50	-.61	-.22	d	8
605 Schelluinen	22.	-.09	-1.05	2.21	C	.71	-1.15	2.63	c	5
606 Schiedam	23.	.82	2.08	-1.07	A	-.65	1.93	-1.61	a	1
607 Schipluiden	20.	-1.29	-.72	-.92	D	.05	-.27	-.41	d	8
608 Schoonhoven	21.	-.10	.54	-.93	D	-.09	2.36	-.27	a	1
609 Schoonrewoerd	22.	-.60	-.43	-.96	D	-.58	-.23	-.75	d	8
610 Slidrecht	22.	.58	1.52	.81	A	-.16	.46	-.31	d	8
612 Spijkensisse	23.	1.12	1.13	.98	B	.70	.82	3.22	c	5
615 Stolwijk	21.	-1.21	-.23	-.69	D	-.11	-1.63	-.12	d	6
616 Streefkerk	22.	-.01	-.47	.32	D	.11	-.03	-.10	d	8
617 Strijen	23.	-.54	-.03	-.57	D	-.81	-.72	-.84	d	8

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
618 Tienhoven	22.	-2.04	-.20	-.60	D	-.74	-.34	-.09	d	7
619 Valkenburg	20.	-1.30	-1.60	.30	D	-.94	-.62	2.07	c	5
620 Vianen	16.	.43	.15	2.42	C	-.41	.33	2.95	c	5
621 Vierpolders	23.	.49	-1.03	1.39	C	.68	-1.54	2.08	c	5
622 Vlaardingen	23.	.97	2.06	-.70	A	-.21	1.72	-.49	a	1
623 Vlist	21.	-.05	-.13	.13	D	.07	-.74	-.08	d	6
624 Voorburg	20.	.99	.87	-1.83	B	1.66	.12	-2.28	b	3
625 Voorhout	20.	-.98	-.85	-.16	D	.59	-.05	.14	b	6
626 Voorschoten	20.	1.28	.23	.22	B	1.95	-.06	.30	b	4
627 Waddinxveen	21.	2.18	1.39	1.50	B	1.29	.68	1.66	c	4
628 Warmond	20.	-.87	-1.20	-.64	D	-.63	.37	-.56	d	8
629 Wassenaar	20.	1.74	.45	-1.20	B	1.84	.45	-2.24	b	3
630 Wateringen	20.	-.59	-.29	.09	D	-.62	-.84	-.09	d	6
631 Westmaas	23.	-.30	-1.10	1.46	C	1.17	-.47	.86	b	4
632 Woerden	21.	.87	1.41	-.01	A	.67	1.12	-.28	b	2
633 Woubrugge	21.	-.42	-.37	.44	D	-.11	.24	-.52	d	8
634 Wijngaarden	22.	-.79	-.88	-.97	D	-.32	.14	-.18	d	8
635 Zevenhoven	21.	-.51	-1.03	.83	C	-.95	-.09	.58	c	7
636 Zevenhuizen	23.	.07	-.30	-.28	D	-.23	-1.01	-.39	d	6
637 Zoetermeer	20.	1.79	.20	2.44	C	1.02	.13	2.45	c	4
638 Zoeterwoude	20.	-.53	-.87	.42	D	-.73	-.84	.01	d	6
639 Zuid-Beijerland	23.	-1.46	-.72	-.58	D	-1.57	-.49	-.75	d	8
640 Zuidland	23.	-1.24	-.53	.41	D	-.94	-.18	.67	c	7
641 Zwartewaal	23.	-.07	-1.46	.61	C	.79	-1.07	.27	b	6
642 Zwijndrecht	22.	2.56	1.93	.84	B	1.88	.82	.47	b	4

Zeeland

648 Aardenburg	24.	-.84	-.64	-1.77	D	-.29	.59	-.66	d	8
649 Arnemuiden	24.	1.25	-.89	1.21	B	-1.73	-.16	.67	c	7
650 Axel	24.	-.40	.66	.66	C	-.25	-.65	1.13	c	5
654 Borssele	24.	-.19	.93	-.22	D	-.16	-.55	-1.00	d	8
656 Brouwershaven	24.	-.57	-.84	-1.21	D	.22	-.04	-1.20	d	8
657 Bruinisse	24.	-1.48	-1.12	-1.23	D	-.57	-.01	-.67	d	8
660 Domburg	24.	1.13	-.82	.85	B	1.57	-.33	-1.68	b	3
662 Duiveland	24.	-1.05	-.56	-1.29	D	-.59	-1.10	1.11	c	5
664 Goes	24.	.71	1.52	.72	A	.99	.88	.25	b	2
675 Hontenisse	24.	-.72	.20	.02	D	-.64	.45	-.79	d	8
677 Hulst	24.	.14	.96	.72	C	-1.16	.46	.28	d	7
678 Kapelle	24.	-.02	.11	.18	D	.26	-.42	.27	d	6
682 Kortgene	24.	-.51	-.82	-1.31	D	-1.05	-.43	-1.21	d	8
686 Mariekerke	24.	-.80	-1.04	.93	C	.56	-1.43	.06	b	6
687 Middelburg	24.	1.78	1.69	1.03	B	1.51	1.04	.22	b	4
688 Middenschouwen	24.	-2.19	-1.30	-1.01	D	.38	-.16	-.12	d	6
692 Oostburg	24.	-.44	1.10	-.78	D	.30	.74	-1.05	d	8
696 Oud-Vossemeer	25.	-.58	-.91	-.66	D	-.35	-.37	-.95	d	8
700 Poortvliet	25.	-1.30	-1.19	-.57	D	.06	-.56	-1.59	d	8
703 Reimerswaal	24.	-.76	1.06	-.97	D	-.99	-.73	.83	c	7
704 Sas van Gent	24.	.11	.32	.20	D	-.72	.40	2.60	c	5
705 Scherpenisse	25.	-.58	-1.45	-.86	D	.28	-.52	-.97	d	8
708 Sint Annaland	25.	-.85	-.60	-.62	D	-.65	-.64	-.79	d	8
711 Sint Maartensdijk	25.	-.49	-.55	.42	D	-.83	-.08	-.23	d	7
712 Sint Philipsland	25.	-1.43	-.93	-.89	D	-.38	-.59	-1.71	d	8
713 Sluis	24.	-.19	-.82	-.40	D	.20	1.00	.21	d	2
714 Stavenisse	25.	-2.07	-1.30	-1.63	D	-.77	-.72	-.76	d	8
715 Terneuzen	24.	.69	1.71	2.15	C	.30	.64	2.05	c	5
716 Tholen	25.	.30	-.24	.46	D	.68	.53	-.16	b	2
717 Veere	24.	1.06	-.64	.62	B	1.25	-.87	-.28	b	6
718 Vlissingen	24.	1.49	2.00	-.26	A	.08	1.14	.97	c	2
720 Valkenisse	24.	2.16	-.43	1.77	B	1.20	-.62	.47	b	4
725 Westerschouwen	24.	.59	-.51	.93	C	1.14	.13	-.86	b	3
726 Westkapelle	24.	-.40	-1.11	-.91	D	-.78	-.73	-.86	d	8
727 Wissenkerke	24.	-.91	-.91	-.26	D	-1.28	-.69	-1.40	d	8
732 Zierikzee	24.	.35	.17	-.38	D	.26	1.46	.66	a	2

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
Noord-Brabant										
739 Aarle-Rixtel	31.	-.37	-1.12	-.19	D	.51	.20	-.95	b	8
740 Almkerk	22.	-.64	.36	-.76	D	-.73	-.07	-1.20	d	8
741 Alphen en Riel	27.	-.74	-.51	-.10	D	.59	-.48	-.78	b	8
742 Andel	22.	-.03	-.54	2.18	C	-.64	-.90	-.25	d	6
743 Asten	31.	.03	.19	-.34	D	-.33	-.65	-.83	d	8
744 Baarle-Nassau	27.	.59	-.40	-.55	B	.06	.38	-.97	d	8
745 Bakel en Millheeze	31.	-1.17	-.70	-.19	D	.11	-.73	-1.23	d	8
746 Beek en Donk	31.	-.27	-.51	-.96	D	-.93	.54	1.00	c	7
747 Beers	30.	-.65	-1.11	.59	C	-.43	-.54	.04	d	6
748 Bergen op Zoom	25.	1.48	2.27	-.45	A	.59	1.88	-.41	a	1
749 Bergeyk	28.	-1.04	-.12	-.58	D	-1.32	.28	.38	d	7
750 Berghem	29.	-2.06	-.40	.27	D	-1.67	-.69	.50	c	7
751 Berkel-Enschot	27.	1.93	-.08	3.77	C	3.43	-1.16	2.02	b	4
752 Berlicum	29.	-.15	.07	1.24	C	.31	-.82	-.21	d	6
753 Best	28.	.56	.63	.33	B	.05	1.37	1.36	a	2
745 Bladel en Netersel	28.	-1.19	-.20	.47	D	-.96	.06	1.12	c	7
755 Boekel	31.	-.37	-.48	1.15	C	-.54	-.01	.00	d	7
756 Boxmeer	30.	-.35	.59	-.12	D	.01	2.08	-.19	a	1
757 Boxtel	29.	.60	1.15	.09	B	.51	1.01	-.56	b	1
758 Breda	26.	1.69	2.72	-.74	A	.83	2.37	-1.53	a	1
759 Budel	28.	-.88	.06	1.47	C	-1.91	1.16	.43	d	7
760 Chaam	26.	-.53	-1.05	-.56	D	-.08	-.85	-1.24	d	8
761 Cuyk en Sint Agatha	30.	.73	.72	.41	B	-1.05	2.98	2.14	a	2
762 Deurne	31.	.22	1.24	.06	D	-.58	.59	-.06	d	7
763 Diessen	27.	-1.64	-.95	.19	D	.09	-1.23	.18	d	6
764 Dinteloord en Prinsenland	25.	-.09	-.09	-.68	D	-1.02	-.37	-.49	d	8
766 Dongen	27.	.46	.87	-.16	D	-.64	.71	.19	d	7
767 Drunen	27.	1.19	.55	1.32	C	.38	.95	1.66	c	2
768 Dungen, den	29.	.30	-.58	.43	D	-.60	-2.08	.27	d	6
769 Dussen	26.	-1.86	-.57	-1.40	D	-1.61	-.62	-.45	d	7
770 Eersel	28.	-.82	-.06	.06	D	-.17	-.57	.04	d	6
771 Eethen	27.	-1.59	-.80	-.73	D	-.57	-.70	-.37	d	8
772 Eindhoven	28.	.72	3.05	-1.19	A	.21	1.68	-1.69	a	1
773 Empel en Meerwijk	29.	.38	-1.36	1.16	C	.01	-1.53	1.18	c	5
774 Engelen	29.	-.34	-1.47	-.55	D	1.55	-.63	1.01	b	4
775 Erp	31.	-.91	-.99	-.01	D	.10	-.82	-.52	d	6
776 Esch	29.	-.07	-1.53	.40	D	.56	-1.33	.45	b	6
777 Etten-Leur	26.	-.28	.92	.39	D	-.08	1.18	1.05	c	2
778 Fijnaart en Heijningen	25.	-.58	.10	-.16	D	-.67	-.64	-.28	d	8
779 Geertruidenberg	26.	.45	-.39	.38	D	-.84	.45	2.02	c	5
780 Geffen	29.	-1.27	-.57	.86	C	-1.29	-.20	1.36	c	7
781 Geldrop	28.	.94	1.13	.33	B	1.20	.58	1.09	b	4
782 Gemert	31.	.20	.51	-1.48	D	-.10	.97	-.04	d	2
783 Giessen	22.	-.46	-.96	.71	C	-.95	1.14	1.01	c	2
784 Gilze en Rijen	27.	.32	.97	-.26	D	-.07	.44	.72	c	2
785 Goirle	27.	.07	.51	.10	D	.10	.61	.61	c	2
786 Grave	30.	1.02	.18	.32	B	.74	.95	1.90	c	4
787 Gravenmoer, 's-	26.	.40	-1.66	-.65	D	-.37	-1.33	-.99	d	6
788 Haaren	27.	-.03	-.60	1.29	C	.89	-1.22	-.51	b	6
789 Halsteren	25.	.99	.82	.84	B	.30	-.48	1.32	c	5
790 Haps	30.	-1.03	-1.12	-.35	D	-.56	-.95	-.51	d	6
791 Heesch	29.	-.59	.15	.56	C	-.47	-.05	.40	d	7
792 Heeswijk-Dinther	31.	-1.04	-.58	.21	D	-.12	-1.32	-.17	d	6
793 Heeze	28.	.59	-.20	.12	B	.20	-.44	-.91	d	8
794 Helmond	31.	1.41	2.40	-1.92	A	-.31	1.86	-.70	a	1
795 Helvoirt	29.	.52	-.55	-.24	B	1.72	-.06	-1.81	b	3
796 Hertogenbosch, 's-	29.	2.08	2.64	-.98	A	.31	2.99	-.68	a	1
797 Heusden	27.	-1.12	-.44	-.22	D	-.70	.35	1.90	c	5
798 Hilvarenbeek	27.	.41	.03	-.22	D	.82	-.52	-.37	b	6
799 Hoeven	25.	.32	.30	1.65	C	.25	-.41	.70	c	5
800 Hoogeveen c.a.	28.	-.69	-.40	.58	C	-.81	-.66	.28	d	7
801 Hooge en Lage Mierde	27.	-1.23	-.95	-.67	D	-.49	.15	-2.00	d	8
802 Hooge en Lage Zwaluwe	26.	-1.42	-.56	-.99	D	-1.23	-1.02	-.58	d	8
803 Huijbergen	25.	1.27	-1.03	2.57	C	3.07	-.35	.39	b	4
804 Klundert	25.	.04	.14	-.97	D	.06	-.42	-.72	d	8
805 Leende	28.	.84	-.89	.16	B	1.13	-1.23	-1.75	b	3

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
806 Liempde	29.	-.69	-.69	.36	D	-.63	-.65	.46	d	7
807 Lieshout	31.	.64	-1.01	-.31	B	-.69	-.88	-.29	d	6
808 Lith	29.	-.40	-.32	-1.09	D	-.92	.07	-1.33	d	8
809 Loon op Zand	27.	.47	.89	-.72	D	-.81	.44	-.29	d	7
810 Luyksgestel	28.	-.88	-1.40	1.30	C	-1.19	-.62	.87	c	7
811 Maarheeze	28.	-.42	-.33	-.92	D	-.70	1.90	-.03	a	2
812 Made en Drimmelen	26.	-.82	.16	-.24	D	-1.02	-.61	.16	d	7
813 Megen c.a.	29.	.50	-.88	-.42	B	-1.28	2.04	.43	a	2
814 Mierlo	31.	1.56	-.64	.88	B	1.66	-1.03	.58	b	4
815 Mill en St. Hubert	30.	-.12	.39	-.21	D	-.65	.31	.35	d	7
816 Moergestel	27.	.74	-.44	.52	B	.93	-1.00	-.60	b	6
817 Nieuw-Ginneken	26.	1.47	.04	.45	B	1.66	-.87	-.52	b	3
818 Nieuw-Vossemeer	25.	-.81	-1.00	.12	D	-.01	-1.41	-.03	d	6
819 Nistelrode	29.	-1.18	-.15	.46	D	-.31	.35	.04	d	7
820 Nuenen c.a.	28.	1.07	.18	.95	B	1.33	-.96	.05	b	6
821 Nuland	29.	.32	-.67	-.23	D	-.12	-1.01	.28	d	6
822 Oeffelt	30.	.66	-1.50	-.87	B	.20	-1.01	-2.29	d	8
823 Oirschot	28.	-1.64	.11	-.85	D	-.35	-.21	-.90	d	8
824 Oisterwijk	27.	1.14	.73	.02	B	.43	1.15	.01	d	2
825 Oost-, West- en Middelbeers	27.	.16	-.73	-.35	D	.05	-.37	.21	d	6
826 Oosterhout	26.	1.15	1.40	.97	A	-.20	1.81	.89	a	2
827 Oploo c.a.	30.	.16	.03	-.25	D	1.19	.25	-.98	b	3
828 Oss	29.	.99	1.93	.22	A	.14	2.15	1.11	a	2
829 Ossendrecht	25.	.97	.01	.47	B	.31	2.10	.72	a	2
830 Oudenberg	25.	.40	.70	.15	D	.74	1.05	.64	b	2
831 Oud en Nieuw Gastel	25.	-.67	.52	-.34	D	-1.29	-.86	.28	d	7
832 Prinsenbeek	26.	.51	.03	2.33	C	1.19	-1.09	1.95	c	4
833 Putte	25.	2.19	-.61	1.97	B	-.13	.55	1.89	c	5
834 Raamsdonk	26.	-.85	.13	-.42	D	-1.14	.22	-.44	d	7
835 Ravenstein	29.	-.94	.07	-.37	D	-.64	-.46	-.20	d	8
836 Reusel	28.	-1.36	-.37	-.61	D	-2.05	.32	.88	c	7
837 Riethoven	28.	.90	-1.56	.39	B	.68	-1.56	-.03	b	6
838 Roosendaal en Nispen	25.	1.67	2.45	-.26	A	.63	1.71	-.04	a	2
839 Rosmalen	29.	2.21	1.04	3.10	C	1.97	.84	1.98	c	4
840 Rucphen	25.	-.76	1.37	.94	A	-1.94	.82	1.74	c	7
841 Rijsbergen	26.	-.35	-.58	-.72	D	.08	.54	-.85	d	8
842 Rijswijk	22.	-.30	-.85	1.46	C	-1.29	-.37	1.64	c	5
843 Schaijk	29.	-.34	-.11	.83	C	.18	-.37	-.72	d	8
844 Schijndel	29.	-.07	.99	-.63	D	-.96	1.74	.22	a	2
845 Sint-Michielsgestel	29.	.26	.55	.52	C	1.55	.27	.21	b	4
846 Sint-Oedenrode	28.	-.82	.36	-.83	D	-.52	-.57	-.75	d	8
847 Someren	31.	-.44	.51	.66	C	-.71	.92	.37	d	2
848 Son en Breugel	28.	1.98	.30	2.83	C	3.45	-.41	1.34	b	4
849 Sprang-Capelle	27.	-.83	-.05	-1.06	D	-1.36	-1.23	-.26	d	7
850 Standdaarbuiten	25.	-.91	-.79	-1.50	D	.12	-.54	-.85	d	8
851 Steenberg	25.	.40	1.02	-.39	D	-.22	.15	-.29	d	8
853 Terheijden	26.	-.01	-.26	.28	D	.22	-.37	.36	d	6
854 Teteringen	26.	1.12	-.73	1.80	C	2.88	-1.06	.71	b	4
855 Tilburg	27.	1.19	3.27	-.38	A	-.30	2.75	-.85	a	1
856 Uden	31.	.25	1.21	2.04	C	1.06	1.35	2.51	c	4
857 Udenhout	27.	.08	-.05	.58	C	.40	.37	-.38	d	8
858 Valkenswaard	28.	.35	.97	-.58	D	-.76	.77	-.01	d	7
859 Veer	27.	-.38	-1.71	-.50	D	-1.36	.15	.01	d	7
860 Veghel	31.	2.02	.91	1.22	B	1.27	.90	.83	b	4
861 Veldhoven	28.	.70	1.12	-.38	B	.49	.87	1.38	c	2
862 Vessum c.a.	28.	.62	-.75	-.56	B	1.12	-.63	-1.02	b	3
863 Vierlingsbeek	30.	-.89	.01	-.90	D	.47	-.35	-1.27	d	8
864 Vlijmen	29.	-.72	.68	-1.25	D	.07	-.20	-.05	d	6
865 Vught	29.	2.08	1.32	-1.68	B	2.28	.76	-2.16	b	3
866 Waalre	28.	1.40	.20	-1.95	B	1.73	-.38	-1.47	b	3
867 Waalwijk	27.	1.28	1.28	.19	A	.22	1.30	.64	a	2
868 Wanroij	30.	-1.18	-.57	-.24	D	.53	-.37	-.74	b	8
869 Waspijk	27.	-.80	-.67	-.95	D	-1.00	-.81	-.17	d	7
870 Werkendam	22.	.02	1.05	-.27	D	-.99	.73	-.26	d	7
871 Westerhoven	28.	-.92	-1.81	-.56	D	-.86	-.76	-.64	d	8
872 Willemstad	25.	-.62	-.78	-.72	D	.44	.38	.47	d	2
873 Woensdrecht	25.	.92	.55	1.37	C	.45	.14	2.19	c	5
874 Woudrichem	22.	-.42	-.23	-.25	D	-.48	-.38	-.45	d	8

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
875 Wouw	25.	.60	.40	.41	B	.11	-.33	-.13	d	6
876 Wijk en Aalburg	27.	-1.69	-.74	-1.09	D	-1.07	-1.01	-.59	d	8
877 Zeeland	31.	-1.76	-.94	-.83	D	-.40	-1.89	-.49	d	6
878 Zevenbergen	25.	.19	.81	-.68	D	.16	-.05	-.41	d	8
879 Zundert	26.	-.68	.39	-.89	D	-.31	1.25	-.55	a	1
Limburg										
884 Amstenrade	34.	1.25	-.55	-1.11	B	1.27	-1.07	-.60	b	3
885 Arcen en Velden	32.	-.29	-.28	-.31	D	.19	-1.28	.48	d	6
886 Baexem	33.	1.61	-1.22	.37	B	.98	-1.64	-1.07	b	6
887 Beegden	33.	.82	-1.46	.37	B	-.75	-.34	-.12	d	7
888 Beek	34.	.64	.77	.34	B	1.84	-.15	-.12	b	3
889 Beesel	32.	-.84	.24	-.39	D	-1.65	.41	1.42	c	7
890 Belfeld	32.	.40	-.79	-.62	D	-.81	-.97	.76	c	7
891 Bemelen	34.	-1.45	-.41	.77	C	-.01	-.49	.17	d	6
892 Berg en Terblijt	34.	-1.45	-.41	.77	C	-.01	-.49	.17	d	6
893 Bergen	32.	-1.80	.43	-.06	D	-.97	.27	-.01	d	7
894 Bingelrade	34.	-2.52	-1.37	-.91	D	-.53	-.92	-1.15	d	8
895 Bocholtz	34.	-1.01	-.18	-.39	D	-1.62	-.43	.43	d	7
897 Born	34.	.14	.03	.52	C	-.13	-.21	.72	c	5
898 Broekhuizen	32.	.04	-2.09	-.51	D	1.41	-1.07	-.79	b	3
899 Brunssum	34.	.09	1.51	-.68	A	-.77	1.27	-.29	a	2
900 Bunde	34.	.40	-.24	1.43	C	2.41	-.35	1.21	b	4
901 Cadier en Keer	34.	.18	-.62	3.12	C	1.89	-.58	1.78	b	4
902 Echt	33.	-.37	1.59	-.91	A	-1.43	-.03	-.74	d	8
903 Elsloo	34.	-1.05	.21	.57	C	-.57	-.27	1.54	c	5
904 Eijgelshoven	34.	-.59	.02	-1.32	D	-1.30	2.36	-.03	a	1
905 Eijsden	34.	-.13	.11	-.23	D	-.31	.40	-.18	d	8
906 Geleen	34.	.94	1.86	-.91	A	1.20	1.57	.05	a	2
907 Gennep	30.	.05	.08	.41	D	-.40	1.96	1.19	a	2
908 Geulle	34.	-.51	-.74	.01	D	-.22	-1.74	-.93	d	6
909 Grathem	33.	-.95	-.82	-.85	D	.65	-.46	-1.15	b	8
910 Graevenicht	34.	-.56	-.81	-.98	D	-.28	-1.03	-1.62	d	8
911 Gronsveld	34.	1.72	-.54	.08	B	1.37	-.61	-1.18	b	3
912 Grubbenvorst	32.	.26	-.52	2.64	C	2.19	-1.47	1.63	b	4
913 Gulpen	34.	-.07	-.27	-.98	D	-.20	.32	-.67	d	8
914 Haalen	33.	.29	.21	.55	C	.41	-.08	.62	c	5
915 Heel en Panhael	33.	1.22	-.12	1.69	C	1.10	.48	.53	b	4
917 Heerlen	34.	1.23	2.56	-1.11	A	.42	2.25	-.92	a	1
918 Helden	32.	-.29	.53	.76	C	-.53	1.54	.25	a	2
919 Herten	33.	1.13	-.31	.88	B	1.39	-.95	.68	b	4
920 Heythuysen	33.	.52	.02	.63	C	.52	-.08	-.71	b	8
921 Hoensbroek	34.	.54	1.38	-.78	A	-.87	2.14	.47	a	2
922 Horn	33.	.12	-.19	1.33	C	2.10	-.87	-.15	b	3
923 Horst	32.	-.65	.70	.36	D	-.09	.14	-.43	d	8
924 Hulsberg	34.	.44	-.49	.79	C	-.08	1.36	.72	a	2
925 Hunsel	33.	-1.10	-.00	.07	D	-.35	.33	.76	c	7
927 Jabbeek	34.	-2.52	-1.37	-.91	D	-.53	-.92	-1.15	d	8
928 Kerkrade	34.	.20	2.11	-1.61	A	-1.35	1.66	-1.41	a	1
929 Kessel	32.	-.65	-1.01	-.20	D	-.12	-1.03	.46	d	6
930 Klimmen	34.	-.07	-.45	.14	D	.85	-1.56	.15	b	6
931 Limbricht	34.	.79	-.35	.39	B	-.06	-1.16	.02	d	6
932 Linne	33.	-.30	-.35	-.37	D	.27	-.60	-.14	d	6
933 Maasbracht	33.	.03	.62	.73	C	-.04	.41	1.39	c	5
934 Maasbree	32.	.36	-.09	-.73	D	.67	-1.08	-1.14	b	6
935 Maastricht	34.	1.33	2.96	-.57	A	.27	2.61	-1.24	a	1
936 Margraten	34.	-.81	-.67	.43	D	.31	-.99	.91	c	5
938 Meerssen	34.	.27	.41	-1.15	D	.11	.89	-1.06	d	1
939 Melick en Herkenbosch	33.	.45	.28	1.85	C	1.57	-.00	1.46	b	4
940 Merkelbaek	34.	-1.87	-1.17	-.64	D	-.40	-1.78	-.84	d	6
941 Meijel	32.	-.33	-.70	.36	D	-.71	.03	-.24	d	7
942 Mheer	34.	.29	-1.42	-.39	D	-.72	-.49	-1.62	d	8
943 Montfort	33.	-.64	-.57	-.99	D	-.78	-.20	.03	d	7
944 Mook c.a.	30.	1.31	-.31	2.63	C	2.67	.41	1.57	b	4
945 Munstergeleen	34.	.70	-.27	2.08	C	1.47	-.42	2.11	c	4
946 Nederweert	33.	-.90	1.25	.15	A	-.71	.33	.13	d	7
947 Neer	33.	-2.32	-.43	-1.54	D	-.60	-.09	-.61	d	8

Nummer + naam gemeente	no. ge- west	Var. 5	Var. 1	Var. 8	Type- ring	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Type- ring	Typering cluster
948 Nieuwenhagen	34.	.27	.51	.28	D	-.78	.79	1.11	c	2
949 Nieuwstadt	34.	-.98	-.94	.51	C	-.80	-1.35	.03	d	6
950 Noorbeek	34.	-1.81	-1.21	-.68	D	.68	.52	-1.73	b	3
951 Nuth	34.	.27	.28	.50	C	-.31	-.36	.91	c	5
952 Obbicht en Papenhoven	34.	-.91	-.94	-.97	D	-1.34	-.46	-.73	d	8
953 Ohé en Laak	33.	-.64	-.82	-1.74	D	-.89	-.91	-2.35	d	8
954 Oirsbeek	34.	.22	-.40	.27	D	.70	-.74	.17	b	6
955 Ottersum	30.	-.25	-.40	.19	D	-.30	.36	.16	d	7
956 Posterholt	33.	-1.31	-.23	.10	D	-1.29	-.30	.19	d	7
957 Roermond	33.	1.86	2.60	-.76	A	.67	2.04	-.45	a	1
958 Roggel	33.	-.30	-.19	-.34	D	-.53	-.64	-.58	d	8
959 Roosteren	34.	-3.75	-1.45	-.73	D	-.73	-1.51	-1.38	d	8
960 Schaarsberg	34.	.54	1.07	-.11	B	.30	.46	.88	c	2
961 Schimmert	34.	-.34	-.65	.72	C	.75	-1.11	.10	b	6
962 Schinnen	34.	-.21	.02	-.51	D	-.12	-.62	-.45	d	6
963 Schinveld	34.	-.78	-.18	-.43	D	-2.15	-.33	.05	d	7
964 Sevenum	32.	-.33	-.42	.48	D	.62	-.52	-.27	b	6
965 Simpelveld	34.	.22	.14	.49	D	-.22	.04	.20	d	7
966 Sint Gaertruid	34.	-.26	-1.46	-.28	D	.33	-1.46	-.52	d	6
967 Sint Odiliënberg	33.	.64	-.57	2.18	C	1.14	-.78	.75	b	4
968 Sittard	34.	1.38	1.79	-.50	A	.18	2.10	.13	a	2
969 Slenaken	34.	-1.81	-1.21	-.68	D	.68	.52	-1.73	b	3
970 Spaubeek	34.	1.46	-.58	1.51	C	.81	-.29	1.25	c	4
971 Stein	34.	.27	.73	.85	C	-.74	.38	2.47	c	5
972 Stevensweert	33.	-.64	-.82	-1.74	D	-.89	-.91	-2.35	d	8
973 Stramproy	33.	-1.36	-.05	.11	D	-.46	1.35	1.24	a	2
974 Susteren	34.	.22	.19	.27	D	-.53	-.10	.22	d	7
975 Swalmen	33.	.52	.79	-.36	B	-.99	-.32	.12	d	7
976 Tegelen	32.	1.12	.87	-2.16	B	-1.02	.93	-.97	d	8
977 Thorn	33.	-.49	-.71	-.86	D	-1.15	.47	-1.20	d	8
978 Ubach over Worms	34.	-.19	.65	-1.22	D	-1.63	.07	.57	c	7
979 Ulestraten	34.	1.24	-.69	2.63	C	1.97	-.59	1.44	b	4
980 Urmond	34.	.16	-.19	.15	D	-.62	1.03	1.17	c	2
981 Vaals	34.	.48	.58	-.19	D	-.58	2.32	-.55	a	1
982 Valkenburg-Houthem	34.	.71	.76	-1.12	B	.89	.65	-1.95	b	3
983 Venlo	32.	2.86	2.28	-.73	B	.76	1.92	-1.16	a	1
984 Venray	32.	.78	1.32	1.15	A	.65	2.61	.37	a	2
985 Vlodrop	33.	1.15	-.88	-.86	B	.14	.45	.21	d	2
986 Voerendaal	34.	1.06	.36	-.53	B	.68	-.57	-.31	b	6
988 Weert	33.	1.07	2.56	-.26	A	.05	2.63	.80	a	2
989 Wessem	33.	-.73	-.99	-1.17	D	-1.02	-.19	.38	d	7
990 Wittem	34.	-.02	.16	.18	D	-.80	-.60	-.42	d	8
991 Wijlre	34.	-.11	-.54	-.34	D	-.41	.57	-.51	d	8
992 Wijnandsrade	34.	.35	-1.38	2.32	C	.79	-1.44	1.43	c	5
993 Meerlo-Wanssum	32.	-.65	-.48	-.03	D	-.57	-.42	-.37	d	8

Bijlage VIII
Lijst van de 872 gemeenten per provincie met de indeling op elk van de drie typologieën

Typologie 1: de fysiek-morfologische typologie
 Typologie 2: de sociaal-morfologische typologie
 Typologie 3: de sociaal-morfologische typologie via cluster-analyse

De betekenis van de gebruikte codes is als volgt:

Code ty- pologie 1	Code ty- pologie 2	Betekenis
IA	1a	stedelijke gemeente in een centraal gewest
IB	1b	luxu suburbane gemeente in een centraal gewest
IC	1c	jonge groei-gemeente in een centraal gewest
ID	1d	plattelandsgemeente in een centraal gewest
IIA	2a	stedelijke gemeente in een intermediair gewest
IIB	2b	luxu suburbane gemeente in een intermediair gewest
IIC	2c	jonge groei-gemeente in een intermediair gewest
IID	2d	plattelandsgemeente in een intermediair gewest
IIIA	3a	stedelijke gemeente in een semi-perifeer gewest
IIIB	3b	luxu suburbane gemeente in een semi-perifeer gewest
IIIC	3c	jonge groei-gemeente in een semi-perifeer gewest
IIID	3d	plattelandsgemeente in een semi-perifeer gewest
IVA	4a	stedelijke gemeente in een perifeer gewest
IVB	4b	luxu suburbane gemeente in een perifeer gewest
IVC	4c	jonge groei-gemeente in een perifeer gewest
IVD	4d	plattelandsgemeente in een perifeer gewest

Code ty- pologie 3	Betekenis
1.1	oude stedelijke gemeente in een centraal gewest
1.2	jonge stedelijke gemeente in een centraal gewest
1.3	oude luxu suburbane gemeente in een centraal gewest
1.4	jonge luxu suburbane gemeente in een centraal gewest
1.5	jonge groeiende gemeente in een centraal gewest
1.6	landelijke plattelandsgemeente in een centraal gewest
1.7	arme plattelandsgemeente in een centraal gewest
1.8	stagnerende plattelandsgemeente in een centraal gewest
2.1	oude stedelijke gemeente in een intermediair gewest
2.2	jonge stedelijke gemeente in een intermediair gewest
2.3	oude luxu suburbane gemeente in een intermediair gewest
2.4	jonge luxu suburbane gemeente in een intermediair gewest
2.5	jonge groeiende gemeente in een intermediair gewest
2.6	landelijke plattelandsgemeente in een intermediair gewest
2.7	arme plattelandsgemeente in een intermediair gewest
2.8	stagnerende plattelandsgemeente in een intermediair gewest
3.1	oude stedelijke gemeente in een semi-perifeer gewest
3.2	jonge stedelijke gemeente in een semi-perifeer gewest
3.3	oude luxu suburbane gemeente in een semi-perifeer gewest
3.4	jonge luxu suburbane gemeente in een semi-perifeer gewest
3.5	jonge groeiende gemeente in een semi-perifeer gewest
3.6	landelijke plattelandsgemeente in een semi-perifeer gewest
3.7	arme plattelandsgemeente in een semi-perifeer gewest
3.8	stagnerende plattelandsgemeente in een semi-perifeer gewest
4.1	oude stedelijke gemeente in een perifeer gewest
4.2	jonge stedelijke gemeente in een perifeer gewest
4.3	oude luxu suburbane gemeente in een perifeer gewest
4.4	jonge luxu suburbane gemeente in een perifeer gewest
4.5	jonge groeiende gemeente in een perifeer gewest
4.6	landelijke plattelandsgemeente in een perifeer gewest
4.7	arme plattelandsgemeente in een perifeer gewest
4.8	stagnerende plattelandsgemeente in een perifeer gewest

No. en naam gemeente	Typolo- gie 1	Typolo- gie 2	Typologie 3 cluster	
Groningen				
001	Adorp	IID	2b	2.6
002	Aduard	IID	2c	2.5
003	Appingedam	IIC	2c	2.5
004	Baflo	IID	2d	2.8
005	Bedum	IID	2d	2.6
006	Beerta	IVD	4d	4.7
007	Bellingwedde	IVD	4d	4.8
008	Bierum	IID	2d	2.8
009	Boer, Ten	IIB	2d	2.8
010	Delfzijl	IIC	2c	2.2
011	Eonrum	IID	2d	2.8
012	Ezinge	IID	2d	2.6
013	Finsterwolde	IVD	4d	4.7
014	Groningen	IIA	2a	2.1
015	Grootegast	IID	2d	2.7
016	Grijskerk	IID	2d	2.6
017	Haren	IIB	2b	2.3
018	Hoogezand-Sappemeer	IIA	2c	2.2
020	Kantens	IID	2d	2.7
021	Kloosterburen	IID	2d	2.8
022	Læk	IIC	2c	2.5
023	Laens	IID	2d	2.8
024	Loppersum	IID	2d	2.8
025	Marum	IID	2d	2.7
026	Meeden	IVD	4d	4.6
027	Middelstum	IID	2d	2.8
028	Midwolda	IVD	4d	4.8
029	Muntendam	IVC	4d	4.7
030	Nieuwe Pekela	IVD	4b	4.8
031	Nieuweschans	IVC	4c	4.5
032	Nieuwolda	IVB	4c	4.4
033	Oosterbroek	IID	2c	2.7
035	Oldshove	IID	2c	2.5
036	Oldkerk	IID	2d	2.7
037	Stadskanaal	IVA	4c	4.2
038	Oude Pekela	IVB	4d	4.7
039	Schaemda	IVD	4d	4.6
040	Slochteren	IID	2d	2.8
041	Stedum	IID	2d	2.8
042	Termenten	IID	2d	2.7
043	Uithuizen	IID	2d	2.8
044	Uithuizermeeden	IID	2d	2.8
045	Ulrum	IID	2d	2.7
046	Usquert	IID	2d	2.8
047	Veendam	IVA	4b	4.4
048	Vlagtwedde	IVD	4b	4.3
049	Warffum	IID	2d	2.8
052	Winschoten	IVB	4b	4.3
053	Winsum	IIC	2c	2.4
054	Zand, 't	IID	2d	2.8
056	Zuidhorn	IIB	2b	2.4
Friesland				
059	Achtkarspelen	IIC	3c	3.7
060	Ameland	IIIB	3d	3.8
061	Baarderadeel	IIID	3d	3.6
062	Barradeel	IIID	3d	3.8
063	Bildt, het	IIID	3d	3.8
064	Bolsward	IVB	4a	4.1
065	Dantumadeel	IIID	3d	3.7
066	Dokkum	IIC	3c	3.4
067	Doniawerstal	IVB	4d	4.8
068	Ferwâlderadeel	IIID	3d	3.8
069	Franeker	IIID	3d	3.8
070	Franekeradeel	IIID	3c	3.6

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
071 Gaasterland	IVC	4d	4.8
072 Harlingen	IIID	3a	3.2
073 Haskerland	IVD	3d	3.6
074 Heerenveen	IVB	3d	3.2
075 Hemelum Oldeferd	IVD	4d	4.8
076 Hennaarderadeel	IVD	4b	4.6
077 Hindeloopen	IVD	4d	4.8
078 Idaarderadeel	IIIB	3d	3.2
079 Kollumerland en Nieuw-Kruisland	IIIC	3d	3.7
080 Leeuwarden	IIIA	3a	3.1
081 Leeuwarderadeel	IIIC	3c	3.5
082 Lemsterland	IVC	4c	4.7
083 Menaldumadeel	IIID	3d	3.6
084 Oostdongeradeel	IIID	3d	3.8
085 Ooststellingwerf	IVD	3d	3.7
086 Opsterland	IVD	3d	3.6
087 Rauwerderham	IVD	4b	4.6
088 Schiermonnikoog	IIIB	3d	3.8
089 Sloten	IVD	4c	4.5
090 Smallingerland	IVC	3c	3.4
091 Sneek	IVA	4a	4.2
092 Staveren	IVC	4c	4.7
093 Terschelling	IIID	3b	3.2
094 Tietjerksteradeel	IIIA	3b	3.6
095 Utingeradeel	IVD	3b	3.6
096 Vlieland	IIID	3b	3.2
097 Westdongeradeel	IIID	3d	3.8
098 Weststellingwerf	IVD	3d	3.8
099 Wonseradeel	IVD	4d	4.8
100 Workum	IVD	4d	4.8
101 Wymbritseradeel	IVD	4d	4.8
102 IJlst	IVC	4c	4.5
Drenthe			
105 Anloo	IVD	3d	3.6
106 Assen	IVB	3a	3.1
107 Beilen	IVD	3d	3.7
108 Borger	IVD	3d	3.7
109 Coevorden	IVB	4a	4.2
110 Dalen	IVD	4d	4.8
111 Diever	IVD	4b	4.3
112 Dwingeloo	IVD	3d	3.8
113 Eelde	IIIB	2b	2.3
114 Emmen	IVA	4a	4.2
115 Gasselte	IVD	3d	3.7
116 Gieten	IVC	3c	3.6
117 Havelte	IVD	4d	4.8
118 Hoogaveen	IVA	3a	3.2
119 Meppel	IVA	4a	4.2
120 Norg	IVB	3b	3.6
121 Nijeveen	IVC	4c	4.5
122 Odoorn	IVD	4d	4.8
123 Oosterhesselen	IVD	4c	4.5
124 Peize	IIIC	2c	2.5
125 Roden	IIIC	2c	2.4
126 Rolde	IVB	3b	3.3
127 Ruinen	IVD	3d	3.8
128 Ruinerwold	IVD	4d	4.6
129 Schoonebeek	IVD	4c	4.7
130 Sleen	IVC	4c	4.5
131 Smilde	IVD	3d	3.7
132 Viadder	IVD	4b	4.8
133 Vries	IVD	3b	3.6
134 Westerbork	IVD	3d	3.6
135 Wijk, de	IVC	4d	4.6
136 Zuidlaren	IIIC	2b	2.4
137 Zuidwolde	IVD	3d	3.7
138 Zweeloo	IVD	4b	4.3

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
Overijssel			
141 Almelo	IIIB	3a	3.1
142 Ambt-Delden	IID	3d	3.6
143 Avereest	IIID	3d	3.8
144 Bathmen	IIIC	2b	2.6
145 Blankenham	IVD	4c	4.2
146 Blokzijl	IVD	4d	4.8
147 Borne	IIIC	3b	3.2
148 Dalfsen	IIID	3b	3.8
149 Denekamp	IID	3d	3.8
150 Deventer	IIA	2a	2.2
151 Diepenheim	IID	3b	3.6
152 Diepenveen	IIIB	2b	2.3
153 Enschede	IIA	3a	3.1
154 Genemuiden	IIID	3c	3.7
155 Giethoorn	IVD	4d	4.8
156 Goor	IID	3d	3.2
157 Gramsbergen	IVD	4d	4.8
158 Haaksbergen	IIIC	3c	3.5
159 Ham, den	IID	3c	3.7
160 Hardenberg	IVC	4d	4.7
161 Hasselt	IIIC	3c	3.5
162 Haino	IIIC	3b	3.6
163 Hellendoorn	IID	3d	3.7
164 Hengelo	IIA	3a	3.1
165 Holtan	IID	2c	2.6
166 Kampen	IIIA	3a	3.1
167 Kuinre	IVD	4c	4.2
168 Losser	IID	3d	3.7
169 Markelo	IID	3b	3.6
170 Nieuwleusen	IIID	3d	3.8
171 Noordoostpolder	IVB	4b	4.4
172 Oldemarkt	IVD	4d	4.8
173 Oldenzaai	IIIB	3d	3.2
174 Olst	IID	2d	2.7
175 Ommen	IIID	3b	3.3
176 Ootmarsum	IIIC	3b	3.4
177 Raalte	IIIC	2d	2.7
178 Rijssen	IID	3d	3.7
179 Stad-Delden	IIIB	3b	3.3
180 Staphorst	IVD	4c	4.7
181 Steenwijk	IVB	4c	4.2
182 Steenwijkerwold	IVD	4d	4.8
183 Tubbergen	IID	3d	3.8
184 Urk	IVB	4c	4.7
185 Vollenhove	IVC	4d	4.7
186 Vriezenveen	IID	3c	3.7
187 Wanneperveen	IVD	4d	4.7
188 Weerselo	IID	3d	3.8
189 Wierden	IID	3d	3.7
190 Wijhe	IIID	3d	3.8
191 IJsselmulden	IIID	3d	3.6
192 Zwartsluis	IIIC	3c	3.2
193 Zwolle	IIIA	3a	3.1
Gelderland			
197 Aalten	IVD	4d	4.8
198 Ammerzoden	IIID	3d	3.8
199 Angerlo	IID	2d	2.6
200 Apeldoorn	IIA	2a	2.2
201 Appeltorn	IVD	4d	4.8
202 Arnhem	IIA	2a	2.1
203 Barneveld	IIID	2d	2.7
204 Batenburg	IIID	3d	3.6
205 Beesd	IVC	4d	4.8
206 Bemmelen	IIID	3c	3.7

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster	
207	Bergh	IVC	4c	4.7
208	Bergharen	IIID	3d	3.6
209	Beuningen	IIIC	3c	3.5
210	Beusichem	IVB	4c	4.4
211	Borculo	IID	2c	2.5
212	Brakel	IVD	4d	4.8
213	Brummen	IID	2c	2.7
214	Buren	IVC	4c	4.5
215	Buurmansen	IVD	4c	4.5
216	Culemborg	IVB	4a	4.2
217	Deil	IVB	4b	4.3
218	Didam	IIC	2c	2.7
219	Dinxperlo	IVB	4c	4.7
220	Dodewaard	IVD	4c	4.5
221	Doesburg	IID	2c	2.2
222	Doetinchem	IVA	4a	4.2
223	Doornspijk	IIIB	3c	3.5
224	Dreumel	IVD	4d	4.8
225	Druuten	IIID	3d	3.8
226	Duiven	IIC	2d	2.6
227	Echteld	IVD	4c	4.5
228	Ede	IIA	2d	2.2
229	Elbergen	IID	3c	3.5
230	Elburg	IIIC	3c	3.4
231	Elst	IID	2d	2.6
232	Epe	IID	2d	2.7
233	Ermelo	IIIB	2d	2.8
234	Est en Opijnen	IVD	4d	4.8
235	Ewijk	IIID	3d	3.8
236	Geldermalsen	IVB	4b	4.4
237	Gendringen	IVC	4c	4.7
238	Gendt	IIID	3d	3.7
239	Gorssel	IIB	2b	2.3
240	Groenlo	IVB	4d	4.6
241	Groesbeek	IIIB	3d	3.2
242	Haften	IVC	4d	4.6
243	Harderwijk	IIIB	2d	2.2
244	Hattem	IIIB	3b	3.6
245	Hedel	IIID	3d	3.6
246	Hoerde	IIID	3d	3.8
247	Heerewaarden	IVD	4d	4.8
248	Hengelo	IVD	4d	4.8
249	Horwen en Aerdt	IID	2d	2.7
250	Herwijnen	IIID	2d	2.8
251	Heteren	IID	2c	2.7
252	Houmen	IIIC	3b	3.4
253	Hoewelaken	IIIC	2c	2.4
254	Horssen	IIID	3d	3.6
255	Huissen	IID	2d	2.8
256	Hummelo en Keppel	IVB	4b	4.3
257	Kerkwijk	IVD	4d	4.8
258	Kesteren	IVC	4c	4.2
259	Laren	IID	2d	2.8
260	Lichtenvoorde	IVB	4d	4.8
261	Lienden	IVD	4d	4.7
262	Lochem	IID	2a	2.2
263	Maasdriel	IIID	3d	3.8
264	Maurik	IVC	4c	4.7
265	Millingen aan de Rijn	IIID	3c	3.7
266	Neede	IID	3c	3.6
267	Nijkerk	IIID	2d	2.7
268	Nijmegen	IIIA	3a	3.1
269	Oldebroek	IIID	3c	3.7
270	Ophemert	IVD	4d	4.8
271	Overasselt	IIID	3b	3.3
272	Pannerden	IID	2c	2.7
273	Putten	IIID	2d	2.8
274	Renkum	IIB	2b	2.3

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster	
275	Rheden	IIA	2b	2.3
276	Rossum	IVD	4d	4.8
277	Rozendaal	IIB	2b	2.3
278	Ruurlo	IIC	2c	2.5
279	Scherpenzeel	IIIC	2c	2.5
280	Staenderen	IID	2d	2.6
281	Tiel	IVA	4a	4.1
282	Ubbergen	IIIB	3b	3.8
283	Valburg	IIID	3d	3.8
284	Varik	IVD	4d	4.8
285	Voorst	IID	2d	2.8
286	Vorden	IID	2d	2.6
287	Vuren	IIIC	2d	2.8
288	Waardenburg	IVC	4d	4.6
289	Wageningen	IIB	2a	2.1
290	Wamel	IVB	4d	4.8
291	Warnsveld	IIB	2b	2.3
292	Wehl	IVC	4d	4.6
293	Westervoort	IIC	2d	2.6
294	Winterswijk	IVA	4d	4.8
295	Wisch	IVD	4b	4.6
296	Wijchen	IIIC	3c	3.5
297	Zaltbommel	IVB	4b	4.2
298	Zelhem	IVD	4d	4.6
299	Zevenaar	IIC	2c	2.4
300	Zoelen	IVB	4b	4.4
301	Zutphen	IIB	2a	2.2
Utrecht				
305	Abcoude	IIB	1b	1.3
306	Amerongen	IID	2d	2.6
307	Amersfoort	IIIA	2a	2.1
308	Baarn	IIB	1a	1.1
309	Benschop	IID	1d	1.7
310	Bilt, de	IIB	1b	1.3
311	Breukelen	IIC	1c	1.2
312	Bunnik	IIC	1b	1.4
313	Bunschoten	IIIC	2c	2.7
314	Cothen	IIC	1c	1.7
315	Doorn	IID	1b	1.3
316	Driebergen—Rijsenburg	IIB	1b	1.3
317	Eemnes	IIC	1b	1.6
318	Harmelen	IID	1c	1.5
320	Hoogland	IIID	2d	2.6
321	Houten	IID	1d	1.8
322	Jutphaas	IIC	1c	1.5
323	Kamerik	IIID	2d	2.6
324	Kockengen	IID	1d	1.6
325	Langbroek	IID	1d	1.8
326	Leersum	IID	1d	1.8
327	Leusden	IIIB	2b	2.3
328	Linschoten	IIIC	2c	2.5
329	Loenen	IID	1b	1.4
330	Loosdrecht	IID	1b	1.3
331	Lopik	IID	1c	1.7
332	Maarn	IID	1b	1.3
333	Maarssen	IID	1d	1.2
334	Maartensdijk	IID	1b	1.6
335	Montfoort	IID	1d	1.8
336	Mijdrecht	ID	1c	1.5
337	Nigtevecht	ID	1d	1.6
338	Polsbroek	IID	1d	1.6
339	Renswoude	IIC	2c	2.5
340	Rhenen	IID	2d	2.8
341	Snelrewaard	IIIC	2c	2.5
342	Soest	IIIB	2a	2.1
344	Utrecht	IIA	1a	1.1

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster	
345	Veenendaal	IID	2c	2.7
346	Vinkaveen en Wavarveen	ID	1d	1.8
347	Vleuten-De Meern	IIC	1b	1.4
348	Vreeswijk	IIC	1c	1.5
349	Willaskop	IID	1d	1.7
350	Wilnis	IC	1c	1.5
351	Woudenberg	IIIC	2b	2.4
352	Wijk bij Duurstede	IIC	1c	1.7
353	IJsselstein	IIC	1c	1.7
354	Zegveld	IIID	2d	2.8
355	Zeist	IIA	1a	1.1
Noord-Holland				
358	Aalsmeer	IB	1d	1.8
359	Abbekerk	IIC	2c	2.5
360	Akersloot	IIC	2c	2.4
361	Alkmaar	IIA	2a	2.1
362	Amstelveen	IB	1b	1.3
363	Amsterdam	IA	1a	1.1
364	Andijk	IID	2d	2.8
365	Graft-De Rijp	IIC	2c	2.5
366	Anna Paulowna	IID	2d	2.6
367	Assendelft	ID	1c	1.7
368	Avenhorn	IIC	2c	2.5
369	Barsingerhorn	IID	2d	2.7
370	Beemster	ID	1d	1.8
372	Bennebroek	IIB	1b	1.3
373	Bergen	IIB	2b	2.3
374	Berkhout	IID	2d	2.6
375	Beverwijk	IID	1a	1.7
376	Blaricum	IIB	1b	1.3
377	Bloemendaal	IIB	1b	1.3
378	Blokker	IID	2d	2.7
379	Bovenkarspel	IIC	2c	2.5
380	Broek in Waterland	ID	1b	1.6
381	Bussum	IIA	1b	1.1
382	Callantsoog	IID	2c	2.5
383	Castricum	IIC	1b	1.4
384	Diemen	IB	1b	1.3
385	Edam	ID	1d	1.7
386	Egmond aan Zee	IIB	2a	2.2
387	Egmond-Binnen	IIB	2b	2.1
388	Enkhuizen	IID	2a	2.1
390	Graveland, 's-	IID	1d	1.8
391	Grootebroek	IID	2d	2.8
392	Haarlem	IIA	1a	1.1
393	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	IID	1d	1.6
394	Haarlemmermeer	IA	1d	1.2
395	Harenkarspel	IID	2d	2.7
396	Heemskerk	IIC	1c	1.5
397	Heemstede	IIB	1b	1.3
398	Heerhugowaard	IIC	2c	2.4
399	Heiloo	IIB	2b	2.3
400	Helder, Den	IIA	2a	2.2
401	Hensbroek	IIC	2d	2.6
402	Hilversum	IIA	1a	1.1
403	Hoogkarspel	IIC	2d	2.6
404	Hoogwoud	IID	2d	2.8
405	Hoorn	IIA	2a	2.1
406	Huizen	IIB	1d	1.8
407	Ilpendam	ID	1d	1.8
408	Jisp	ID	1c	1.6
409	Katwoude	IC	1c	1.5
410	Koedijk	IID	2d	2.7
411	Koog a/d Zaan	ID	1d	1.8
412	Niederorp	IID	2d	2.8
413	Krommenie	IB	1c	1.2

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster	
415	Landsmeer	IC	1b	1.6
416	Langedijk	IIB	2d	2.8
417	Laren	IIB	1b	1.3
418	Limmen	IIB	2d	2.8
419	Marken	ID	1d	1.7
420	Medemblik	IID	2c	2.7
422	Midwoud	IID	2c	2.5
423	Monnickendam	IC	1c	1.5
424	Muiden	IIB	1b	1.4
425	Naardon	IIB	1b	1.3
426	Nederhorst den Berg	IIC	1c	1.7
427	Nibbixwoud	IID	2d	2.8
429	Obdam	IID	2d	2.6
431	Oostzaan	ID	1d	1.6
432	Opmeer	IID	2d	2.8
433	Opperdoes	IIB	2d	2.8
435	Oudendijk	IIC	2c	2.5
437	Ouder-Amstel	IB	1b	1.3
438	Oudorp	IIC	2c	2.5
439	Purmerend	IC	1c	1.4
441	Schagen	IID	2b	2.4
444	Schoorl	IIB	2b	2.3
445	Sint Maarten	IID	2d	2.6
446	Sint Pancras	IID	2b	2.6
447	Sijbekarspel	IID	2d	2.6
448	Taxel	IID	2a	2.1
449	Twisk	IID	2d	2.6
450	Uitgeest	IIC	1c	1.5
451	Ulthoorn	IB	1b	1.4
452	Ursem	IID	2c	2.6
453	Velsen	IIA	1d	1.7
454	Venhuizen	IID	2d	2.8
456	Warmonhuizen	IIB	2d	2.8
457	Waesp	IIC	1c	1.2
458	Schermer	IID	2c	2.5
459	Warvershoof	IIB	2d	2.8
460	Westwoud	IID	2d	2.8
461	Westzaan	ID	1d	1.6
462	Wieringen	IID	2d	2.7
463	Wieringermeer	IIB	2d	2.6
466	Wognum	IIC	2d	2.8
467	Wormer	IC	1c	1.5
468	Wormerveer	ID	1d	1.7
470	Wijdewormer	ID	1c	1.5
471	Zaandam	IA	1a	1.2
472	Zaandijk	IB	1c	1.7
473	Zandvoort	IIB	1d	1.1
475	Zwaag	IIC	2d	2.6
476	Zijpe	IID	2d	2.8
478	Zeevang	ID	1c	1.6
Zuid-Holland				
480	Aar, Ter	IIID	2d	2.8
481	Abbenbroek	ID	1c	1.5
482	Alblasserdam	IIIA	2c	2.2
483	Alkemade	ID	1d	1.7
484	Alphen a/d Rijn	IIIA	2a	2.2
485	Amstede	IIID	2d	2.7
486	Ammerstol	IIID	2d	2.7
487	Arkel	IIID	2c	2.5
488	Asperen	IIIC	2c	2.2
489	Barendrecht	IB	1b	1.3
490	Benthuisen	IC	1c	1.5
491	Bergambacht	IIID	2d	2.8
492	Bergschenhoek	IC	1b	1.6
493	Berkel en Rodenrijs	IB	1b	1.3
494	Berkenwoude	IIIB	2b	2.3

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster	
495	Bleiswijk	IB	1b	1.6
496	Bleskensgraaf en Hofwegen	IIIB	2d	2.6
497	Bodegraven	IIID	2d	2.2
499	Boskoop	IIIB	2d	2.1
500	Brandwijk	IIID	2b	2.6
501	Brielle	IB	1a	1.2
502	Capelle a/d IJssel	IC	1b	1.4
503	Delft	IA	1a	1.2
504	Dirksland	ID	1d	1.8
505	Dordrecht	IIIA	2a	2.1
506	Driebruggen	IIID	2d	2.7
508	Everdingen	IVC	4c	4.5
509	Geervliet	IC	1c	1.5
510	Giessenburg	IIIC	2c	2.5
511	Goedereede	ID	1d	1.7
512	Gorinchem	IIIA	2a	2.1
513	Gouda	IIIA	2a	2.1
514	Gouderak	IIID	2d	2.8
515	Goudriaan	IIID	2d	2.8
516	Goudswaard	ID	1d	1.8
517	Gravendeel, 's-	IIID	2d	2.8
518	Gravenhage, 's-	IA	1a	1.1
519	Gravenzande, 's-	ID	1c	1.6
520	Groot-Ammers	IIID	2d	2.2
521	Haastrecht	IIID	2d	2.6
522	Hagestein	IID	1d	1.6
523	Hardinxveld-Giessendam	IIID	2d	2.8
524	Hazerswoude	IIIB	2b	2.4
525	Heenvliet	IC	1c	1.4
526	Heerjansdam	ID	1c	1.6
527	Hei- en Boeicop	IIID	2d	2.8
528	Heinenoord	ID	1d	1.7
530	Hellevoetsluis	ID	1c	1.2
531	Hendrik-Ido-Ambacht	IIIB	2b	2.4
533	Heukelum	IIID	2d	2.7
534	Hillegom	IID	1d	1.7
535	Hoogblokland	IIID	2d	2.6
536	Hoornaar	IIID	2b	2.6
537	Katwijk	ID	1c	1.7
538	Kedichem	IIID	2d	2.8
539	Klaaswaal	ID	1d	1.8
540	Koudkerk a/d Rijn	IIIC	2c	2.5
541	Krimpen a/d Lek	ID	1c	1.7
542	Krimpen a/d IJssel	IB	1b	1.4
543	Langerak	IIID	2d	2.6
544	Leerbroek	IIID	2d	2.8
545	Leerdam	IIIB	2a	2.1
546	Leiden	IA	1a	1.1
547	Leiderdorp	IC	1c	1.4
548	Leidschendam	IC	1b	1.4
549	Leimuider	IIID	2d	2.7
550	Lekkerkerk	ID	1d	1.6
551	Lexmond	IID	1d	1.6
552	Lier, De	ID	1c	1.5
553	Lisse	IIIC	1c	1.5
554	Maasdam	IC	1d	1.6
555	Maasland	IB	1b	1.3
556	Maassluis	IC	1c	1.2
557	Meerkerk	IIID	2d	2.6
559	Middelharnis	ID	1d	1.8
560	Moerkapelle	IIIC	2c	2.5
561	Molenaarsgraaf	IIID	2d	2.8
562	Monster	ID	1d	1.8
563	Moordrecht	IIID	2c	2.2
564	Mijnsheerenland	ID	1b	1.3
565	Naaldwijk	ID	1d	1.6
566	Nieuw-Beijerland	IC	1d	1.6
567	Nieuwerkerk a/d IJssel	IB	1c	1.5

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster	
569	Nieuwkoop	IIIB	2b	2.2
570	Nieuwland	IIID	2d	2.8
571	Nieuw-Lekkerland	IIID	2c	2.2
572	Nieuwpoort	IIID	2c	2.2
573	Nieuwveen	IIID	2d	2.8
574	Noordeloos	IIID	2b	2.3
575	Noordwijk	ID	1a	1.1
576	Noordwijkerhout	IIIC	1d	1.7
577	Nootdorp	IC	1c	1.5
578	Numansdorp	ID	1d	1.8
579	Oegstgeest	IB	1b	1.3
580	Oostflakkee	ID	1d	1.8
581	Oostvoorne	IB	1b	1.3
582	Ottoland	IIID	2d	2.8
583	Oud-Alblas	IIID	2b	2.3
584	Oud-Beijerland	ID	1b	1.8
586	Oudenoord	ID	1d	1.6
587	Ouderkerk a/d IJssel	ID	1d	1.8
589	Oudewater (Utrecht)	IID	1d	1.7
590	Papendrecht	IIIB	2c	2.4
591	Piershil	ID	1d	1.7
592	Poortugaal	IC	1a	1.2
593	Puttershoek	ID	1d	1.7
594	Pijnacker	IC	1c	1.4
595	Raeuwijk	IIIB	2b	2.4
596	Rhoon	IB	1b	1.3
597	Ridderkerk	IA	1c	1.2
598	Rockanje	ID	1d	1.8
599	Rotterdam	IA	1a	1.1
600	Rozenburg	IC	1c	1.5
601	Rijnsaterwoude	IIIC	2c	2.5
602	Rijnsburg	ID	1d	1.7
603	Rijswijk	IB	1b	1.3
604	Sassenheim	ID	1d	1.8
605	Schelluinen	IIIC	2c	2.5
606	Schiedam	IA	1a	1.1
607	Schipluiden	ID	1d	1.8
608	Schoonhoven	IIID	2a	2.1
609	Schoonrwoerd	IIID	2d	2.8
610	Sliedrecht	IIIA	2d	2.8
612	Spijkenisse	IB	1c	1.5
615	Stolwijk	IIID	2d	2.6
616	Streefkerk	IIID	2d	2.8
617	Strijen	ID	1d	1.8
618	Tienhoven	IIID	2d	2.7
619	Valkenburg	ID	1c	1.5
620	Vianen	IIIC	1c	1.5
621	Vierpolders	IC	1c	1.5
622	Vlaardingen	IA	1a	1.1
623	Vlist	IIID	2d	2.6
624	Voorburg	IB	1b	1.3
625	Voorhout	ID	1b	1.6
626	Voorschoten	IB	1b	1.4
627	Waddinxveen	IIIB	2c	2.4
628	Warmond	ID	1d	1.8
629	Wassenaar	IB	1b	1.3
630	Wateringen	ID	1d	1.6
631	Westmaas	IC	1b	1.4
632	Woerden	IIIA	2b	2.2
633	Woubrugge	IIID	2d	2.8
634	Wijngaarden	IIID	2d	2.8
635	Zevenhoven	IIIC	2c	2.7
636	Zevenhuizen	ID	1d	1.6
637	Zoetermeer	IC	1c	1.4
638	Zoeterwoude	ID	1d	1.6
639	Zuid-Beijerland	ID	1d	1.8
640	Zuidland	ID	1c	1.7
641	Zwartewaal	IC	1b	1.6
642	Zwijndrecht	IIIB	2b	2.4

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
Zeeland			
648 Aardenburg	IIID	3d	3.8
649 Arnemuiden	IIIB	3c	3.7
650 Axel	IIIC	3c	3.5
654 Borselo	IIID	3d	3.8
656 Brouwershaven	IIID	3d	3.8
657 Bruinisse	IIID	3d	3.8
660 Domburg	IIIB	3b	3.3
662 Duiveland	IIID	3c	3.5
664 Goes	IIIA	3b	3.2
675 Hontenisse	IIID	3d	3.8
677 Hulst	IIIC	3d	3.7
678 Kapelle	IIID	3d	3.6
682 Kortgene	IIID	3d	3.8
686 Marlekerke	IIIC	3b	3.6
687 Middeldburg	IIIB	3b	3.4
688 Middenschouwen	IIID	3d	3.6
692 Oostburg	IIID	3d	3.8
696 Oud-Vossemeer	IIID	4d	4.8
700 Poortvliet	IIID	4d	4.8
703 Reimerswaal	IIID	3c	3.7
704 Sas van Gent	IIID	3c	3.5
705 Scherpenisse	IIID	4d	4.8
708 Sint Annaland	IIID	4d	4.8
711 Sint Maartensdijk	IIID	4d	4.7
712 Sint Philipsland	IIID	4d	4.8
713 Sluis	IIID	3d	3.2
714 Stavenisse	IIID	4d	4.8
715 Terneuzen	IIIC	3c	3.5
716 Tholen	IIID	4b	4.2
717 Veere	IIIB	3b	3.6
718 Vlissingen	IIIA	3c	3.2
720 Valkenisse	IIIB	3b	3.4
725 Westerschouwen	IIIC	3b	3.3
726 Westkapelle	IIID	3d	3.8
727 Wissenkerke	IIID	3d	3.8
732 Zierikzee	IIID	3a	3.2
Noord-Brabant			
739 Aarle-Rixtel	IIID	4b	4.8
740 Almkerk	IIID	2d	2.8
741 Alphen en Riel	IIID	3b	3.8
742 Andel	IIIC	2d	2.6
743 Asten	IIID	4d	4.8
744 Baarle-Nassau	IIIB	3d	3.8
745 Bakel en Milheeze	IIID	4d	4.8
746 Beek en Donk	IIID	4c	4.7
747 Beers	IIIC	3d	3.6
748 Bergen op Zoom	IIIA	4a	4.1
749 Bergoyk	IID	2d	2.7
750 Berghem	IIID	3c	3.7
751 Berkel-Enschot	IIIC	3b	3.4
752 Berlicum	IIIC	3d	3.6
753 Best	IIB	2a	2.2
754 Bladel en Nettersol	IID	2c	2.7
755 Boekel	IIIC	4d	4.7
756 Boxmeer	IIID	3a	3.1
757 Boxtel	IIIB	3b	3.1
758 Breda	IIIA	2a	2.1
759 Budel	IIC	2d	2.7
760 Chaam	IIID	2d	2.8
761 Cuyk en Sint Agatha	IIIB	3a	3.2
762 Deurne	IIID	4d	4.7
763 Diessen	IIID	3d	3.6
764 Dinteloord en Prinsenland	IIID	4d	4.8
766 Dongen	IIID	3d	3.7
767 Drunen	IIIC	3c	3.2

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
768 Dungen, den	IIID	3d	3.6
769 Dussen	IIID	2d	2.7
770 Eersel	IID	2d	2.6
771 Eethen	IIID	3d	3.8
772 Eindhoven	IIA	2a	2.1
773 Empel en Meerwijk	IIIC	3c	3.5
774 Engelen	IIID	3b	3.4
775 Erp	IIID	4d	4.6
776 Esch	IIID	3b	3.6
777 Etten-Leur	IIID	2c	2.2
778 Fijnaart en Heijningen	IIID	4d	4.8
779 Geertruidenberg	IIID	2c	2.5
780 Geffen	IIIC	3c	3.7
781 Geldrop	IIB	2b	2.4
782 Gemert	IIID	4d	4.2
783 Glossen	IIIC	2c	2.2
784 Gilze en Rijen	IIID	3c	3.2
785 Goirle	IIID	3c	3.2
786 Grave	IIIB	3c	3.4
787 Gravenmoer, 's-	IIID	2d	2.6
788 Haaren	IIIC	3b	3.6
789 Halsteren	IIIB	4c	4.5
790 Haps	IIID	3d	3.6
791 Heesch	IIIC	3d	3.7
792 Heeswijk-Dinther	IIID	4d	4.6
793 Heeze	IIB	2d	2.8
794 Helmond	IIIA	4a	4.1
795 Helvoirt	IIIB	3b	3.3
796 Hertogenbosch, 's-	IIIA	3a	3.1
797 Heusden	IIID	3c	3.5
798 Hilvaronbeek	IIID	3b	3.6
799 Hoeven	IIIC	4c	4.5
800 Hoogeloon c.a.	IIC	2d	2.7
801 Hooge en Lage Mierde	IIID	3d	3.8
802 Hooge en Lage Zwaluwe	IIID	2d	2.8
803 Huijbergen	IIIC	4b	4.4
804 Klundert	IIID	4d	4.8
805 Leende	IIB	2b	2.3
806 Liempde	IIID	3d	3.7
807 Lieshout	IIIB	4d	4.6
808 Lith	IIID	3d	3.8
809 Loon op Zand	IIID	3d	3.7
810 Luyksgestel	IIC	2c	2.7
811 Maarheeze	IID	2a	2.2
812 Made en Drimmelen	IIID	2d	2.7
813 Megan c.a.	IIIB	3a	3.2
814 Mierlo	IIIB	4b	4.4
815 Mill en St. Hubert	IIID	3d	3.7
816 Moergestel	IIIB	3b	3.6
817 Nieuw-Ginneken	IIIB	2b	2.3
818 Nieuw-Vossemeer	IIID	4d	4.6
819 Nistelrode	IIID	3d	3.7
820 Nuenen c.a.	IIB	2b	2.6
821 Nuland	IIID	3d	3.6
822 Oeffelt	IIIB	3d	3.8
823 Oirschot	IID	2d	2.8
824 Oisterwijk	IIIB	3d	3.2
825 Oost-, West- en Middelbeers	IIID	3d	3.6
826 Oosterhout	IIIA	2a	2.2
827 Oploo c.a.	IIID	3b	3.3
828 Oss	IIIA	3a	3.2
829 Ossendrecht	IIIB	4a	4.2
830 Oudenbosch	IIID	4b	4.2
831 Oud en Nieuw Gastel	IIID	4d	4.7
832 Prinsenbeek	IIIC	2c	2.4
833 Putte	IIIB	4c	4.5
834 Raamsdonk	IIID	2d	2.7
835 Ravenstein	IIID	3d	3.8

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
836 Reusel	IID	2c	2.7
837 Riethoven	IIB	2b	2.6
838 Roosendaal en Nispen	IIIA	4a	4.2
839 Rosmalen	IIIC	3c	3.4
840 Rucphen	IIIA	4c	4.7
841 Rijsbergen	IID	2d	2.8
842 Rijswijk	IIIC	2c	2.5
843 Schaijk	IIIC	3d	3.8
844 Schijndel	IID	3a	3.2
845 Sint-Michielsgestel	IIIC	3b	3.4
846 Sint-Oedenrode	IID	2d	2.8
847 Someren	IIIC	4d	4.2
848 Son en Braugel	IIC	2b	2.4
849 Sprang-Capelle	IID	3d	3.7
850 Standdaarbuiten	IID	4d	4.8
851 Steenbergen	IID	4d	4.8
853 Terheijden	IID	2d	2.6
854 Teteringen	IIIC	2b	2.4
855 Tilburg	IIIA	3a	3.1
856 Uden	IIIC	4c	4.4
857 Udenhout	IIIC	3d	3.8
858 Valkenswaard	IID	2d	2.7
859 Veen	IID	3d	3.7
860 Veghel	IIB	4b	4.4
861 Veldhoven	IIB	2c	2.2
862 Vessem c.a.	IIB	2b	2.3
863 Vierlingsbeek	IID	3d	3.8
864 Viljman	IID	3d	3.6
865 Vught	IIB	3b	3.3
866 Waalre	IIB	2b	2.3
867 Waalwijk	IIIA	3a	3.2
868 Wanroij	IID	3b	3.8
869 Waspoik	IID	3d	3.7
870 Werkendam	IID	2d	2.7
871 Westerhoven	IID	2d	2.8
872 Willemstad	IID	4d	4.2
873 Woensdrecht	IIIC	4c	4.5
874 Woudrichem	IID	2d	2.8
875 Wouw	IIB	4d	4.6
876 Wijk en Aalburg	IID	3d	3.8
877 Zeeland	IID	4d	4.6
878 Zevenbergen	IID	4d	4.8
879 Zundert	IID	2a	2.1
Limburg			
884 Amstenrade	IIB	3b	3.3
885 Arcen en Velden	IID	4d	4.6
886 Baexem	IVB	4b	4.6
887 Beegden	IVB	4d	4.7
888 Beek	IIB	3b	3.3
889 Beesel	IID	4c	4.7
890 Belfeld	IID	4c	4.7
891 Bemelen	IIC	3d	3.6
892 Berg en Terblijt	IIC	3d	3.6
893 Bergen	IID	4d	4.7
894 Bingelrade	IID	3d	3.8
895 Bocholtz	IID	3d	3.7
897 Born	IIC	3c	3.5
898 Broekhuizen	IID	4b	4.3
899 Brunssum	IIA	3a	3.2
900 Bunde	IIC	3b	3.4
901 Cadier en Keer	IIC	3b	3.4
902 Echt	IVA	4d	4.8
903 Elsloo	IIC	3c	3.5
904 Eijgelsheven	IID	3a	3.1
905 Eijsden	IID	3d	3.8
906 Geleen	IIA	3a	3.2

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
907 Gennep	IID	3a	3.2
908 Gulle	IID	3d	3.6
909 Grathem	IVD	4b	4.8
910 Gravenbicht	IID	3d	3.8
911 Gronsveld	IIB	3b	3.3
912 Grubbenvorst	IIIC	4b	4.4
913 Gulpen	IID	3d	3.8
914 Haalen	IVC	4c	4.5
915 Heel en Panhael	IVC	4b	4.4
917 Heerlen	IIA	3a	3.1
918 Helden	IIIC	4a	4.2
919 Herten	IVB	4b	4.4
920 Heythuysen	IVC	4b	4.8
921 Hoensbroek	IIA	3a	3.2
922 Horn	IVC	4b	4.3
923 Horst	IID	4d	4.8
924 Hulsberg	IIC	3a	3.2
925 Hunsel	IVD	4c	4.7
927 Jabbeek	IID	3d	3.8
928 Karkrade	IIA	3a	3.1
929 Kessel	IID	4d	4.6
930 Klimmen	IID	3b	3.6
931 Limbricht	IIB	3d	3.6
932 Linne	IVD	4d	4.6
933 Maasbracht	IVC	4c	4.5
934 Maasbree	IID	4b	4.6
935 Maastricht	IIA	3a	3.1
936 Margraten	IID	3c	3.5
938 Meerssen	IID	3d	3.1
939 Melick en Herkenbosch	IVC	4b	4.4
940 Merkelbeek	IID	3d	3.6
941 Meijel	IID	4d	4.7
942 Mheer	IID	3d	3.8
943 Montfort	IVD	4d	4.7
944 Mook c.a.	IIIC	3b	3.4
945 Munstergeleen	IIC	3c	3.4
946 Nederweert	IVA	4d	4.7
947 Neer	IVD	4d	4.8
948 Nieuwenhagen	IID	3c	3.2
949 Nieuwstadt	IIC	3d	3.6
950 Noorbeek	IID	3b	3.3
951 Nuth	IIC	3c	3.5
952 Obbicht en Papenhoven	IID	3d	3.8
953 Ohé en Laak	IVD	4d	4.8
954 Oirsbeek	IID	3b	3.6
955 Ottersum	IID	3d	3.7
956 Posterholt	IVD	4d	4.7
957 Roermond	IVA	4a	4.1
958 Roggel	IVD	4d	4.8
959 Roosteren	IID	3d	3.8
960 Schaasberg	IIB	3c	3.2
961 Schimmert	IIC	3b	3.6
962 Schinnen	IID	3d	3.6
963 Schinveld	IID	3d	3.7
964 Sevenum	IID	4b	4.6
965 Simpelveld	IID	3d	3.7
966 Sint Geertruid	IID	3d	3.6
967 Sint Odilienberg	IVC	4b	4.4
968 Sittard	IIA	3a	3.2
969 Slonaken	IID	3b	3.3
970 Spaubeek	IIC	3c	3.4
971 Stein	IIC	3c	3.5
972 Stevensweert	IVD	4d	4.8
973 Stramproy	IVD	4a	4.2
974 Susteren	IID	3d	3.7
975 Swalmen	IVB	4d	4.7
976 Tegelen	IIB	4d	4.8
977 Thorn	IVD	4d	4.8

No. en naam gemeente	Typologie 1	Typologie 2	Typologie 3 cluster
978 Ubach over Worms	IID	3c	3.7
979 Ulestraten	IIC	3b	3.4
980 Urmond	IID	3c	3.2
981 Vaals	IID	3a	3.1
982 Valkenburg-Houthem	IIB	3b	3.3
983 Venlo	IIIB	4a	4.1
984 Venray	IIIA	4a	4.2
985 Vlodrop	IVB	4d	4.2
986 Voerendaal	IIB	3b	3.6
988 Weert	IVA	4a	4.2
989 Wessem	IVD	4d	4.7
990 Wittem	IID	3d	3.8
991 Wijlre	IID	3d	3.8
992 Wijnandsrade	IIC	3c	3.5
993 Meerlo-Wanssum	IIID	4d	4.8

Bijlage IX

Verdeling der Nederlandse gemeenten naar type (fysiek-morfologische criteria)

Type	Omschrijving		Aantal	
Type I A	– Stedelijke gemeenten	in centrale gewesten	10	
Type I B	– Luxe suburbane gemeenten	in centrale gewesten	23	
Type I C	– Jonge groei-gemeenten	in centrale gewesten	24	
Type I D	– Plattelandsgemeenten	in centrale gewesten	55	112
Type II A	– Stedelijke gemeenten	in intermediaire gewesten	26	
Type II B	– Luxe suburbane gemeenten	in intermediaire gewesten	53	
Type II C	– Jonge groei-gemeenten	in intermediaire gewesten	66	
Type II D	– Plattelandsgemeenten	in intermediaire gewesten	152	297
Type III A	– Stedelijke gemeenten	in semi-perifere gewesten	26	
Type III B	– Luxe suburbane gemeenten	in semi-perifere gewesten	47	
Type III C	– Jonge groei-gemeenten	in semi-perifere gewesten	56	
Type III D	– Plattelandsgemeenten	in semi-perifere gewesten	184	313
Type IV A	– Stedelijke gemeenten	in perifere gewesten	13	
Type IV B	– Luxe suburbane gemeenten	in perifere gewesten	29	
Type IV C	– Jonge groei-gemeenten	in perifere gewesten	30	
Type IV D	– Plattelandsgemeenten	in perifere gewesten	78	
			<u>150</u>	
				<u>872</u>

Stedelijke gemeenten gelegen in centrale gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type I A

363. Amsterdam
394. Haarlemmermeer
471. Zaandam
503. Delft
518. Gravenhage, 's-
546. Leiden
597. Ridderkerk
599. Rotterdam
606. Schiedam
622. Vlaardingen

Luxe suburbane gemeenten gelegen in centrale gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type I B

305. Abcoude
358. Aalsmeer
362. Amstelveen
384. Diemen
413. Krommenie
437. Ouder-Amstel
451. Uithoorn
472. Zaandijk
489. Barendrecht
493. Berkel en Rodenrijs
495. Bleiswijk
501. Brielle
542. Krimpen a/d IJssel

555. Maasland
567. Nieuwerkerk a/d IJssel
579. Oegstgeest
581. Oostvoorne
596. Rhooen
603. Rijswijk
612. Spijkenisse
624. Voorburg
626. Voorschoten
629. Wassenaar

Jonge groei-gemeenten gelegen in centrale gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type I C

350. Wilnis
409. Katwoude
415. Landsmeer
423. Monnickendam
439. Purmerend
467. Wormer
490. Benthuizen
492. Bergsch'enhoek
502. Capelle a/d IJssel
509. Geervliet
525. Heenvliet
547. Leiderdorp
548. Leidschendam
554. Maasdam
556. Maassluis
566. Nieuw-Beijerland
577. Nootdorp
592. Poortugaal

594. Pijnacker
600. Rozenburg
621. Vierpolders
631. Westmaas
637. Zoetermeer
641. Zwartewaal

Plattelandsgemeenten gelegen in centrale gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type I D

336. Mijdrecht
337. Nigtevecht
346. Vinkeveen en Waverveen
367. Assendelft
370. Beemster
380. Broek in Waterland
385. Edam
407. IJpendam
408. Jisp
411. Koog a/d Zaan
419. Marken
431. Oostzaan
461. Westzaan
468. Wormerveer
470. Wijdewormer
478. Zeevang
481. Abbenbroek
483. Alkemade
504. Dirksland
511. Goedereede
516. Goudswaard
519. Gravenzande, 's-
526. Heerjansdam
528. Heinenoord
530. Hellevoetsluis
537. Katwijk
539. Klaaswaal
541. Krimpen a/d Lek
550. Lekkerkerk
552. Lier, De
559. Middelharnis
562. Monster
564. Mijnsheerenland
565. Naaldwijk
575. Noordwijk
578. Numansdorp
580. Oostflakkee
584. Oud-Beijerland
586. Oudendoorn
587. Ouderkerk a/d IJssel
591. Piershil
593. Puttershoek
598. Rockanje
602. Rijnsburg
604. Sassenheim
607. Schipluiden
617. Strijen
619. Valkenburg

625. Voorhout
628. Warmond
630. Wateringen
636. Zevenhuizen
638. Zoeterwoude
639. Zuid-Beijerland
640. Zuidland

Stedelijke gemeenten gelegen in intermediaire
gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type II A

014. Groningen
018. Hoogezand-Sappemeer
150. Deventer
153. Enschede
164. Hengelo
200. Apeldoorn
202. Arnhem
228. Ede
275. Rheden
344. Utrecht
355. Zeist
361. Alkmaar
381. Bussum
392. Haarlem
400. Helder, Den
402. Hilversum
405. Hoorn
453. Velsen
772. Eindhoven
899. Brunssum
906. Geleen
917. Heerlen
921. Hoensbroek
928. Kerkrade
935. Maastricht
968. Sittard

Luxe suburbane gemeenten gelegen in intermediaire
gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type II B

009. Boer, Ten
017. Haren
056. Zuidhorn
113. Eelde
141. Almelo
152. Diepenveen
173. Oldenzaal
179. Stad-Delden
239. Gorssel
274. Renkum
277. Rozendaal
289. Wageningen
291. Warnsveld
301. Zutphen
308. Baarn

310. Bilt, de
316. Driebergen-Rijsenburg
372. Bennebroek
373. Bergen
376. Blaricum
377. Bloemendaal
386. Egmond aan Zee
387. Egmond-Binnen
397. Heemstede
399. Heiloo
406. Hulzen
416. Langedijk
417. Laren
418. Limmen
424. Muiden
425. Naarden
433. Opperdoes
444. Schoorl
456. Warmenhuizen
459. Wervershoof
462. Wieringermeer
473. Zandvoort
753. Best
781. Geldrop
793. Heeze
805. Leende
820. Nuenen c.a.
837. Riethoven
861. Veldhoven
862. Vessem c.a.
866. Waalre
884. Amstenrade
888. Beek
911. Gronsveld
931. Limbricht
960. Schaesberg
982. Valkenburg-Houthem
986. Voerendaal

Jonge groei-gemeenten gelegen in intermediaire
gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type II C

003. Appingedam
010. Delfzijl
022. Leek
053. Winsum
124. Peize
125. Roden
136. Zuidlaren
144. Bathmen
147. Borne
158. Haaksbergen
176. Ootmarsum
177. Raalte
218. Didam
226. Duiven
278. Ruurlo
293. Westervoort

299. Zevenaar
311. Breukelen
312. Bunnik
314. Cothen
317. Eemnes
322. Jutphaas
339. Renswoude
347. Vleuten-De Maern
348. Vreeswijk
352. Wijk bij Duurstede
353. IJsselstein
359. Abbekerk
360. Akersloot
365. Graft-De Rijp
368. Avenhorn
379. Bovenkarspel
383. Castricum
396. Heemskerk
398. Heerhugowaard
401. Hensbroek
403. Hoogkarspel
426. Nederhorst den Berg
435. Oudendijk
438. Oudorp
450. Uitgeest
457. Weesp
466. Wognum
475. Zwaag
553. Lisse
576. Noordwijkerhout
620. Vianen
759. Budel
800. Hoogeloon c.a.
810. Luyksgestel
848. Son en Breugel
891. Bemelen
892. Berg en Terblijt
897. Born
900. Bunde
901. Cadier en Keer
903. Elsloo
924. Hulsberg
945. Munstergeleen
949. Nieuwstadt
951. Nuth
961. Schimmert
970. Spaubeek
971. Stein
979. Ulestraten
992. Wijnandsrade

Plattelandsgemeenten gelegen in intermediaire
gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type II D

001. Adorp
002. Aduard
004. Baflo
005. Bedum

008. Bierum
 011. Eenrum
 012. Ezinge
 015. Grootegast
 016. Grijskerk
 020. Kantens
 021. Kloosterburen
 023. Leens
 024. Loppersum
 025. Marum
 027. Middelstum
 033. Oosterbroek
 035. Oldehove
 036. Oldekerk
 040. Slochteren
 041. Stedum
 042. Termunten
 043. Uithuizen
 044. Uithuizermeeden
 045. Ulrum
 046. Usquert
 049. Warffum
 054. Zandt, 't
 142. Ambt-Delden
 149. Denekamp
 151. Diepenheim
 156. Goor
 159. Ham, den
 163. Hellendoorn
 165. Holten
 168. Losser
 169. Markelo
 174. Olst
 178. Rijssen
 183. Tubbergen
 186. Vriezenveen
 188. Weerselo
 189. Wierden
 199. Angerlo
 211. Borculo
 213. Brummen
 221. Doesburg
 229. Eibergen
 231. Elst
 232. Epe
 249. Herwen en Aerdt
 251. Heteren
 255. Huissen
 259. Laren
 262. Lochem
 266. Neede
 272. Pannerden
 280. Steenderen
 285. Voorst
 286. Vorden
 306. Amerongen
 309. Benschop
 315. Doorn
 318. Harmelen
 321. Houten
 324. Kockengen
 325. Langbroek
 326. Leersum
 329. Loenen
 330. Loosdrecht
 331. Lopik
 332. Maarn
 333. Maarssen
 334. Maartensdijk
 335. Montfoort
 338. Polsbroek
 340. Rhenen
 345. Veenendaal
 349. Willeskop
 364. Andijk
 366. Anna Paulowna
 369. Barsingerhorn
 374. Berkhout
 375. Beverwijk
 378. Blokker
 382. Callantsoog
 388. Enkhuizen
 390. Gravenland, 's-
 391. Grootebroek
 393. Haarlemmerliede en Spaarnwoude
 395. Harenkarspel
 404. Hoogwoud
 410. Koedijk
 412. Niedorp
 420. Medemblik
 422. Midwoud
 427. Nibbixwoud
 429. Obdam
 432. Opmeer
 441. Schagen
 445. Sint Maarten
 446. Sint Pancras
 447. Sijbekarspel
 448. Texel
 449. Twisk
 452. Ursem
 454. Venhuizen
 458. Schermer
 560. Westwoud
 462. Wieringen
 476. Zijpe
 522. Hagestein
 534. Hillegom
 551. Lexmond
 589. Oudewater (Utrecht)
 749. Bergeyk
 754. Bladel en Netersel
 770. Eersel
 811. Maarheeze
 823. Oirschot
 836. Reusel
 846. Sint-Oedenrode
 858. Valkenswaard
 871. Westerhoven
 894. Bingelrade

895. Bocholtz
 904. Eijgelshoven
 905. Eijsden
 908. Geulle
 910. Grevenbicht
 913. Gulpen
 927. Jabeek
 930. Klimmen
 936. Margraten
 938. Meerssen
 940. Merkelbeek
 942. Mheer
 948. Nieuwenhagen
 950. Noorbeek
 952. Obbicht en Papenhoven
 954. Oirsbeek
 959. Roosteren
 962. Schinnen
 963. Schinveld
 965. Simpelveld
 966. Sint Geertruid
 969. Slenaken
 974. Susteren
 978. Ubach over Worms
 980. Urmond
 981. Vaals
 990. Wittem
 991. Wijlre

Stedelijke gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten.
 (fysiek-morfologische criteria)

Type III A

080. Leeuwarden
 094. Tietjerksteradeel
 166. Kampen
 193. Zwolle
 268. Nijmegen
 307. Amersfoort
 482. Alblasserdam
 484. Alphen a/d Rijn
 505. Dordrecht
 512. Gorinchem
 513. Gouda
 610. Sliedrecht
 632. Woerden
 664. Goes
 718. Vlissingen
 748. Bergen op Zoom
 758. Breda
 794. Helmond
 796. Hertogenbosch, 's-
 826. Oosterhout
 828. Oss
 838. Roosendaal en Nispen
 840. Rucphen
 855. Tilburg
 867. Waalwijk
 984. Venray

Luxe suburbane gemeenten gelegen in semi-perifere
 gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type III B

060. Ameland
 078. Idaarderadeel
 088. Schiermonnikoog
 223. Doornspijk
 233. Ermelo
 241. Groesbeek
 243. Harderwijk
 244. Hattem
 282. Ubbergen
 327. Leusden
 342. Soest
 494. Berkenwoude
 496. Bleskensgraaf en Hofwegen
 499. Boskoop
 524. Hazerswoude
 531. Hendrik-Ido-Ambacht
 545. Leerdam
 569. Nieuwkoop
 590. Papendrecht
 595. Reeuwijk
 627. Waddinxveen
 642. Zwiindrecht
 649. Arnhem
 660. Domburg
 687. Middelburg
 717. Veere
 720. Valkenisse
 744. Baarle-Nassau
 757. Bostel
 761. Cuyk en Sint Agatha
 786. Grave
 789. Halsteren
 795. Helvoirt
 807. Lieshout
 813. Megen c.a.
 814. Mierlo
 816. Moergestel
 817. Nieuw-Ginneken
 822. Oeffelt
 824. Oisterwijk
 829. Ossendrecht
 833. Putte
 860. Veghel
 865. Vught
 875. Wouw
 976. Tegelen
 983. Venlo

Jonge groei-gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type III C

059. Achtkarspelen
066. Dokkum
079. Kollumerland en Nieuw-Kruisland
081. Leeuwarderadeel
161. Hasselt
162. Heino
192. Zwartsluis
209. Beuningen
230. Elburg
252. Heumen
253. Hoevelaken
279. Scherpenzeel
287. Vuren
296. Wijchen
313. Bunschoten
328. Linschoten
341. Snelrwaard
351. Woudenberg
488. Asperen
510. Giessenburg
540. Koudekerk a/d Rijn
560. Moerkapelle
601. Rijsaterwoude
605. Schelluinen
635. Zevenhoven
650. Axel
677. Hulst
686. Mariekerke
715. Terneuzen
725. Westerschouwen
742. Andel
747. Beers
751. Berkel-Enschot
752. Berlicum
755. Boekel
767. Drunen
773. Empel en Meerwijk
780. Geffen
783. Glessen
788. Haaren
791. Heesch
799. Hoeven
803. Huijbergen
832. Prinsenbeek
839. Rosmalen
842. Rijswijk
843. Schaijk
845. Sint-Michielsgestel
847. Someren
854. Teteringen
856. Uden
857. Udenhout
873. Woensdrecht
912. Grubbenvorst
918. Helden
944. Mook c.a.

Plattelandsgemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type III D

061. Baarderadeel
062. Barradeel
063. Bildt, het
065. Dantumadeel
068. Ferwerderadeel
069. Franeker
070. Franekeradeel
072. Harlingen
083. Menaldumadeel
084. Oostdongeradeel
093. Terschelling
096. Vlieland
097. Westdongeradeel
143. Avereest
148. Dalfsen
154. Genemuiden
170. Nieuwleusen
175. Ommen
190. Wijhe
191. IJsselmuiden
198. Ammerzoden
203. Barneveld
204. Batenburg
206. Bemmelen
208. Bergharen
225. Druten
235. Ewijk
238. Gendt
245. Hedel
246. Heerde
250. Herwijnen
254. Horssen
263. Maasdriel
265. Millingen aan de Rijn
267. Nijkerk
269. Oldebroek
271. Overasselt
273. Putten
283. Valburg
320. Hoogland
323. Kamerik
354. Zegveld
480. Aar, Ter
485. Ameide
486. Ammerstol
487. Arkel
491. Bergambacht
497. Bodegraven
500. Brandwijk
506. Driebruggen
514. Goudarak
515. Goudriaan
517. Gravendeel, 's-
520. Groot-Ammers
521. Haastrecht
523. Hardinxveld-Giessendam

527. Hei- en Boeicop
533. Heukelum
535. Hoogblokland
536. Hoornaar
538. Kedichem
543. Langerak
544. Leerbroek
549. Leimuiden
557. Meerkerk
561. Molenaarsgraaf
563. Moordrecht
570. Nieuwland
571. Nieuw-Lekkerland
572. Nieuwpoort
573. Nieuwveen
574. Noordeloos
582. Ottoland
583. Oud-Alblas
608. Schoonhoven
609. Schoonrewoerd
615. Stolwijk
616. Streefkerk
618. Tienhoven
623. Vlist
633. Woubrugge
634. Wijngaarden
648. Aardenburg
654. Borsele
656. Brouwarshaven
657. Bruinisse
662. Duiveland
675. Hontenisse
678. Kapelle
682. Kortgene
688. Middenschouwen
692. Oostburg
696. Oud-Vossemeer
700. Poortvliet
703. Reimerswaal
704. Sas van Gent
705. Scherpenisse
708. Sint Annaland
711. Sint Maartensdijk
712. Sint Philipsland
713. Sluis
714. Stavennisse
716. Tholen
726. Westkapelle
727. Wissenkerke
732. Zierikzee
739. Aarle-Rixtel
740. Almkerk
741. Alphen en Riel
743. Asten
745. Bakel en Milheeze
746. Beek en Donk
750. Berghem
756. Boxmeer
760. Chaam
762. Deurne

763. Diessen
764. Dinteloord en Prinsenland
766. Dongen
768. Dungen, den
769. Dussen
771. Eethen
774. Engelen
775. Erp
776. Esch
777. Etten-Leur
778. Fijnaart en Heljningen
779. Geertruidenberg
782. Gemert
784. Gilze en Rijen
785. Goirle
787. Gravenmoer, 's-
790. Haps
792. Heeswijk-Dinther
797. Heusden
798. Hilvarenbeek
801. Hooge en Lage Mierde
802. Hooge en Lage Zwaluwe
804. Klundert
806. Liempde
808. Lith
809. Loon op Zand
812. Made en Drimmelen
815. Mill en St. Hubert
818. Nieuw-Vossemeer
819. Nistelrode
821. Nuland
825. Oost-, West- en Middelbeers
827. Oploo c.a.
830. Oudenbosch
831. Oud en Nieuw Gastel
834. Raamsdonk
835. Ravenstein
841. Rijsbergen
844. Schijndel
849. Sprang-Capelle
850. Standdaarbuiten
851. Steenbergen
853. Terheijden
859. Veen
863. Vierlingsbeek
864. Vijmen
868. Wanroij
869. Waspik
870. Werkendam
872. Willemstad
874. Woudrichem
876. Wijk en Aalburg
877. Zeeland
878. Zevenbergen
879. Zundert
885. Arcen en Velden
889. Beesel
890. Belfeld
893. Bergen
898. Broekhuizen

907. Gennep
923. Horst
929. Kessel
934. Maasbree
941. Meijel
955. Ottersum
964. Sevenum
993. Meerlo-Wanssum

Stedelijke gemeenten gelegen in perifere gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type IV A

037. Stadskanaal
047. Veendam
091. Sneek
114. Emmen
118. Hoogeveen
119. Meppel
222. Doetinchem
281. Tiel
294. Winterswijk
902. Echt
946. Nederweert
957. Roermond
988. Weert

Luxe suburbane gemeenten gelegen in perifere
gewesten. (fysiek-morfologische criteria)

Type IV B

032. Nieuwolda
038. Oude Pekela
052. Winschoten
064. Bolsward
067. Doniawerstal
074. Heerenveen
106. Assen
109. Coevorden
120. Norg
126. Rolde
171. Noordoostpolder
181. Steenwijk
184. Urk
210. Beusichem
216. Culemborg
217. Deil
219. Dinxperlo
236. Geldermalsen
240. Groenlo
256. Hummelo en Keppel
260. Lichtenvoorde
290. Wamel
297. Zaltbommel
300. Zoelen
886. Baexem
887. Beegden
919. Herten
975. Swalmen
985. Vlodrop

Jonge groei-gemeenten gelegen in perifere gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type IV C

029. Muntendam
031. Nieuweschans
071. Gaasterland
082. Lemsterland
090. Smallingerland
092. Staveren
102. IJlst
116. Gieten
121. Nijeveen
130. Sleen
135. Wijk, de
160. Hardenberg
185. Vollenhove
205. Beesd
207. Bergh
214. Buren
237. Gendringen
242. Haaften
258. Kesteren
264. Maurik
288. Waardenburg
292. Wehl
508. Everdingen
914. Haalen
915. Heel en Panheel
920. Heythuysen
922. Horn
933. Maasbracht
939. Melick en Herkenbosch
967. Sint Odiliënberg

Plattelandsgemeenten gelegen in perifere gewesten.
(fysiek-morfologische criteria)

Type IV D

006. Beerta
007. Bellingwedde
013. Finsterwolde
026. Meeden
028. Midwolda
030. Nieuwe Pekela
039. Scheemda
048. Vlagtwedde
073. Haskerland
075. Hemelum Olderd
076. Hennaarderadeel
077. Hindeloopen
085. Ooststellingwerf
086. Opsterland
087. Rauwerderhem
089. Sloten
095. Utingeradeel
098. Weststellingwerf
099. Wonsderadeel
100. Workum
101. Wymbritseradeel

105. Anloo
107. Beilen
108. Borger
110. Dalen
111. Diever
112. Dwingeloo
115. Gasselte
117. Havelte
122. Odoorn
123. Oosterhasselen
127. Ruinen
128. Ruinerwold
129. Schoonebeek
131. Smilde
132. Vledder
133. Vries
134. Westerbork
137. Zuidwolde
138. Zweeloo
145. Blankenham
146. Blokzijl
155. Giethoorn
157. Gramsbergen
167. Kuinre
172. Oldemarkt
180. Staphorst
182. Steenwijkerwold
187. Wanneperveen
197. Aalten

201. Appeltern
212. Brakel
215. Buurmalsen
220. Dodewaard
224. Dreumel
227. Echteld
234. Est en Opijnen
247. Heerewaarden
248. Hengelo
257. Kerkwijk
261. Lienden
270. Ophemert
276. Rossum
284. Varik
295. Wisch
298. Zelhem
909. Grathem
925. Hunsel
932. Linne
943. Montfort
947. Neer
953. Ohé en Laak
956. Posterholt
958. Roggel
972. Stevensweert
973. Stramproy
977. Thorn
989. Wessem

Bijlage X

Verdeling der Nederlandse gemeenten naar type (sociaal-morfologische criteria)

Type	Omschrijving	Aantal	
Type 1a	— Stedelijke gemeenten	in centrale gewesten	17
Type 1b	— Luxe suburbane gemeenten	in centrale gewesten	46
Type 1c	— Jonge groei-gemeenten	in centrale gewesten	48
Type 1d	— Plattelandsgemeenten	in centrale gewesten	59
			170
Type 2a	— Stedelijke gemeenten	in intermediaire gewesten	27
Type 2b	— Luxe suburbane gemeenten	in intermediaire gewesten	40
Type 2c	— Jonge groei-gemeenten	in intermediaire gewesten	62
Type 2d	— Plattelandsgemeenten	in intermediaire gewesten	135
			264
Type 3a	— Stedelijke gemeenten	in semi-perifere gewesten	30
Type 3b	— Luxe suburbane gemeenten	in semi-perifere gewesten	53
Type 3c	— Jonge groei-gemeenten	in semi-perifere gewesten	49
Type 3d	— Plattelandsgemeenten	in semi-perifere gewesten	118
			250
Type 4a	— Stedelijke gemeenten	in perifere gewesten	18
Type 4b	— Luxe suburbane gemeenten	in perifere gewesten	34
Type 4c	— Jonge groei-gemeenten	in perifere gewesten	39
Type 4d	— Plattelandsgemeenten	in perifere gewesten	97
			188
			872

Stedelijke gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 1a

- 308. Baarn
- 344. Utrecht
- 355. Zeist
- 363. Amsterdam
- 375. Beverwijk
- 392. Haarlem
- 402. Hilversum
- 471. Zaandam
- 501. Brielle
- 503. Delft
- 518. Gravenhage, 's-
- 546. Leiden
- 575. Noordwijk
- 592. Poortugaal
- 599. Rotterdam
- 606. Schiedam
- 622. Vlaardingse

Luxe suburbane gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 1b

- 305. Abcoude
- 310. Bilt, de
- 312. Bunnik
- 315. Doorn
- 316. Driebergen-Rijsenburg
- 317. Eemnes

- 329. Loenen
- 330. Loosdrecht
- 332. Maarn
- 334. Maartensdijk
- 347. Vleuten-De Meern
- 362. Amstelveen
- 372. Bennebroek
- 376. Blaricum
- 377. Bloemendaal
- 380. Broek in Waterland
- 381. Bussum
- 383. Castricum
- 384. Diemen
- 397. Heemstede
- 415. Landsmeer
- 417. Laren
- 424. Mulden
- 425. Naarden
- 437. Ouder-Amstel
- 451. Uithoorn
- 489. Barendrecht
- 492. Bergschenhoek
- 493. Berkel en Rodenrijs
- 495. Bleiswijk
- 502. Capelle a/d IJssel
- 542. Krimpen a/d IJssel
- 548. Leidschendam
- 555. Maasland
- 564. Mijnsheerenland
- 579. Oegstgeest
- 581. Oostvoorne
- 584. Oud-Beijerland
- 596. Rhoo
- 603. Rijswijk

- 624. Voorburg
- 625. Voorhout
- 626. Voorschoten
- 629. Wassenaar
- 631. Westmaas
- 641. Zwartewaal

Jonge groei-gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 1c

- 311. Breukelen
- 314. Cothen
- 318. Harmelen
- 322. Jutphaas
- 331. Lopik
- 336. Mijdrecht
- 348. Vreeswijk
- 350. Wilnis
- 352. Wijk bij Duurstede
- 353. IJsselstein
- 367. Assendelft
- 396. Heemskerk
- 408. Jisp
- 409. Katwoude
- 413. Krommenie
- 423. Monnickendam
- 426. Nederhorst den Berg
- 439. Purmerend
- 450. Uitgeest
- 457. Weesp
- 467. Wormer
- 470. Wijdewormer
- 472. Zaandijk
- 478. Zeevang
- 481. Abbenbroek
- 490. Benthuizen
- 509. Geervliet
- 519. Gravenzande, 's-
- 525. Heenvliet
- 526. Heerjansdam
- 530. Hellevoetsluis
- 537. Katwijk
- 541. Krimpen a/d Lek
- 547. Leiderdorp
- 552. Lier, De
- 553. Lisse
- 556. Maassluis
- 567. Nieuwerkerk a/d IJssel
- 577. Nootdorp
- 594. Pijnacker
- 597. Ridderkerk
- 600. Rozenburg
- 612. Spijkenisse
- 619. Valkenburg
- 620. Vianen
- 621. Vierpolders
- 637. Zoetermeer
- 640. Zuidland

Plattelandsgemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 1d

- 309. Benschop
- 321. Houten
- 324. Kockengen
- 325. Langbroek
- 326. Leersum
- 333. Maarsse
- 335. Montfoort
- 337. Nigtevecht
- 338. Polsbroek
- 346. Vinkeveen en Waverveen
- 349. Willeskop
- 358. Aalsmeer
- 370. Beemster
- 385. Edam
- 390. Gravenland, 's-
- 393. Haarlemmerliede en Spaarnwoude
- 394. Haarlemmermeer
- 406. Huizen
- 407. Ipendam
- 411. Koog a/d Zaan
- 419. Marken
- 431. Oostzaan
- 453. Velsen
- 461. Westzaan
- 468. Wormerveer
- 473. Zandvoort
- 483. Alkemade
- 504. Dirksland
- 511. Goedereede
- 516. Goudswaard
- 522. Hagestein
- 528. Heinoord
- 534. Hillegom
- 539. Klaaswaal
- 550. Lekkerkerk
- 551. Lexmond
- 554. Maasdam
- 559. Middelharnis
- 562. Monster
- 565. Naaldwijk
- 566. Nieuw-Beijerland
- 576. Noordwijkerhout
- 578. Numansdorp
- 580. Oostflakke
- 586. Oudendoorn
- 587. Ouderkerk a/d IJssel
- 589. Oudewater (Utrecht)
- 591. Piershil
- 593. Puttershoek
- 598. Rockanje
- 602. Rijnsburg
- 604. Sassenheim
- 607. Schipluiden
- 617. Strijen
- 628. Warmond

630. Wateringen
636. Zevenhuizen
638. Zoeterwoude
639. Zuid-Beijerland

Stedelijke gemeenten gelegen in intermediaire gewesten (sociaal-morfologische criteria)

Type 2a

014. Groningen
150. Deventer
200. Apeldoorn
202. Arnhem
262. Lochem
289. Wageningen
301. Zutphen
307. Amersfoort
342. Soest
361. Alkmaar
386. Egmond aan Zee
388. Enkhuizen
400. Helder, Den
405. Hoorn
448. Texel
484. Alphen a/d Rijn
505. Dordrecht
512. Gorinchem
513. Gouda
545. Leerdam
608. Schoonhoven
753. Best
758. Breda
772. Eindhoven
811. Maarheeze
826. Oosterhout
879. Zundert

Luxe suburbane gemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 2b

001. Adorp
017. Haren
056. Zuidhorn
113. Eelde
136. Zuidlaren
144. Bathmen
152. Diepenveen
239. Gorssel
274. Renkum
275. Rheden
277. Rozendaal
291. Warnsveld
327. Leusden
351. Woudenberg
373. Bergen
387. Egmond-Binnen
399. Heiloo

441. Schagen
444. Schoorl
446. Sint Pancras
494. Berkenwoude
500. Brandwijk
524. Hazerswoude
531. Hendrik-Ido-Ambacht
536. Hoornaar
569. Nieuwkoop
574. Noordeloos
583. Oud-Alblas
595. Reeuwijk
632. Woerden
642. Zwijndrecht
781. Geldrop
805. Leende
817. Nieuw-Ginneken
820. Nuenen c.a.
837. Riethoven
848. Son en Breugel
854. Teteringen
862. Vessem c.a.
866. Waalre

Jonge groei-gemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 2c

002. Aduard
003. Appingedam
010. Delfzijl
018. Hoogezand-Sappemeer
022. Leek
033. Oosterbroek
035. Oldehove
053. Winsum
124. Peize
125. Roden
165. Holten
211. Borculo
213. Brummen
218. Didam
221. Doesburg
251. Heteren
253. Hoewelaken
272. Pannerden
278. Ruurlo
279. Scherpenzeel
299. Zevenaar
313. Bunschoten
328. Linschoten
339. Renswoude
341. Snelrewaard
345. Veenendaal
359. Abbekerk
360. Akersloot
365. Graft-De Rijp
368. Avenhorn
379. Bovenkarspel

382. Callantsoog
398. Heerhugowaard
420. Medemblik
422. Midwoud
435. Oudendijk
438. Oudorp
452. Ursem
458. Schermer
482. Alblasserdam
487. Arkel
488. Asperen
510. Giessenburg
540. Koudekerk a/d Rijn
560. Moerkapelle
563. Moordrecht
571. Nieuw-Lekkerland
572. Nieuwpoort
590. Papendrecht
601. Rijnsaterwoude
605. Schelluinen
627. Waddinxveen
635. Zevenhoven
754. Bladel en Netersel
777. Etten-Leur
779. Geertruidenberg
783. Giessen
810. Luyksgestel
832. Prinsensbeek
836. Reusel
842. Rijswijk
861. Veldhoven

Plattelandsgemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 2d

004. Baflo
005. Bedum
008. Bierum
009. Boer, Ten
011. Eenrum
012. Ezinge
015. Grootegast
016. Grijpskerk
020. Kantens
021. Kloosterburen
023. Leens
024. Loppersum
025. Marum
027. Middelstum
036. Oldekerk
040. Slochteren
041. Stedum
042. Termunten
043. Uithuizen
044. Uithuizermeeden
045. Ulrum
046. Usquert
049. Warffum

054. Zand, 't
174. Olst
177. Raalte
199. Angerlo
203. Barneveld
226. Duiven
228. Ede
231. Elst
232. Epe
233. Ermelo
243. Harderwijk
249. Herwen en Aerd
250. Herwijnen
255. Huissen
259. Laren
267. Nijkerk
273. Putten
280. Steenderen
285. Voorst
286. Vorden
287. Vuren
293. Westervoort
306. Amerongen
320. Hoogland
323. Kamerik
340. Rhenen
354. Zegveld
364. Andijk
366. Anna Paulowna
369. Barsingerhorn
374. Berkhout
378. Blokker
391. Grootebroek
395. Harenkarspel
401. Hensbroek
403. Hoogkarspel
404. Hoogwoud
410. Koedijk
412. Niedorp
416. Langedijk
418. Limmen
427. Nibbixwoud
429. Obdam
432. Opmeer
433. Opperdoes
445. Sint Maarten
447. Sijbekarspel
449. Twisk
454. Venhuizen
456. Warmenhuizen
459. Wervershoof
460. Westwoud
462. Wieringen
463. Wieringermeer
466. Wognum
475. Zwaag
476. Zijpe
480. Aar, Ter
485. Ameide
486. Ammerstol

491. Bergambacht
496. Bleskensgraaf en Hofwegen
497. Bodegraven
499. Boskoop
506. Driebruggen
514. Gouderak
515. Goudriaan
517. Gravendeel, 's-
520. Groot-Ammers
521. Haastrecht
523. Hardinxveld-Giessendam
527. Hei- en Boeicop
533. Heukelum
535. Hoogblokland
538. Kedichem
543. Langerak
544. Leerbroek
549. Leimuiden
557. Meerkerk
561. Molenaarsgraaf
570. Nieuwland
573. Nieuwveen
582. Ottoland
609. Schoonrewoerd
610. Sliedrecht
615. Stolwijk
616. Streefkerk
618. Tienhoven
623. Vlist
633. Woubrugge
634. Wijngaarden
740. Almkerk
742. Andel
749. Bergeyk
759. Budel
760. Chaam
769. Dussen
770. Eersel
787. Gravenmoer, 's-
793. Heeze
800. Hoogeloon c.a.
802. Hooge en Lage Zwaluwe
812. Made en Drimmelen
823. Oirschot
834. Raamsdonk
841. Rijsbergen
846. Sint-Oedenrode
853. Terheijden
858. Valkenswaard
870. Werkendam
871. Westerhoven
874. Woudrichem

Stedelijke gemeenten gelegen in semi-perifere
gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 3a

072. Harlingen
080. Leeuwarden
106. Assen
118. Hoogeveen
141. Almelo
153. Enschede
164. Hengelo
166. Kampen
193. Zwolle
268. Nijmegen
732. Zierikzee
756. Boxmeer
761. Cuyk en Sint Agatha
796. Hertogenbosch, 's-
813. Megen c.a.
828. Oss
844. Schijndel
855. Tilburg
867. Waalwijk
899. Brunssum
904. Eijgelshoven
906. Geleen
907. Gennep
917. Heerlen
921. Hoensbroek
924. Hulsberg
928. Kerkrade
935. Maastricht
968. Sittard
981. Vaals

Luxe suburbane gemeenten gelegen in semi-perifere
gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 3b

093. Terschelling
094. Tietjerksteradeel
095. Utingeradeel
096. Vlieland
120. Norg
126. Rolde
133. Vries
147. Borne
148. Dalfsen
151. Diepenheim
162. Heino
169. Markelo
175. Ommen
176. Ootmarsum
179. Stad-Delden
244. Hattem
252. Heumen
271. Overasselt
282. Ubbergen

660. Domburg
664. Goes
686. Mariekerke
687. Middelburg
717. Veere
720. Valkenisse
725. Westerschouwen
741. Alphen en Riel
751. Berkel-Enschot
757. Boxtel
774. Engelen
776. Esch
788. Haaren
795. Helvoirt
798. Hilvarenbeek
816. Moergestel
827. Oploo c.a.
845. Sint-Michielsgestel
865. Vught
868. Wanroij
884. Amstenrade
888. Beek
900. Bunde
901. Cadier en Keer
911. Gronsveld
930. Klimmen
944. Mook c.a.
950. Noorbeek
954. Oirsbeek
961. Schimmert
969. Slenaken
979. Ulestraten
982. Valkenburg-Houthem
986. Voerendaal

Jonge groei-gemeenten gelegen in semi-perifere
gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 3c

059. Achtkarspelen
066. Dokkum
070. Franekeradeel
081. Leeuwarderadeel
090. Smallingerland
116. Gieten
154. Genemuiden
158. Haaksbergen
159. Ham, den
161. Hasselt
186. Vriezenveen
192. Zwartsluis
206. Bemmeloort
209. Beuningen
223. Doornspijk
229. Eibergen
230. Elburg
265. Millingen aan de Rijn
266. Neede
269. Oldebroek
296. Wijchen
649. Arnhem

650. Axel
662. Duiveland
703. Reimerswaal
704. Sas van Gent
715. Terneuzen
718. Vlissingen
750. Berghem
767. Drunen
773. Empel en Meerwijk
780. Geffen
784. Gilze en Rijen
785. Goirle
786. Grave
797. Heusden
839. Rosmalen
897. Born
903. Elsloo
936. Margraten
945. Munstergeleen
948. Nieuwenhagen
951. Nuth
960. Schaesberg
970. Spaubeek
971. Stein
978. Ubach over Worms
980. Urmond
992. Wijnandsrade

Plattelandsgemeenten gelegen in semi-perifere
gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 3d

060. Ameland
061. Baarderadeel
062. Barradeel
063. Bildt, het
065. Dantumadeel
068. Ferwerderadeel
069. Franeker
073. Haskerland
074. Heerenveen
078. Idaarderadeel
079. Kollumerland en Nieuw-Kruisland
083. Menaldumadeel
084. Oostdongeradeel
085. Ooststellingwerf
086. Opsterland
088. Schiermonnikoog
097. Westdongeradeel
098. Weststellingwerf
105. Anloo
107. Beilen
108. Borger
112. Dwingeloo
115. Gasselte
127. Ruinen
131. Smilde
134. Westerbork
137. Zuidwolde
142. Ambt-Delden
143. Avereest

149. Denekamp
 156. Goor
 163. Hellendoorn
 168. Losser
 170. Nieuwleusen
 173. Oldenzaal
 178. Rijssen
 183. Tubbergen
 188. Weerselo
 189. Wierden
 190. Wijhe
 191. IJsselmuiden
 198. Ammerzoden
 204. Batenburg
 208. Bergharen
 225. Druten
 235. Ewijk
 238. Gendt
 241. Groesbeek
 245. Hedel
 246. Heerde
 254. Horssen
 263. Maasdriel
 283. Valburg
 648. Aardenburg
 654. Borsele
 656. Brouwershaven
 657. Bruinisse
 675. Hontenisse
 677. Hulst
 678. Kapelle
 682. Kortgene
 688. Middenschouwen
 692. Oostburg
 713. Sluis
 726. Westkapelle
 727. Wissenkerke
 744. Baarle-Nassau
 747. Beers
 752. Berlicum
 763. Dlessen
 766. Dongen
 768. Dungen, den
 771. Eethen
 790. Haps
 791. Heesch
 801. Hooge en Lage Mierde
 806. Liempde
 808. Lith
 809. Loon op Zand
 815. Mill en St. Hubert
 819. Nistelrode
 821. Nuland
 822. Oeffelt
 824. Oisterwijk
 825. Oost-, West- en Middelbeers
 835. Ravenstein
 843. Schaijk
 849. Sprang-Capelle
 857. Udenhout
 859. Veen
 863. Vierlingsbeek

864. Vlijmen
 869. Waspik
 876. Wijk en Aalburg
 891. Bemelen
 892. Berg en Terblijt
 894. Bingelrade
 895. Bocholtz
 905. Eljdsen
 908. Geulle
 910. Grevenbicht
 913. Gulpen
 927. Jabbeek
 931. Limbricht
 938. Meerssen
 940. Merkelbeek
 942. Mheer
 949. Nieuwstadt
 952. Obbicht en Papenhoven
 955. Ottersum
 959. Roosteren
 962. Schinnen
 963. Schinveld
 965. Simpelveld
 966. Sint Geertruid
 974. Susteren
 990. Wittem
 991. Wijlre

Stedelijke gemeenten gelegen in perifere gewesten.
 (sociaal-morfologische criteria)

Type 4a

064. Bolsward
 091. Sneek
 109. Coevorden
 114. Emmen
 119. Meppel
 216. Culemborg
 222. Doetinchem
 281. Tiel
 748. Bergen op Zoom
 794. Helmond
 829. Ossendrecht
 838. Roosendaal en Nispen
 918. Helden
 957. Roermond
 973. Stramproy
 983. Venlo
 984. Venray
 988. Weert

Luxe suburbane gemeenten gelegen in perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria)

Type 4b

030. Nieuwe Pekela
 047. Veendam
 048. Vlagtwedde
 052. Winschoten
 076. Hennaarderadeel

087. Rauwerderhem
 111. Diever
 132. Vledder
 138. Zweeloo
 171. Noordoostpolder
 217. Deil
 236. Geldermalsen
 256. Hummelo en Keppel
 295. Wisch
 297. Zaltbommel
 300. Zoelen
 716. Tholen
 739. Aarle-Rixtel
 803. Huijbergen
 814. Mierlo
 830. Oudenbosch
 860. Veghel
 886. Baexem
 898. Broekhuizen
 909. Grathem
 912. Grubbenvorst
 915. Heel en Panheel
 919. Herten
 920. Heythuysen
 922. Horn
 934. Maasbree
 939. Melick en Herkenbosch
 964. Sevenum
 967. Sint Odillenberg

Jonge groei-gemeenten in perifere gewesten.
 (sociaal-morfologische criteria)

Type 4c

031. Nieuweschan
 032. Nieuwolda
 037. Stadskanaal
 082. Lemsterland
 089. Sloten
 092. Staveren
 102. IJlst
 121. Nijeveen
 123. Oosterhesselen
 129. Schoonebeek
 130. Sleen
 145. Blankenham
 167. Kuinre
 180. Staphorst
 181. Steenwijk
 184. Urk
 207. Bergh
 210. Beusichem
 214. Buren
 215. Buurmalsen
 219. Dinxperlo
 220. Dodewaard
 227. Echteld
 237. Gendringen
 258. Kesteren
 264. Maurik
 508. Everdingen

746. Beek en Donk
 789. Halsteren
 799. Hoeven
 833. Putte
 840. Rucphen
 856. Uden
 873. Woensdrecht
 889. Beesel
 890. Belfeld
 914. Haalen
 925. Hunsel
 933. Maasbracht

Plattelandsgemeenten gelegen in perifere gewesten.
 (sociaal-morfologische criteria)

Type 4d

006. Beerta
 007. Bellingwedde
 013. Finsterwolde
 026. Meeden
 028. Midwolda
 029. Muntendam
 038. Oude Pekela
 039. Scheemda
 067. Doniawerstal
 071. Gaasterland
 075. Hemelumer Oldeferd
 077. Hindeloopen
 099. Wonseradeel
 100. Workum
 101. Wymbritseradeel
 110. Dalen
 117. Havelte
 122. Odoorn
 128. Ruinerwold
 135. Wijk, de
 146. Blokzijl
 155. Giethoorn
 157. Gramsbergen
 160. Hardenberg
 172. Oldemarkt
 182. Steenwijkerwold
 185. Vollenhove
 187. Wanneperveen
 197. Aalten
 201. Appeltorn
 205. Beesd
 212. Brakel
 224. Dreumel
 234. Est en Opijnen
 240. Groenlo
 242. Haften
 247. Heerewaarden
 248. Hengelo
 257. Kerkwijk
 260. Lichtenvoorde
 261. Lienden
 270. Ophemert
 276. Rossum
 284. Varik

288. Waardenburg	851. Steenberg
290. Wamel	872. Willemstad
292. Wehl	875. Wouw
294. Winterswijk	877. Zeeland
298. Zelhem	878. Zevenbergen
696. Oud-Vossemeer	885. Arcen en Velden
700. Poortvliet	887. Beegden
705. Scherpenisse	893. Bergen
708. Sint Annaland	902. Echt
711. Sint Maartensdijk	923. Horst
712. Sint Philipsland	929. Kessel
714. Stavenisse	932. Linne
743. Asten	941. Melijel
745. Bakel en Milheeze	943. Montfort
755. Boekel	946. Nederweert
762. Deurne	947. Neer
764. Dinteloord en Prinsenland	953. Ohé en Laak
775. Erp	956. Posterholt
778. Fijnaart en Heijningen	958. Roggel
782. Gemert	972. Stevensweert
792. Heeswijk-Dinther	975. Swalmen
804. Klundert	976. Tegelen
807. Lieshout	977. Thorn
818. Nieuw-Vossemeer	985. Vlodrop
831. Oud en Nieuw Gastel	989. Wessem
847. Someren	993. Meerlo-Wanssum
850. Standdaarbuiten	

Bijlage XI

Verdeling der Nederlandse gemeenten naar type (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type	Omschrijving		Aantal	
Type 1.1	– Oude stedelijke gemeenten	in centrale gewesten	14	
Type 1.2	– Jonge stedelijke gemeenten	in centrale gewesten	12	
Type 1.3	– Oude luxe suburbane gemeenten	in centrale gewesten	25	
Type 1.4	– Jonge luxe suburbane gemeenten	in centrale gewesten	16	
Type 1.5	– Jonge groeiende gemeenten	in centrale gewesten	23	
Type 1.6	– Landelijke plattelandsgemeenten	in centrale gewesten	28	
Type 1.7	– Arme plattelandsgemeenten	in centrale gewesten	26	
Type 1.8	– Stagnerende plattelandsgemeenten	in centrale gewesten	26	170
Type 2.1	– Oude stedelijke gemeenten	in intermediaire gewesten	19	
Type 2.2	– Jonge stedelijke gemeenten	in intermediaire gewesten	27	
Type 2.3	– Oude luxe suburbane gemeenten	in intermediaire gewesten	19	
Type 2.4	– Jonge luxe suburbane gemeenten	in intermediaire gewesten	20	
Type 2.5	– Jonge groeiende gemeenten	in intermediaire gewesten	28	
Type 2.6	– Landelijke plattelandsgemeenten	in intermediaire gewesten	42	
Type 2.7	– Arme plattelandsgemeenten	in intermediaire gewesten	43	
Type 2.8	– Stagnerende plattelandsgemeenten	in intermediaire gewesten	66	264
Type 3.1	– Oude stedelijke gemeenten	in semi-perifere gewesten	18	
Type 3.2	– Jonge stedelijke gemeenten	in semi-perifere gewesten	33	
Type 3.3	– Oude luxe suburbane gemeenten	in semi-perifere gewesten	15	
Type 3.4	– Jonge luxe suburbane gemeenten	in semi-perifere gewesten	18	
Type 3.5	– Jonge groeiende gemeenten	in semi-perifere gewesten	19	
Type 3.6	– Landelijke plattelandsgemeenten	in semi-perifere gewesten	51	
Type 3.7	– Arme plattelandsgemeenten	in semi-perifere gewesten	40	
Type 3.8	– Stagnerende plattelandsgemeenten	in semi-perifere gewesten	56	250
Type 4.1	– Oude stedelijke gemeenten	in perifere gewesten	6	
Type 4.2	– Jonge stedelijke gemeenten	in perifere gewesten	24	
Type 4.3	– Oude luxe suburbane gemeenten	in perifere gewesten	8	
Type 4.4	– Jonge luxe suburbane gemeenten	in perifere gewesten	15	
Type 4.5	– Jonge groeiende gemeenten	in perifere gewesten	17	
Type 4.6	– Landelijke plattelandsgemeenten	in perifere gewesten	24	
Type 4.7	– Arme plattelandsgemeenten	in perifere gewesten	34	
Type 4.8	– Stagnerende plattelandsgemeenten	in perifere gewesten	60	188
				872

Oude stedelijke gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.1

308. Baarn
344. Utrecht
355. Zeist
363. Amsterdam
381. Bussum
392. Haarlem
402. Hilversum
473. Zandvoort
518. Gravenhage, 's-
546. Leiden
575. Noordwijk
599. Rotterdam
606. Schiedam
622. Vlaardingen

Jonge stedelijke gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.2

311. Breukelen
333. Maarssen
394. Haarlemmermeer
413. Krommenie
457. Weesp
471. Zaandam
501. Brielle
503. Delft
530. Hellevoetsluis
556. Maassluis
592. Poortugaal
597. Ridderkerk

Oude luxe suburbane gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.3

305. Abcoude
310. Bilt, de
315. Doorn
316. Driebergen-Rijsenburg
330. Loosdrecht
332. Maarn
362. Amstelveen
372. Bennebroek
376. Blaricum
377. Bloemendaal
384. Diemen
397. Heemstede
417. Laren
425. Naarden
437. Ouder-Amstel
489. Barendrecht
493. Berkel en Rodenrijs
555. Maasland
564. Mijnsheerenland
579. Oegstgeest
581. Oostvoorne
596. Rhooen
603. Rijswijk
624. Voorburg
630. Wassenaar

Jonge luxe suburbane gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.4

312. Bunnik
329. Loenen
347. Vleuten-De Meern
383. Castricum
424. Muiden
439. Purmerend
451. Uithoorn
502. Capelle a/d IJssel
525. Heenvliet
542. Krimpen a/d IJssel
547. Leiderdorp
548. Leidschendam
594. Pijnacker
626. Voorschoten
631. Westmaas
637. Zoetermeer

Jonge groeiende gemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.5

318. Harmelen
322. Jutphaas
336. Mijdrecht
348. Vreeswijk
350. Wilnis
396. Heemskerk
409. Katwoude
423. Monnickendam
450. Uitgeest
467. Wormer
470. Wijdewormer
481. Abbenbroek
490. Benthuizen
509. Geervliet
552. Lier, De
553. Lisse
567. Nieuwkerk a/d IJssel
577. Nootdorp
600. Rozenburg
612. Spijkenisse
619. Valkenburg
620. Vianen
621. Vierpolders

Landelijke plattelandsgemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.6

317. Eemnes
324. Kockengen
334. Maartensdijk
337. Nigtevecht
338. Polsbroek
380. Broek in Waterland
393. Haarlemmerliede en Spaarnwoude
408. Jisp
415. Landsmeer
431. Oostzaan
461. Westzaan
478. Zeevang
492. Bergschenhoek
496. Bleiswijk
519. Gravenzande, 's-
522. Hagestein
526. Heerjansdam
550. Lekkerkerk
551. Lexmond
554. Maasdam
565. Naaldwijk
566. Nieuw-Beijerland
586. Oudendoorn
625. Voorhout
630. Wateringen
636. Zevenhuizen
638. Zoeterwoude
641. Zwartwaal

Arme plattelandsgemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.7

309. Benschop
314. Cothen
331. Lopik
349. Willeskop
352. Wijk bij Duurstede
353. IJsselstein
367. Assendelft
375. Beverwijk
385. Edam
419. Marken
426. Nederhorst den Berg
453. Velsen
468. Wormerveer
472. Zaandijk
483. Alkemade
511. Goedereede
528. Heinoord
534. Hillegom
537. Katwijk
541. Krimpen a/d Lek
576. Noordwijkerhout
589. Oudewater (Utrecht)
591. Piershil
593. Putterhoek
602. Rijnsburg
640. Zuidland

Stagnerende plattelandsgemeenten gelegen in centrale gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 1.8

321. Houten
325. Langbroek
326. Leersum
335. Montfoort
346. Vinkeveen en Waverveen
358. Aalsmeer
370. Beemster
390. Gravenland, 's-
406. Huizen
407. Ilpendam
411. Koog a/d Zaan
504. Dirksland
516. Goudswaard
539. Klaaswaal
559. Middelharnis
562. Monster
578. Numansdorp
580. Oostflakkee
584. Oud-Beijerland
587. Ouderkerk a/d IJssel
598. Rockanje
604. Sassenheim
607. Schipluiden
617. Strijen
628. Warmond
639. Zuid-Beijerland

Oude stedelijke gemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.1

014. Groningen
202. Arnhem
289. Wageningen
307. Amersfoort
342. Soest
361. Alkmaar
387. Egmond-Binnen
388. Enkhuizen
405. Hoorn
448. Texel
499. Boskoop
505. Dordrecht
512. Gorinchem
513. Gouda
545. Leerdam
608. Schoonhoven
758. Breda
772. Eindhoven
879. Zundert

Jonge stedelijke gemeenten gelegen in intermediaire gewesten (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.2

010. Delfzijl
018. Hoogezand-Sappemeer
150. Deventer
200. Apeldoorn
221. Doesburg
228. Ede
243. Harderwijk
262. Lochem
301. Zutphen
386. Egmond aan Zee
400. Helder, Den
482. Alblasserdam
484. Alphen a/d Rijn
488. Asperen
497. Bodegraven
520. Groot-Ammers
563. Moordrecht
569. Nieuwkoop
571. Nieuw-Lekkerland
572. Nieuwpoort
632. Woerden
753. Best
777. Etten-Leur
783. Giessen
811. Maarheeze
826. Oosterhout
861. Veldhoven

Oude luxe suburbane gemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.3

017. Haren
113. Eelde
152. Diepenveen
239. Gorssel
274. Renkum
275. Rheden
277. Rozendaal
291. Warnsveld
327. Leusden
373. Bergen
399. Heiloo
444. Schoorl
494. Berkenwoude
574. Noordeloos
583. Oud-Alblas
805. Leende
817. Nieuw-Ginneken
862. Vesseem c.a.
866. Waalre

Jonge luxe suburbane gemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.4

053. Winsum
056. Zuidhorn
125. Roden
136. Zuidlaren
253. Hoevelaken
299. Zevenaar
351. Woudenberg
360. Akersloot
398. Heerhugowaard
441. Schagen
524. Hazerswoude
531. Hendrik-Ido-Ambacht
590. Papendrecht
595. Reeuwijk
627. Waddinxveen
642. Zwijndrecht
781. Geldrop
832. Prinsenbeek
848. Son en Breugel
854. Teteringen

Jonge groeiende gemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.5

002. Aduard
003. Appingedam
022. Leek
035. Oldehove
124. Peize
211. Borculo
278. Ruurlo
279. Scherpenzeel
328. Linschoten
339. Renswoude
341. Snelrewaard
359. Abbekerk
365. Graft-De Rijp
368. Avenhorn
379. Bovenkarspel
382. Callantsoog
422. Midwoud
435. Oudendijk
438. Oudorp
458. Schermer
487. Arkel
510. Giessenburg
540. Koudekerk a/d Rijn
560. Moerkapelle
601. Rijsaterwoude
605. Schelluinen
779. Geertruidenberg
603. Rijswijk

Landelijke plattelandsgemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.6

001. Adorp
005. Bedum
012. Ezinge
016. Grijskerk
144. Bathmen
165. Holten
199. Angerlo
226. Duiven
231. Elst
280. Steenderen
286. Vorden
293. Westervoort
306. Amerongen
320. Hoogland
323. Kamerik
366. Anna Paulowna
374. Berkhout
401. Hensbroek
403. Hoogkarspel

429. Obdam
445. Sint Maarten
446. Sint Pancras
447. Sijbekarspel
449. Twisk
452. Ursem
463. Wieringermeer
475. Zwaag
496. Bleskensgraaf en Hofwegen
500. Brandwijk
521. Haastrecht
535. Hoogblokland
536. Hoornaar
543. Langerak
557. Meerkerk
615. Stolwijk
623. Vlist
742. Andel
770. Eersel
787. Gravenmoer, 's-
820. Nuenen c.a.
837. Riethoven
853. Terheijden

Arme plattelandsgemeenten gelegen in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.7

015. Grootegast
020. Kantens
025. Marum
033. Oosterbroek
036. Oldekerk
042. Termunten
045. Ulrum
174. Olst
177. Raalte
203. Barneveld
213. Brummen
218. Didam
232. Epe
249. Herwen en Aerd
251. Heteren
267. Nijkerk
272. Pannerden
313. Bunschoten
345. Veenendaal
369. Barsingerhorn
378. Blokker
395. Harenkarspel
410. Koedijk
420. Medemblik
462. Wieringen
485. Ameide
486. Ammerstol
506. Driebruggen
533. Heukelum

549. Leimuiden
618. Tienhoven
635. Zevenhoven
749. Bergeyk
754. Bladel en Netersel
759. Budel
769. Dussen
800. Hoogeloon c.a.
810. Luyksgestel
812. Made en Drimmelen
834. Raamsdonk
836. Reusel
858. Valkenswaard
870. Werkendam

Stagnerende plattelandsgemeenten in intermediaire gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 2.8

004. Baflo
008. Bierum
009. Boer, Ten
011. Eenrum
021. Kloosterburen
023. Leens
024. Loppersum
027. Middelstum
040. Slochteren
041. Stedum
043. Uithuizen
044. Uithuizermeeden
046. Usquert
049. Warffum
054. Zandt, 't
233. Ermelo
250. Herwijnen
255. Huissen
259. Laren
273. Putten
285. Voorst
287. Vuren
340. Rhenen
354. Zegveld
364. Andijk
391. Grootebroek
404. Hoogwoud
412. Niedorp
416. Langedijk
418. Limmen
427. Nibbixwoud
432. Opmeer
433. Opperdoes
454. Venhuizen
456. Warmenhuizen
459. Wervershoof
460. Westwoud
466. Vognum
476. Zijpe

480. Aar, Ter
 491. Bergambacht
 514. Gouderak
 515. Goudriaan
 517. Gravendeel, 's-
 523. Hardinxveld-Giessendam
 527. Hei- en Boeicop
 538. Kedichem
 544. Leerbroek
 561. Molenaarsgraaf
 570. Nieuwland
 573. Nieuwveen
 582. Ottoland
 609. Schoonrewoerd
 610. Sliedrecht
 616. Streefkerk
 633. Woubrugge
 634. Wijngaarden
 740. Almkerk
 760. Chaam
 793. Heeze
 802. Hooge en Lage Zwaluwe
 823. Oirschot
 841. Rijsbergen
 846. Sint-Oedenrode
 871. Westerhoven
 874. Woudrichem

Oude stedelijke gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.1

080. Leeuwarden
 106. Assen
 141. Almelo
 153. Enschede
 164. Hengelo
 166. Kampen
 193. Zwolle
 268. Nijmegen
 756. Boxmeer
 757. Boxtel
 796. Hertogenbosch, 's-
 855. Tilburg
 904. Eijgelshoven
 917. Heerlen
 928. Kerkrade
 935. Maastricht
 938. Meerssen
 981. Vaals

Jonge stedelijke gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.2

072. Harlingen
 074. Heerenveen
 078. Idaarderadeel
 093. Terschelling
 096. Vlieland
 118. Hoogeveen
 147. Borne
 156. Goor
 173. Oldenzaal
 192. Zwartsluis
 241. Groesbeek
 664. Goes
 713. Sluis
 718. Vlissingen
 732. Zierikzee
 761. Cuyk en Sint Agatha
 767. Drunen
 784. Gilze en Rijen
 785. Goirle
 813. Megen c.a.
 824. Olsterwijk
 828. Oss
 844. Schijndel
 867. Waalwijk
 899. Brunssum
 906. Geleen
 907. Gennep
 921. Hoensbroek
 924. Hulsberg
 948. Nieuwenhagen
 960. Schaesberg
 968. Sittard
 980. Urmond

Oude luxe suburbane gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.3

126. Rolde
 175. Ommen
 179. Stad-Delden
 271. Overasselt
 660. Domburg
 725. Westerschouwen
 795. Helvoirt
 827. Oploo c.a.
 865. Vught
 884. Amsternade
 888. Beek
 911. Gronsveld
 950. Noorbeek
 969. Slanaken
 982. Valkenburg-Houthem

Jonge luxe suburbane gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.4

066. Dokkum
 090. Smallingerland
 176. Ootmarsum
 230. Elburg
 252. Heumen
 687. Middelburg
 720. Valkenisse
 751. Berkel-Enschot
 774. Engelen
 786. Grave
 839. Rosmalen
 845. Sint-Michielsgestel
 900. Bunde
 901. Cadier en Keer
 944. Mook c.a.
 945. Munstergeleen
 970. Spaubeek
 979. Ulestraten

Jonge groeiende gemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.5

081. Leeuwarderadeel
 158. Haaksbergen
 161. Hasselt
 209. Beuningen
 223. Doornspijk
 229. Eibergen
 296. Wijchen
 650. Axel
 662. Duiveland
 704. Sas van Gent
 715. Terneuzen
 773. Empel en Meerwijk
 797. Heusden
 897. Born
 903. Elsloo
 936. Margraten
 951. Nuth
 971. Stein
 992. Wijnandsrade

Landelijke plattelandsgemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.6

061. Baarderadeel
 070. Franekeradeel
 073. Haskerland

083. Menaldumadeel
 086. Opsterland
 094. Tietjerksteradeel
 095. Utingeradeel
 105. Anloo
 116. Gieten
 120. Norg
 133. Vries
 134. Westerbork
 142. Ambt-Delden
 151. Diepenheim
 162. Heino
 169. Markelo
 191. IJsselmuiden
 204. Batenburg
 208. Bergharen
 244. Hattem
 245. Hedel
 254. Horssen
 266. Neede
 678. Kapelle
 686. Marikekerke
 688. Middenschouwen
 717. Veere
 747. Beers
 752. Berlicum
 763. Diessen
 768. Dungen, den
 776. Esch
 788. Haaren
 790. Haps
 798. Hilvarenbeek
 816. Moergestel
 821. Nuland
 825. Oost-, West- en Middelbeers
 864. Vlijmen
 891. Bemelen
 892. Berg en Terblijt
 908. Geulle
 930. Klimmen
 931. Limbricht
 940. Merkelbeek
 949. Nieuwstadt
 954. Oirsbeek
 961. Schimmert
 962. Schinnen
 966. Sint Geertuid
 986. Voerendaal

Arme plattelandsgemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.7

059. Achtkarspelen
 065. Dantumadeel
 079. Kollumerland en Nieuw-Kruisland
 085. Ooststellingwerf
 107. Beilen

108. Borger
 115. Gasselte
 131. Smilde
 137. Zuidwolde
 154. Genemuiden
 159. Ham, den
 163. Hellendoorn
 168. Losser
 178. Rijssen
 186. Vriezenveen
 189. Wierden
 206. Bemmeloort
 238. Gendt
 265. Millingen aan de Rijn
 269. Oldebroek
 649. Arnhem
 677. Hulst
 703. Reimerswaal
 750. Berghem
 766. Dongen
 780. Geffen
 791. Heesch
 806. Liempde
 809. Loon op Zand
 815. Mill en St. Hubert
 819. Nistelrode
 849. Sprang-Capelle
 859. Veen
 869. Waspik
 895. Bocholtz
 955. Ottersum
 963. Schinveld
 965. Simpelveld
 974. Susteren
 978. Ubach over Worms

Stagnerende plattelandsgemeenten gelegen in semi-perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 3.8

060. Ameland
 062. Barradeel
 063. Bildt, het
 068. Ferwerderadeel
 069. Franeker
 084. Oostdongeradeel
 088. Schiermonnikoog
 097. Westdongeradeel
 098. Weststellingwerf
 112. Dwingelo
 127. Ruinen
 143. Avereest
 148. Dalfsen
 149. Denekamp
 170. Nieuwleusen
 183. Tubbergen
 188. Weerselo
 190. Wijhe

198. Ammerzoden
 225. Druten
 235. Ewijk
 246. Heerde
 263. Maasdriel
 282. Ubbergen
 283. Valburg
 648. Aardenburg
 654. Borsele
 656. Brouwershaven
 657. Bruinisse
 675. Hontenisse
 682. Kortgene
 692. Oostburg
 726. Westkapelle
 727. Wissenkerke
 741. Alphen en Riel
 744. Baarle-Nassau
 771. Eethen
 801. Hooge en Lage Mierde
 808. Lith
 822. Oeffelt
 835. Ravenstein
 843. Schaijk
 857. Udenhout
 863. Vierlingsbeek
 868. Wanroij
 876. Wijk en Aalburg
 894. Bingelrade
 905. Eijsden
 910. Grevenbicht
 913. Gulpen
 927. Jabeek
 942. Mheer
 952. Obbicht en Papenhoven
 959. Roosteren
 990. Wittem
 991. Wijlre

Oude stedelijke gemeenten gelegen in perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 4.1

064. Bolsward
 281. Tiel
 749. Bergen op Zoom
 794. Helmond
 957. Roermond
 983. Venlo

Jonge stedelijke gemeenten gelegen in perifere gewesten (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 4.2

037. Stadskanaal
 091. Sneek
 109. Coevorden

114. Emmen
 119. Meppel
 145. Blankenham
 167. Kuinre
 181. Steenwijk
 216. Culemborg
 222. Doetinchem
 258. Kesteren
 297. Zaltbommel
 716. Tholen
 782. Gemert
 829. Ossendrecht
 830. Oudenbosch
 838. Roosendaal en Nispen
 847. Someren
 872. Willemstad
 918. Helden
 973. Stramproy
 984. Venray
 985. Vlodrop
 988. Weert

Oude luxe suburbane gemeenten gelegen in perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 4.3

048. Vlagtwedde
 052. Winschoten
 111. Diever
 138. Zweeloo
 217. Deil
 256. Hummelo en Keppel
 898. Broekhuizen
 922. Horn

Jonge luxe suburbane gemeenten gelegen in perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 4.4

032. Nieuwolda
 047. Veendam
 171. Noordoostpolder
 210. Beusichem
 236. Geldermalsen
 300. Zoelen
 803. Huijbergen
 814. Mierlo
 856. Uden
 860. Veghel
 912. Grubbenvorst
 915. Heel en Panheel
 919. Herten
 939. Melick en Herkenbosch
 967. Sint Odiliënberg

Jonge groeiende gemeenten gelegen in perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 4.5

031. Nieuweschan
 089. Sloten
 102. IJlst
 121. Nijeveen
 123. Oosterhesselen
 130. Sleen
 214. Buren
 215. Buurmalsen
 220. Dodewaard
 227. Echteld
 508. Everdingen
 789. Halsteren
 799. Hoeven
 833. Putte
 873. Woensdrecht
 914. Haalen
 933. Maasbracht

Landelijke plattelandsgemeenten gelegen in perifere gewesten. (sociaal-morfologische criteria – cluster-analyse)

Type 4.6

026. Meeden
 039. Scheemda
 076. Hennaarderadeel
 087. Rauwerderhem
 128. Ruinerwold
 135. Wijk, de
 240. Groenlo
 242. Haaften
 288. Waardenburg
 292. Wehl
 295. Wisch
 298. Zelhem
 775. Erp
 792. Heeswijk-Dinther
 807. Lieshout
 818. Nieuw-Vossemeer
 875. Wouw
 877. Zeeland
 885. Arcen en Velden
 886. Baexem
 929. Kessel
 932. Linne
 934. Maasbree
 964. Sevenum

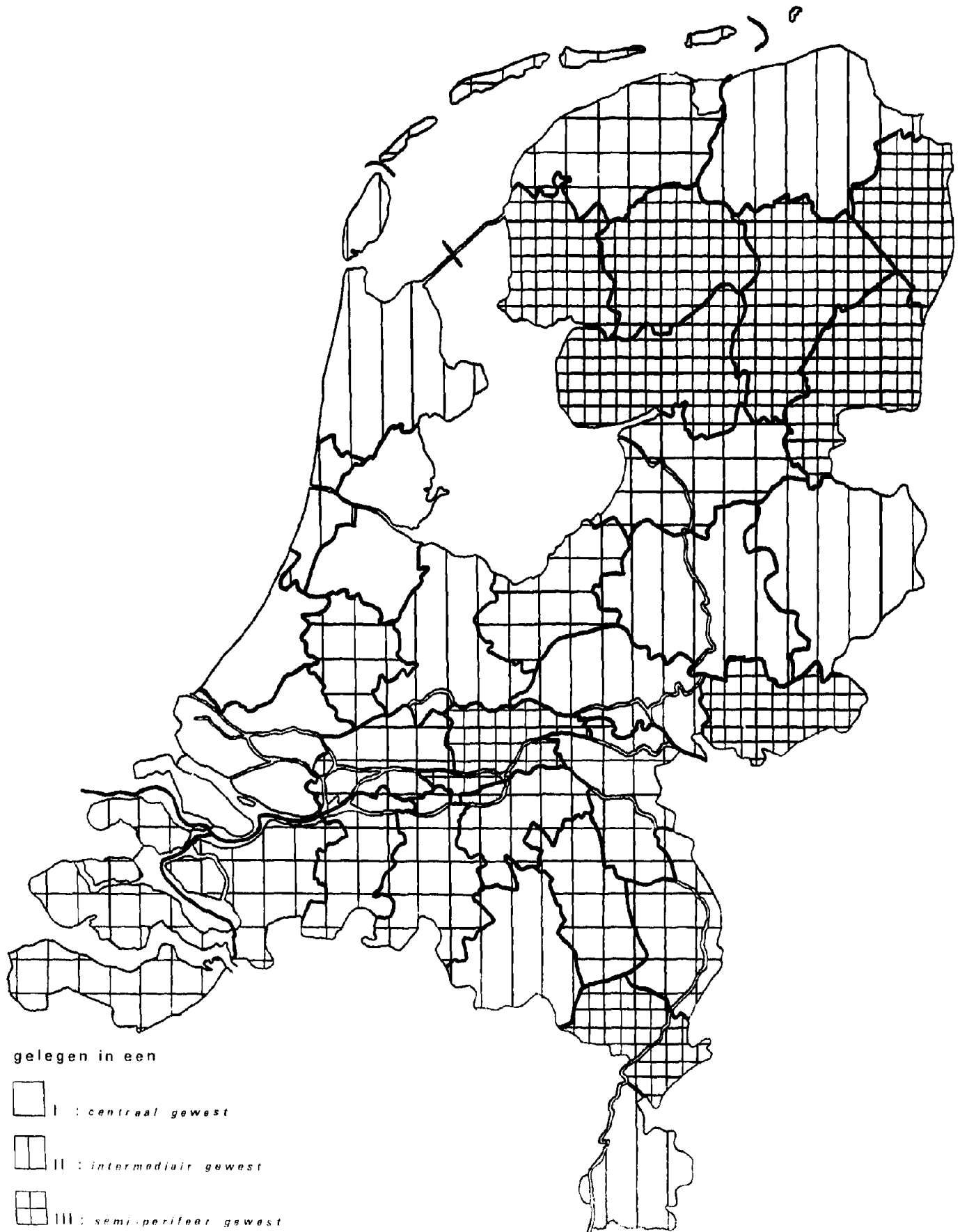

- C.B.S.,
Chapin, jr. F. Stuart,
Coates, B. E., R. J. Johnston & P. L. Knox,
Cortie, C., R. van Engelsdorp
Gastelaars en J. Uitermark,
Cortie, C. en W. J. M. Ostendorf,
Cox, K. R.,
Cullen, J. G.,
Dahya, B.,
Delfgaauw, G. T. J.,
Delfgaauw, G. T. J.,
Derde nota over de ruimtelijke
ordering,
Diensten voor de stadsontwikkeling
Amsterdam, Rotterdam,
's-Gravenhage en Utrecht,
Doorn, J. A. A. v.,
Doorn, J. A. A. v.,
Doorn, J. A. A. v.,
Doorn, J. A. A. v. en C. J. Lammers,
Durkheim, E.,
Dijk, H. v.,
Economische Instituut
Bouwnijverheid (EIB),
Elffers, H., J. Bethlehem en R. Gill,
Embden, J. v.,
Engelsdorp Gastelaars, R. van,
Engelsdorp Gastelaars, R. van,
Engelsdorp Gastelaars, R. van,
Engelsdorp Gastelaars, R. van, en
C. Cortie,
Engelsdorp Gastelaars, R. van, en
J. C. Maas-Droogleever Fortuijn,
Engelsdorp Gastelaars, R. van, en
W. J. M. Ostendorf,
Engelsdorp Gastelaars, R. van, en M.
Wagenaar,
Frankenberg, R.,
Frinking, G. A. B., en F. W. A. v.
Poppel,
Galtung, J.,
Gans, H. J.,
Gans, H. J.,
Inkomensverdeling 1979. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij (1979).
Human activity patterns in the city; things people do in time and in space
(1974).
Geography and Inequality (1977).
Migratie-onderzoek Amsterdam. Rapport 2. Verhuizingen,
gekozen of ...? (1977 a).
Bevolkingsmigratie en de dynamiek van het stedelijk systeem. In: Geogra-
fisch tijdschrift 1977-4 p. 295-306.
Man, Location & Behavior. John Wiley & Sons (1972).
Space, time and the disruption of behaviour in cities. In: Environment and
Planning 1972 p. 459-470.
The nature of Pakistani Ethnicity in industrial cities in Britain. In: Urban Eth-
nicity p. 77-118 (1974) A. Cohen (ed.).
De tendenzen tot decentralisatie in de vestiging der nijverheid (1932 a). In:
Ned. Inst. voor Volkshuisv. en Stedeb.; Serie voor Stedebouw VII p. 1-41.
De omvang van het Forensenwezen in Nederland. (1932 b) In: Ned. Inst.
voor Volkshuisv. en Stedeb.; Serie voor Stedebouw VII p. 43-76.
Dl. 2 Verstedelijkingsnota Dl. 2a: beleidsvoornemens over spreiding,
verstedelijking en mobiliteit (1976).
De grote stad als probleemgebied (1973).
Wijk en stad: reële integratiekaders? In: Prae-adviezen voor het congres
over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken (1955) p. 60-85.
Schaalvergroting als een proces van sociale verandering. In: Soc. Gids 7-1
p. 2-20 (1960a).
De Nederlandse ontwikkelingsgebieden: schets van de sociale problema-
tiek. (1960 b).
Moderne Sociologie; systematiek en analyse (1969).
Les règles de la méthode sociologique, Paris (1963).
Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving (1976).
Bouwnota '62. Rotterdam, Wyt en Zonen n.v. (1962).
Indeterminacy problems and the interpretation of factor analysis results. In:
Statistica Neerlandica, volume 32 no. 4, 1978, p. 181-199.
Over de economische structuur der bevolking van enkele West-Europese
havensteden (1932). In: Ned. Inst. voor Volkshuisv. en Stedeb.; Serie voor
Stedebouw VII p. 77-90.
Spreidingsbeleid in Nederland. In: Wonen TA/BK 1974 no. 1 p. 30-32.
Attraktie en toegankelijkheid van de grote stad voor migranten. In: Het
grootstedelijk milieu; kansen en bedreigingen. N. A. De Boer en W. F. Heine-
meijer (eds.) p. 102-116 (1978).
Niet elke stadsbewoner is een stedeling. Konstruktie van een typologie van
stadsbewoners mede aan de hand van een onderzoek in Amsterdam. In druk
(1980).
Migration from Amsterdam. In: TESSG 1973 no. 4 p. 206-217.
Tijdsbesteding en ruimtelijk bereik van groene weduwen, In: TESSG, 1976,
no. 2 p. 114-118.
De groei van kleine plattelandskernen in Nederland. In: TESSG no. 3 1974 p.
162-173.
The rise of the «Randstad», 1815-1930. Paper presented at the Dutch Urban
History Group conference, Amsterdam (1979).
Communities in Britain; social life in town and country 1975 (1966').
Een sociaal-demografische analyse van de huwelijksluiting in Nederland
(1979), Monografieën Volkstelling 1971 no. 6.
Theory and Methods of Social Research. Oslo (1970).
Urbanism and suburbanism as ways of life. In: Readings in urban sociology,
R. E. Pahl; Oxford (1968) p. 95-118.
People and Plans. Essays on urban problems and solutions (1972).
Gemeentebestuur Amsterdam,
Ginkel, J. A. van,
Goddijn, W.,
Grünfeld, F.,
Guffens, Th. M. en J. J. Latten,
Guffens, Th. M. G., en N. J. M. Nelis-
sen,
Hadden, J. K., en E. F. Borgatta,
Hägerstrand, T.,
Hart, H. W. ter,
Harvey, D.,
Hauer, J., G. A. van der Knaap en
M. De Smidt,
Hawley, A., en O. D. Duncan,
Heek, F. van,
Heide, H. ter, en Ch. L. Eichperger,
Heinemeijer, W. F.,
Hendriks, A.,
Hemert, M. M. J. van,
Heus, R.,
Hoekveld, G. A.,
Hoekveld, G. A.,
Hofstee, E. W.,
Holland, S.,
International Urban Research (IRU),
Jansen, A. C. M., en M. de Smidt,
Jolles, H. M.,
Jonge, J. A. de,
Jonge, J. A. de,
Jonge, J. A. de,
Keller, S.,
Keuning, H. J.,
Knaap, G. A. van der,
Knaap, G. A. van der,
Knaap, G. A. van der,
Knippenberg, H.,
Ontwerp-Raamnota stadsvernieuwing. De buurt: woonplaats geen door-
gangshuis. Amsterdam (juni 1977).
Suburbanisatie en recente woonmilieus. Proefschrift, Utrecht (1979).
Godsdienstsociologie. In: J. S. van Hessen e.a., Wegwijzer in de sociologie,
Amsterdam (1967) p. 295-319.
Habitat and Habitation; a pilot study (1970)
Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei (1979). Mo-
nografieën volkstelling 1971 no 15A.
Sociale morfologie; een ten onrecht verwaarloosd interessegebied in de so-
ciologie. In: Sociale Wetenschappen, 1966, no. 4, p. 289-302.
American cities. Their social characteristics. Chicago (1965).
What about people in regional science? Regional Science Association,
Papers, vol XXIV, p. 7-21 (1970).
Vestigingsplaatsaspecten van top-management. Meppel, Krips Repro,
(1979).
Social justice and the city. (1973).
Changes in the industrial geography of the Netherlands during the sixties. In
TESSG, 1971, no. 3 p. 139-156.
Social Area Analysis: a critical appraisal. Land Economics 33 (nov) 1957.
Het geboorteniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken. Leiden (1954).
De interne migratie. In: H. J. Heeren en Ph. van Praag, Van nu tot nul.
Utrecht, (1974) p. 222-244.
De Stad. In: Wegwijzer in de sociologie. J. S. v. Hessen (red.) (1970). (4e her-
ziene en uitgebreide druk p. 174-202 (1963')).
Wonen als productievraagstuk. Rede uitgesproken in de Academie van
Bouwkunst, Amsterdam, 30 januari 1965.
Kerkelijke gezindten. (1979) Monografieën Volkstelling 1971, no. 13.
Onderwijs en migratie. Scriptie Sociaal Geografisch Instituut Amsterdam,
(1974).
Baarn, schets van de ontwikkeling van een villadorp. (1964).
Het voorgestelde urbanisatiepatroon in de West-Europese context. 1967. In:
A. Bours en J. G. Lambooy. Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde, As-
sen, Van Gorcum en Comp., (1970), p. 221-227.
De groei van de Nederlandse bevolking. In: Drift en Koers. Een halve eeuw
sociale verandering in Nederland. Assen, (1961) p. 13-84.
Capital versus the regions. (1976).
The world's metropolitan areas, Institute of International Studies, University
of California, Berkley, University of California Press. (1959).
Industrie en ruimte. De industriële ontwikkeling van Nederland in een veran-
derend sociaal-ruimtelijk bestel. (1974).
Stad, stedelijkheid, stadsgemeente. In: M. en M. 1960, 35, p. 161-184.
De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914. (1968).
Het economisch leven in Nederland 1844-1873. In: Algemene Geschiedenis
der Nederlanden, Dl. 12 p. 53-70 (1977).
Nijverheid, ontwikkeling en stimulans. In: Algemene Geschiedenis der Ne-
derlanden, Dl. 13 p. 262-271 (1978).
The role of social class in physical planning. In: Int. Soc. Science Journal
18-4 (1966).
Spreiding en hiërarchie van de Nederlandse verzorgingscentra op grondslag
van hun winkelapparaat. In: TESSG 62, 1971, p. 3-17.
Een indeling van Nederland naar «economische gezondheid», een verken-
nend onderzoek. In: TESSG, 1971, no. 6, p. 332-350.
Stedelijke groei en de ontwikkeling van de infrastructuur in Nederland,
1840-1970. In: J. Overaem (red), Stedelijk verkeer en vervoer langs nieuwe
banen? Stichting Toekomstbeeld der Techniek, (1976).
A spatial analysis of the evolution of an urban system: the case of the
Netherlands (1978).
De groei van de bevolking in Holland na 1850. In: Het land van Holland, uit-
gave in samenwerking met het regionaal-historisch tijdschrift Holland,
(1978). 10e jaargang, no. 3, p. 167-177.

- Kuipers, S. K., J. K. T. Postma, en A. K. de Haan, Lambooy, J. G.,
Lambooy, J. G. en J. H. Huizinga,
Maas-Droogleever Fortuijn, J.,
Makelaar, de, Michelson, W.,
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Rijksplanologische Dienst, Moser, C. A., en W. Scott,
Myrdal, G., Nauta, A. P. N.,
Neuerburg, F., en H. van Fulpen,
Neuerburg, F., en H. van Fulpen,
Neuerburg, F., en H. van Fulpen,
Nieuwhoff, C., W. Diepraam & C. Oorthuys, Niphuis-Nell, M.,
Ostendorf, W. J. M.,
Paassen, C. van,
Pahl, R. E., Parker, G.,
Presser, J.,
Provinciaal Planologische Dienst van Noord-Holland, Rannels, J.,
Rex, J. A.,
Rijksdienst voor het Nationale Plan,
Rijksdienst voor het Nationale Plan,
Rijksplanologische Dienst, Saal, C. D.,
Saal, C. D., Schmitz, J.,
Schuurmans, F.,
Smidt, M. de,
Sociaal en Cultureel Planbureau,
Sociaal Geografisch Instituut (SGI),
Sociaal Geografisch Instituut (SGI),
- Regionale rendementsverschillen en de selectieve investeringsregeling. In: *Economisch Statistische Berichten*, 1975, p. 200-205.
Economie en ruimte. Inleiding in de economische geografie en de regionale economie (1975).
Het nieuwe Westen des lands; balans van 20 jaar ontwikkeling. In: *Intermediair* 1977, no. 12.
Personeel op drift. Een onderzoek onder het personeel van enkele binnen en uit Amsterdam verhuisde bedrijven, Sociaal Geografisch Instituut, Amsterdam, (1979).
1e jaargang, no. 2, oktober 1979.
Man and his urban environment; a sociological approach (1970).
Concept-structuurschets voor de bestuurlijke indeling. 's-Gravenhage 1974.
British towns; a statistical study of their social and economic differences. Edinburgh (1961).
Economic Theory and Underdeveloped Regions, (1957) Londen, p. 23-38.
Contact en controle tussen bureaus (1973).
Landelijke verdeling van huur- en koopwoningen. In: *Bouw*, 23, 1978, p. 33-35.
Uitbreiding van woningvoorraad gedurende de periode 1959-1971. In: *Bouw*, 24, 1978, p. 22+23.
Sectorale verdeling van de woningproductie 1971-1978. In: *Bouw*, 25, 1978, p. 18-19.
Klederdrachten. Een reis langs de levende streekdrachten van Nederland. Amsterdam, (1976).
De Gezinsfasen, Interimrapporten Censusmonografieën, SISWO, Amsterdam (1974).
Stad, stedelijkheid en suburbanisatie. Scriptie Sociaal Geografisch Instituut, Amsterdam (1974).
Stedelijke overbevolking, een verwaarloosd aspect van de theorie der overbevolking. In: *TESG* 1955 pp. 265-276.
Whose city? And further essays on urban society. 1975 (1970').
Van beeldenstorm tot bestand, Fibula-Van Dishoeck, Haarlem (1978).
De tachtigjarige oorlog. 2 delen (1963).
Studienota Kleine Kernen (1976).
The core of the city. New York (1958).
The sociology of a zone in transition. In: *Readings in urban sociology*; R. E. Pahl (ed.) p. 211-231 (1968).
De verspreiding van de bevolking in Nederland. Eerste rapport van de commissie ter bestudering van de bevolkingsspreiding (1949).
Werkcommissie Westen des Lands. De ontwikkeling van het Westen des lands. 's-Gravenhage, (1958).
Onderzoek naar woonmilieus; samenvatting van de resultaten (1973).
Het platteland. In: J. S. Hessen e.a. *Wegwijzer in sociologie*. Amsterdam, (1976) p. 203-238.
Dorp en route, waartoe en waarheen? In: *De Gids*, no. 4, 1972, p. 279-286.
Stedelijke agglomeraties met 100.000 en meer inwoners, 1966. In: A. Bours en J. G. Lambooy, *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde*. Assen, Van Gorcum en Comp., (1970) p. 48-54.
Gebiedsindeling van Nederland ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten. Interimrapporten Censusmonografieën, SISWO, Amsterdam, (1974).
Processen in de bedrijvigheid en groeikernenbeleid. In: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, (1976), p. 95-102.
Voorlopige rangorde van gemeenten naar «sociale achterstand». S.C.P. Cahier no 9 Rijswijk (1977).
Herziening typologie van Nederlandse gemeenten. SISWO, Amsterdam, (1976).
Interimrapportage ten behoeve van het Structuuronderzoek Bouwnijverheid, Amsterdam, (1978) (intern).

- Steigenga, W.,
Steigenga, W.,
Steigenga, W.,
Steigenga, W.,
Stein, M.,
Stichting Media Informatie Centrum, Stichting Wetenschappelijk Atlas van Nederland, Studierapporten Rijksplanologische Dienst, Swaan, A. de,
Tas, L.,
Tas, L.,
Taylor, R. C.,
Timms, D. W. G.,
Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland, Tijn, T. V.,
Vance, J. E.,
Veldman, J.,
Vergoossen, Th. W. M.,
Vidaković, V.,
Vooren, F. W. C. J. van de,
Vries, J. de,
Vries Reilingh, H. D. de,
Warren, R. L.,
Weber, M. M.,
Weesep, J. van,
Windt, W. v.d.,
Wirth, L.,
Wishart, D.,
Wissink, G. A.,
Woldringh, C., en J. M. van Westerlaak, Zandsteeg, G.,
- De verstedelijking van Nederland en Suburbanisatie en decentralisatie in Nederland, (1961). In: A. Bours en J. G. Lambooy, *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde*. Assen, Van Gorcum en Comp., (1970) p. 7-47.
Moderne planologie (1968).
De planologie van het wonen. 1968. In: A. Bours en J. G. Lambooy, *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde*. Assen, Van Gorcum en Comp., (1970), p. 237-259.
Een verwaarloosd probleem in het ruimtelijke beleid: de mogelijkheid van getto's. In: *De Gemeente*, (1971) p. 18-21.
In eclipse of community; an interpretation of american studies 1965 (1959').
Verspreidingscijfers dagbladen 15 februari 1971. Amsterdam (1971).
Atlas van Nederland 1963-1977. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage; inclusief supplement.
1. Onderzoek naar woonmilieus. 1a Onderzoek naar woonmilieus; Tabellen (1974).
De mens is de mens een zorg; over verstedelijking van verzorgingsarrangementen. In: *De Gids* (1976) 1/2 p. 35 e.v.
De produktie van één- en meergezinshuizen sinds de oorlog in cijfers. In: *Stedebouw en Volkshuisvesting* (1966), p. 315-320.
Hoogbouw: ontwikkeling en geografische spreiding sinds 1962. In: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, (1968) p. 413-419.
Migration and motivation: a study of determinants and types. In: Jackson, J. A., *Migration*. Cambridge (1969).
The urban mosaic (1971).
Staatsuitgeverij. 's-Gravenhage, (1966).
Twintig jaren Amsterdam. De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad van de jaren '50 der vorige eeuw tot 1876. (1965).
Land assignment in the precapitalist, capitalist and postcapitalist city. In: *Economic Geography*, (April 1971), p. 101-120.
Een sociaal proces door ruimtelijke vorm: verborgen suburbanisatie in landelijke gebieden. In: *Geografisch Tijdschrift*, (1978), p. 326-334.
Een Overzicht van de ruimtelijke verschillen in participatie aan het wetenschappelijk onderwijs. In: *Intermediair* (1979), no. 15 p. 63-69.
Kenmerken van de stedelijke verkeersstructuur. (1970).
Gezichtspunten voor een geregionaliseerd economisch beleid. In: *Economisch Statistische Berichten*, (1979), no. 1, p. 8-14.
1811-1961; met Amsterdam als brandpunt; honderdvijftig jaar Kamer van Koophandel en Fabrieken (1961).
Schaalvergroting en territoriaal bindingsprincipe. In: T. A. G. (1964) p. 405-415.
The community in America (1963') 1978.
The Urban Place and the Nonplace Urban Realm. In: M. M. Weber e.a., *Explorations into urban structure*, Philadelphia, (1964) p. 79-153.
Stadsvernieuwing, een geografisch perspectief. In: *Geografisch Tijdschrift*, (1977), no. 1, p. 3-14.
Huisvestingssituatie in Nederland (1978). Monografieën Volkstelling 1971 no. 1.
Urbanism as a way of live (1938'). In: *Cities and society*; P.K. Hatt and A. J. Reiss jr. (eds.). (1951) p. 46-63.
Clustan 1C User Manual (1975).
Inleidende beschouwingen, 1963 en Plaats en taak van de Nederlandse gemeente in de regionale ontwikkeling, 1966. In: A. Bours en J. G. Lambooy, *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde*, Assen Van Gorcum en Comp. 1970, p. 109-119 en p. 192-207.
Migratie tussen West- en Noord-Nederland. Nijmegen, Instituut voor toegepaste sociologie, (1974).
Glastuinbouwcomplex en centrumfunctie. Glastuinbouw in de strijd met de verstedelijking. In: *Geografisch Tijdschrift*, 1978, no. 4 p. 344-349.

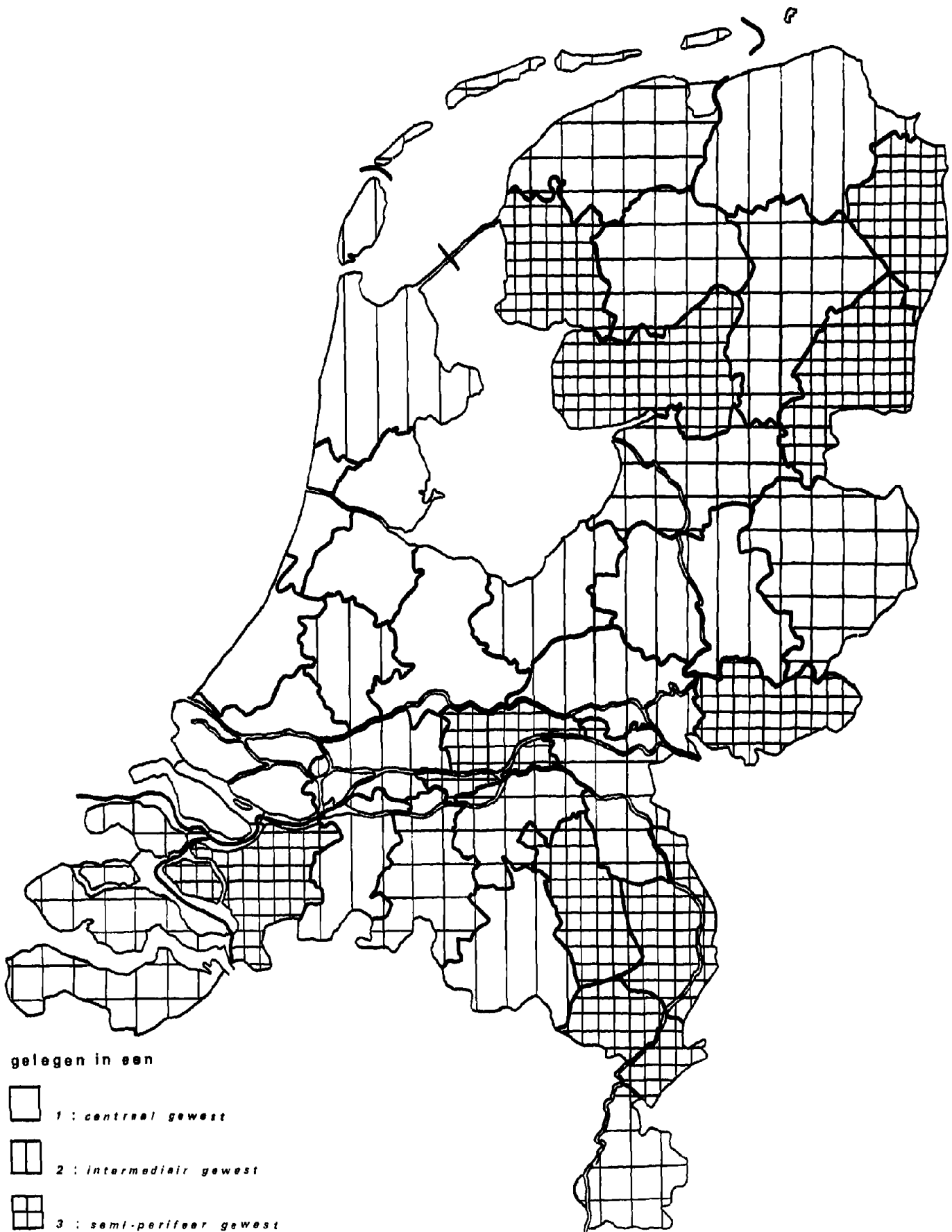
gelegen in een

I : *centraal gewest*

II : *intermediair gewest*

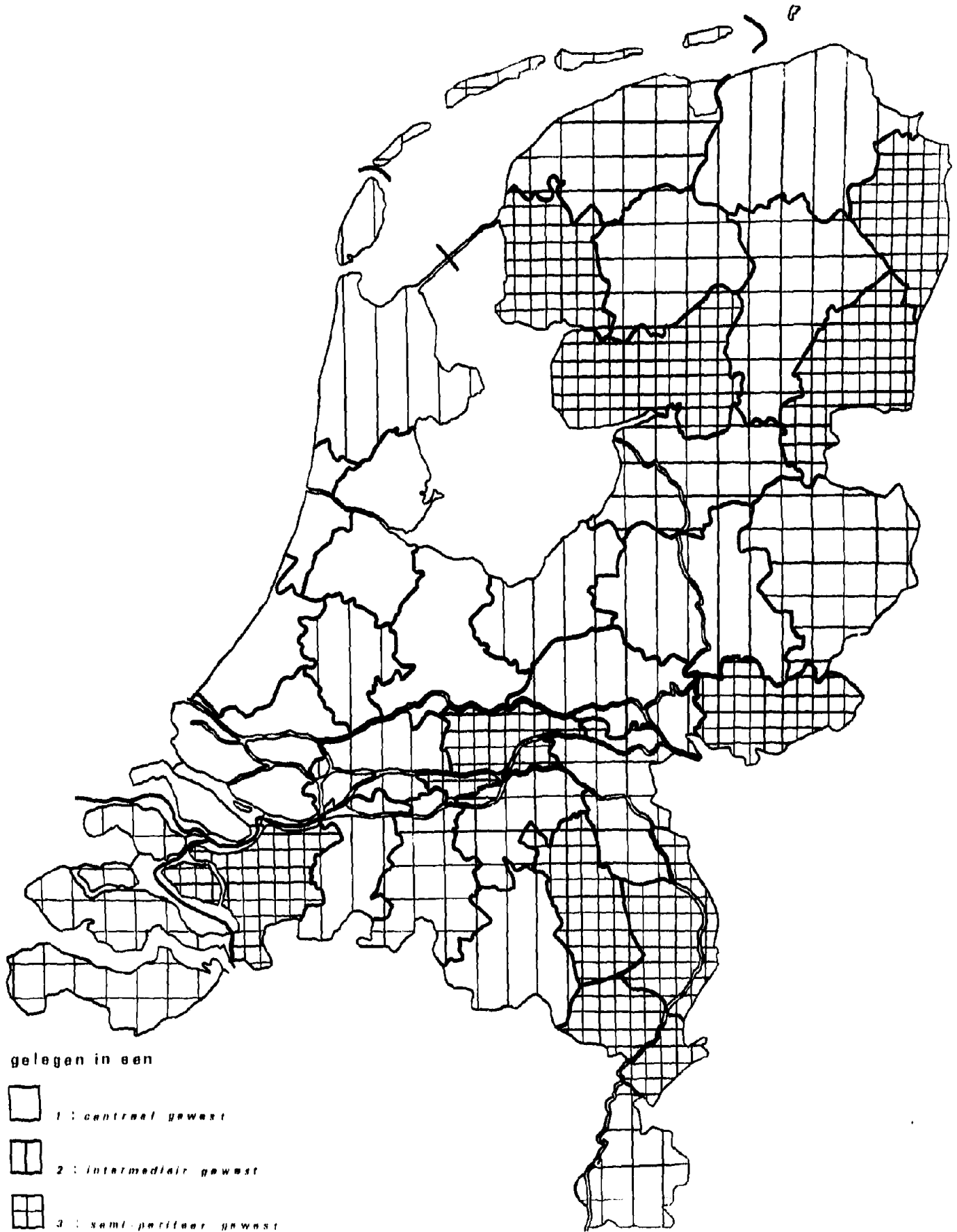
III : *semi-perifere gewest*

IV : *perifere gewest*

gelegen in een

- 1 : *centraal gewest*
- 2 : *intermediair gewest*
- 3 : *semi-perifeer gewest*
- 4 : *perifeer gewest*

gelegen in een

1 : *centraal gewest*

2 : *intermediair gewest*

3 : *semi-perifeer gewest*

4 : *perifeer gewest*